

316.637

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A
MAGYAR TANSZÉK
FOLYÓIRATA

**MERRE TART A MAGYAR NÉVTUDOMÁNY?
A NYELVÉSZETI KUTATÁS ÚJ ÚTJAI**

2.
2005

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS

ETO: 821.511.141+811.511.141

YU ISSN 0350 2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA
2005. XXXVI. évf. 2. sz. ÚJ FOLYAM XI. évf. 2. sz.

2005.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Az Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kara
Magyar Tanszékének folyóirata

Megjelenik évente négy szám.

Kiadja a Magyar Tanszék
a Szerb Köztársaság Tudományügyi
és Technológiai Minisztériuma, valamint
az Illyés Közalapítvány támogatásával.

Felelős szerkesztő: Bányai János

Főszerkesztő: Harkai Vass Éva

Szerkesztőbizottság: Derék Pál (Bécs), Fazekas Tiborc (Hamburg),
Jankovics József (Budapest), Tuomo Lahdelma (Jyväskylä), Lánicz Irén,
Papp György, Gerold László és Utasi Csilla.

Szerkesztőségi titkár: Kovács Rác Eleonóra

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska

Angol fordítás: McConell-Đuff Márta

Szerkesztőség: BTK, Magyar Tanszék

21000 Újvidék/Novi Sad, Dr. Zoran Đinđić u. 2.

Tel.: (021) 458-673, e-mail: hungar@unssf.ns.ac.yu

Műszaki előkészítés: Csernik Előd, tel.: 064/14 10 272

VERZAL Nyomda, Újvidék, tel.: (021) 505-103

Készült 2006-ban 200 példányban

TARTALOM

MERRE TART A MAGYAR NÉVTUDOMÁNY? A NYELVÉSZETI KUTATÁS ÚJ ÚTJAI

BÁNYAI János: Egyetemi Nyelvészeti Napok Újvidék, 2005. november 15.	7
PAPP György: Az Egyetemi Nyelvészeti Napok célkitűzéseiről	11
LÁNCZ Irén: Volt-e „nagy ugrás”? (A nyelv értelmezése és a nyelv keletkezése az újabb szemléletek tükrében)	13
LELKES György: A délvidéki hivatalos helységnevek – eredmények és gondok	20
MOLNÁR CSIKÓS László: Vajdasági helységneveink mai magyar hivatalos alakja	28
HOVÁNY Lajos: A radanováci vizek nyomában	36
RAJSLI Ilona: Palaj, császa, limány és a többiek (Nyelvtörténeti vizsgálatok földrajzi közneveink egy csoportjában)	46
PAPP György: Helységnevek Pesty Frigyes <i>Helynévtárának</i> bácskai anyagában	56
ANDRIĆ Edit: Újvidék utcanevei	66
CSORBA Béla: Családnév kutatás és telepítéstörténet	77
PÁSZTOR KICSII Mária: A beszédjelenségek újfajta pszicholingvisztikai kutatása	84
KOVÁCS RÁ CZ Eleonóra: A frázisok jellemzői a fejközpontú frázisstruktúra-nyelvtan keretében	91
KATONA Edit: Beszélő nevek, névhangulat és fordítás	102
CSEH Márta: Növénynevek tulajdonnévszerű elemeiről	110

A TANSZÉK HALLGATÓINAK KUTATÁSAIBÓL

BOLDIZSÁR Renáta: Keresztnévdivat Péterrévén	115
DÉKÁNY Anita: Egyházaskér családnévrendszere	122
GOMBÁR Judit: Csépe Imre szóláshasználata	124
SZECSEI Kamilla: Egy magyarkanizsai általános iskola diákszavai	128
TÓTH Anita: A diáknyelv	134
TÚRI Gabriella: Bánáti települések népies helynevei	140

SADRŽAJ

PRAVCI MAĐARSKE ONOMASTIKE NOVI PUTEVI LINGVISTIČKIH ISTRAŽIVANJA

Janoš BANJAI: Univerzitetski lingvistički dani Novi Sad, 15. novembar 2005.	7
Đerđ PAP: O ciljevima Univerzitetskih lingvističkih dana	11
Iren LANC: Da li je bilo “velikog skoka”? (Tumačenje jezika i nastanak jezika u ogledalu novijih aspekata)	13
Đerd LELKEŠ: Zvanični toponimi u Vojvodini – rezultati i problemi	20
Laslo MOLNAR ČIKOŠ: Današnji zvanični madarski oblici vojvođanskih toponima	28
Lajoš HOVANJ: Tragom radanovačkih voda	36
Ilona RAJŠLI: Jezičkoistorijski pregled jedne grupe geografskih zajedničkih imenica	46
Đerd PAP: Toponimi u bačvanskoj građi <i>Rečnika toponima</i> Frideša Peštija	56
Edita ANDRIĆ: Imena novosadskih ulica	66
Bela ČORBA: Istraživanje porodičnih imena i istorijat naseljavanja	77
Marija PASTOR-KIČI: Novije psiholingvističko istraživanje govornih pojava	84
Eleonora KOVAČ-RAC: Karakteristike fraza u okviru leksikalističke teorije <i>Head-Driven Structure Grammar</i>	91
Edit KATONA: Imena sa značenjem, atmosferska obeležja imena i prevod	102
Marta ČEH: O vlastitoimeničkim elementima biljnih imena	110

IZ ISTRAŽIVAČKIH RADOVA STUDENATA KATEDRE ZA MAĐARSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Renata BOLDIŽAR: Trendovi u praksi davanja imena u Bačkom Petrovom Selu	115
Anita DEKANJ: Sistem porodičnih imena u Vrbici	122
Judit GOMBAR: Narodne izreke u delima Imrea Čepe	124
Kamila SEČEI: Žargon učenika jedne osnovne škole u Kanjiži	128
Anita TOT: Učenički žargon	134
Gabrijela TURI: Narodni toponimi banatskih naselja	140

CONTENTS

WHERE IS THE HUNGARIAN ONOMASTICS HEADING? THE NEW DIRECTIONS OF LINGUISTIC RESEARCH

BÁNYAI, János: University Days of Linguistics Novi Sad, 15th November 2005	7
PAPP, György: On the Objectives of the University Linguistic Days	11
LÁNCZ, Irén: Was There a "Great Jump"? (Interpretation and the origin of language reflected by new approaches)	13
LELKES, György: Official Place Names in Vojvodina – Results and Concern	20
MOLNÁR CSIKÓS, László: Present-Day Official Forms of Hungarian Place Names in Vojvodina	28
HOVÁNY, Lajos: Tracing the Waters of Radanovac	36
RAJSLI, Ilona: Palaj, Császta, Limány and Others (Historical research into a group of common geographical names in the Bácska region)	46
PAPP, György: Place Names from the Bácska Region in Frigyes <i>Pesty's Place Name Register</i>	56
ANDRIĆ, Edit: Novi Sad Street Names	66
CSORBA, Béla: Research into Family Names and Settlement History	77
PÁSZTOR KICSI, Mária: A New Psycholinguistic Approach in Researching Speech Phenomena	84
KOVÁCS RÁCZ, Eleonóra: Characteristic Features of Phrases within the Frameworks of Head-Driven Phrase-Structure Grammar	91
KATONA, Edit: Punning Names, Emotional Colouring in Names and Translation	102
CSEH, Márta: Proper Name-like Elements of Plant Names	110

STUDENTS' DEPARTMENTAL RESEARCH PAPERS

BOLDIZSÁR, Renáta: Fashionable Christian names at Péterréve	115
DÉKÁNY, Anita: System of family names at Egyházaskér	122
GOMBÁR, Judit: Imre Csépe's use of idioms	124
SZECSEI, Kamilla: Slang words used by pupils of a primary school at Magyarkanizsa	128
TÓTH, Anita: School slang	134
TÚRI, Gabriella: Vernacular forms of place names in the Banat region	140

MERRE TART A MAGYAR NÉVTUDOMÁNY? A NYELVÉSZETI KUTATÁS ÚJ ÚTJAI*

EGYETEMI NYELVÉSZETI NAPOK, Újvidék, 2005. november 15.

Hölgyeim és Uraim!

Tisztelt konferencia!

Szeretettel és tisztelettel köszöntöm az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken a hagyományos Egyetemi Nyelvészeti Napok előadóit és vendégeit, professzorokat és diákokat, s mindenkit, aki a mai délelőttön eljött a tanszékre. Mint minden évben, az idén megrendezésre kerülő nyelvészeti konferencia érdeklődésének előterében is az élőnyelv áll, mert a kisebbségi nyelvhasználatban éppen az élőnyelv megőrzése és fenntartása, lehetőségeink szerint alakítása és fejlesztése jelent gondot, napi gondot, de a tudományos gondolkodás gondját is jelenti. Kisebbségi helyzetben könnyű felismerni akár a nyelvromlás és nyelvváltás, akár a nyelvi lemaradás és elszegényedés tüneteit. Sokan és sokszor figyelmeztettek már bennünket ezekre a tünetekre. Nyelvészeink, a tanszéken és a tanszéken kívül, nyelv-művelő írásokkal, nyelvi versenyek szervezésével, nyelvészeti konferenciákon és az új meg legújabb nyelvszemléletek elsajátításával sokat tettek e soha egészen fel nem számolható tünetek kezelésére. Erőfeszítéseiket legtöbbször siker koronázta, ám azt is tudni kell, meg számításba is kell venni, hogy a nyelvnek vannak önszabályzó mechanizmusai, amelyek gyakran a nyelvészeti belátásoktól, a nyelvpolitikai törekvésektől függetlenül, sokszor felháborodást és ellenkezést kiváltva működnek. Vétek volna a nyelv e spontán (önreflexív) mozgásában zavart kelteni. Zavarkeltéssel az önszabályozás nyelvalkító tendenciái elé gördítenénk akadályokat. A nyelv életét éppen ezek a belső mozgások írják, amelyek, ha egyszer megszűnnek, a nyelv károsodik, életének szekere – az élőnyelv – zökken kátyúba.

A tanszék nyelvészeinek évről évre sorra kerülő élőnyelvi konferenciái a nyelv életben tartását szolgálják, nem pedig a spontán nyelvi mozgásoknak, még ha néha téves és hibás nyelvhasználatnak tűnnek is fel, a nyelvi tisztaság eszményére kényesen hivatkozó akadályozását. Bízunk csak nyugodtan rá a nyelvhasználókra a nyelv használatát, ne nyirbáljuk a beszélők

---

* Az újvidéki Magyar Tanszéken 2005. november 15-én és 16-án tartott tudományos tanácskozáson felolvasott dolgozatok

nyelvi önbizalmát gyakorta szórszálhasogató javítgatásokkal: a beszélő létezésében válik bizonytalanná, ha nyelvében, sokszor még jóakarató helyesbítések nyomására is, elbizonytalanodik.

A nyelv hatalmi rendszabályozásával azonban nyíltan szembe kell szállni. Például a helységnevek erőszakos megváltoztatásával és indokolatlan visszarendezésével. Legújabbán azzal a törekvéssel, hogy a hagyományos helységeket mondvascinált észme-politikai érvekkel letöröljék a helynévtáblákról, ahogyan azt tették éppen a napokban, itt a szomszédságban, Szenttamáson, megfélemlítve vagy nem is tudva arról, amit Nemeskürty István közölt (külföldieknek szánt) *Kis magyar művelődéstörténetében*, hogy Becket Tamás érsek, „akit 1170-ben gyilkoltatott meg az angol király, s akit már három évre rá, 1173-ban szentté avattak, rendkívül népszerű” volt Magyarországon. „Kultusza viharos gyorsasággal terjedt, ma is számos Szenttamás nevű falu és városka őrzi emlékét.”¹ Nem jártam utána, a bácskai Szenttamás neve valóban Becket Tamás érsek nevét őrzi-e vagy sem, bár semmi okom nincs rá, hogy a neves szerző állítását hiteltelennek véljem, ezért azt hiszem, a Szenttamás helyett a magyarosan írott Szrbobrán híveit történeti és művelődéstörténeti hivatkozásokkal talán könnyebb lenne lesze-relni, mint pusztán helyesírási vagy nyelvhelyességi szabályokra hivatkoz-va. Azzal, hogy Szenttamás neve nem múlt századi vagy valamennyivel ko-rábbi nyelvi fejlemény, hanem majd ezer éves, amit mégsem lehet buzgal-mukban határtalan stupiditásról tanúságot tevő polgármesterek és híveik hangoskodásával kitörölni a történelemből, de a helynévtábláról sem letörölni... A szenttamási magyarok kisvárosuk vagy falujuk nevében nyelvi ön-bizalmukat őrzik, ezzel együtt hagyományaikat, történelmi önismeretüket is minden bizonnyal.

Hogy a névadás, a meg- és elnevezés milyen mélyen ivódott be nyelvi tudatunkba és nyelvhasználatunkba, hogy az élőnyelv életének igazi bizo-nyítéka éppen a névadás – tárgyak, jelenségek, történetek, érzések megne-vezésének – képessége, arról – azt hiszem – nem kell önök előtt egyetlen szót sem ejteni. Engedjék meg mégis, hogy egy nem nyelvészről, de min-den tudását a nyelvből származtató és a nyelvre építő filozófustól idézzek itt most egy-két mondatot. Jacques Derrida néhány olyan mondata következik, amelyekben „a *név kérdését* halljuk visszacsengeni, ott, ahol az még a hívás, a kérés vagy az ígéret peremén habozik, a felelet előtt vagy után”: „A név – mit hívunk így? Mit értünk a név nevében? És mi történik, amikor nevet adunk? Mit adunk olyankor? Nem egy dolgot kívánunk, nem nyújtunk sem-mit, és mégis elérkezik valami, ami egyet jelent annak adásával – mint Plótinosz mondotta a Jóról –, amink nincs. Mi történik különösen akkor,

¹ Nemeskürty István: *Kis magyar művelődéstörténet*. Szent István Társulat, Budapest, 2000, 23-24.

amikor elnevezni kell, újranevezni éppen ott, ahol a név hiányozni kezd? Mi teszi a tulajdonnevet az elnevezés, az álnév vagy a kriptonímia egyszerre egyedi és egyedileg fordíthatatlan fajtájává?”²

És a francia filozófus nyomán magam is azt kérdezem, mi történik akkor, amikor nevet adunk, gyerekeinknek más nyelvre lefordíthatatlan nevet, s mi történik akkor, amikor nyelvet védünk eszement „nyelvújítók” ellenében Szenttamáson, és máshol még e kerek tartományban? És mi történik akkor, amikor a név hiányozni kezd? Kinek hiányzik, s mit érez meg gondol az, akinek hiányzik? Mit árul el a nyelvről, a nyelv állapotáról, de a beszélő szellemének és biográfiájának állapotáról is a név hiánya vagy a hiányzó név? Amikor a név mondása helyett mutogatunk, a névadás helyett szürke csend borul ránk? Nem válaszolok a kérdésekre, a kérdések itt, önök előtt, akik ma a nyelvről, állapotáról és életéről, a névről, a névadás gyakorlatáról, a nevek őrzéséről és alakulástörténetéről konferenciáznak majd, egyben válaszok is, mert nevet adnak a nyelv helyzetének a világban, most éppen kisebbségi használatban.

De derűsebben szeretném befejezni, ezért ismét a francia filozófushoz fordulok, aki – többször idéztem már – azt mondta ugyanabban a könyvben, hogy: „A konferencia egy hely, ahol azért találkozunk (egy *rendez-vous*, egy *szünagóga*, ahová azért megyünk, hogy összegyűljünk), hogy odaforduljunk egymáshoz.”³

A most kezdődő konferenciához jó hangulatot, pergő párbeszédet, parázs vitát, sok sikert kívánok. Összegyűltek, tisztelt nyelvészek, forduljanak hát oda egymáshoz, beszéljék meg...

BÁNYAI János

---

² Jacques Derrida: *Esszé a névről*. Fordította: Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995, 5.

³ Jacques Derrida: I. m., 65. (A szerző kiemelései)

AZ EGYETEMI NYELVÉSZETI NAPOK CÉLKITŰZÉSEIRŐL

Már 11. alkalommal találkozunk az újvidéki Egyetemi Nyelvészeti Napokon, azonos szándékokkal, változó tartalmak kitűzésével.

Szándékunk volt és maradt, hogy a kutatóintézeti jogállás megszűnésével megnehezült, átalakult kutatási tevékenységet így is serkentsük, hogy feladataink körében évről évre előre- és visszatekintsünk, hogy a legidősebb témákat, problémákat érintsük és körüljárjuk. Most ismét a névtudományon a sor, már nem először, és az új, vagy tárgyukban, vagy pedig megközelítési módjukban hiányt jelentő nyelvészeti szakterületeken, módszereken. Kimondhatjuk, hogy a dinamikus átalakulás, átstrukturálódás folyamatban van az egész tulajdonnévi értelmezés, problémakör, különös tekintettel a szófajcsoport egyedi jelentésére, alanyiségéhez, szubjektum-természethez való kötődésére. Ami a névtudományt illeti, az utóbbi egy-két évben annyi minden történt, van folyamatban: A Magyar Nemzeti Tanács elfogadta a hivatalos magyar helységnevek jegyzékét, kemény, máig el nem ülő külső, tehát más nyelvközösségi és magyar, illetve belső viták árán. Ezek egy része tudományos értekezésekben vagy a közéletben folyik, más részük pedig a helységnévtábla átfestésének színvonalán rekedt, Magyarokanizsán, Csókán, Moholon, Szenttamáson, máshol népszavazás formájában is.

A helynévgyűjtés, -feldolgozás épp a kétnyelvű területeken elakadt, részben a terepi nehézségek, részben pedig a nyelvközi összefogás hiánya miatt. Épp a viták vetették fel a helységnevek történeti rétegei tisztázásának sürgősségét.

A személynevek óriási területéhez regionálisan, intézményes tudatossággal szinte hozzá sem nyúltunk, a keresztnévdivat jelenségeihez, családneveink területi összefüggéseire, legfeljebb a ragadványnevekhez és még a személynévhasználat jogi rendezéséről, problémáiról nem is szoltunk, vagy a mostanában százszámra változó utcanemekhez, a kulturális érintkezés, fordítás gondjaihoz.

A nyelvészeti kutatások új területei és módszerei legalább ekkora kihívást jelentenek, főleg a sajátos gondjaink, többnyelvűség, mikronyelvközösség vonatkozásában. Itt parancsoló szükségszerűség, hogy érveink nyelv- és kultúráközi szinteken is hassanak, a törvényszerűségek a mindenkori egyediség, nyelvi felszín mögé hatoljanak, és hogy a nyelvelmélet a valóságos nyelvhasználattal és megértéssel konvergens legyen. A baj az, hogy fel-

tárásukhoz is kevesen vagyunk. Fontos célunk volt és maradt ilyenkor a más nyelvi műhelyekkel való kapcsolatteremtés és -tartás. Nagy szeretettel köszönthettük körünkben dr. Hajdú Mihályt, az ELTE nyugalmazott tanárát, a névtani kutatás nagy öregjét – vagy inkább örök fiatalját? Ugyanilyen örömmel köszönthettük körünkben Lelkes Györgyöt, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársát, helységneveink nagy és jó ismerőjét, és régi kedves ismerősünket, társunkat, mgr. Hovány Lajost, a szabadkai Építészeti Kar Vízépítő Tanszékének tanárát. Konferenciánk sokkal szegényebb lett volna nélkülük.

Tanácskozásunk másnapján hallhattuk a nyelvészeti szakosítású vagy érdeklődésű egyetemi hallgatóink előadásait is. Sajnos mindeddig nem sikerült nyelvtudományi kutatásokat serkentő díjat alapítanunk a számukra, mondjuk a Sinkó-díj mintájára, pedig lenne kiről azt is elnevezni.

PAPP György

LÁNCZ IRÉN

VOLT-E „NAGY UGRÁS”?

A nyelv értelmezése és a nyelv keletkezése az újabb szemléletek tükrében

Interpretation and the origin of language reflected by new approaches

Napjaink tudományában – a nyelvtudományban is – szemléletváltás történt, s ez új meglátásokat eredményezett a nyelv értelmezésében. Az egyik változást az hozta, hogy visszatért a naturalizmus és az evolúciós szemlélet. A naturalista megközelítés hangsúlyozza, hogy az ember társas lény, és ennek fontos mozzanata a másik ember belső világának felismerése, aminek szerepe lehetett a nyelv kialakulásában. A kognitív tudomány a nyelvnek a megismerésben betöltött szerepét hangsúlyozza, valamint azt, hogy a gondolat kifejezésként értelmezett nyelv reprezentáció. A pragmatika nemcsak kódokat tartja a nyelvet, mert az értelmezés nemcsak nyelvi tudást feltételez, a nyelv objektivitását is megkérdőjelezi. Eltérnek a vélemények abban, hogy a nyelv több, egymástól független evolúciós folyamat szerencsés találkozásaként jött létre, vagy a nagy ugrás pillanatnyi esemény volt.

Kulcsszavak: naturalizmus, evolúciós szemlélet, strukturalizmus, generatív grammatika, társnyelvészet, kognitív tudomány, pragmatika, reprezentáció, a nyelv keletkezése

A nyelvtudományban az elmúlt évtizedekben nagy változások voltak, és vannak ma is, nem függetlenül más tudományoktól, például a filozófiától, a pszichológiától és a kognitív tudománytól. Az összefonódás ezekkel a tudományokkal megváltoztatta a szemléletet. A hagyományos megközelítéssel megalkotott és körülírt nyelvi kategóriák újraértelmeződtek, a nyelvi jelenségek leírása is átalakult. Magának a nyelvnek az értelmezése is megváltozott.

Napjaink tudományában az egyik változást az hozta, hogy visszatért a naturalizmus és az evolúciós szemlélet, és nemcsak a nyelvtudományba tért vissza, hanem a filozófiába is, és megjelent a mai pszichológiában is. Kampis György ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy lábra kapott egy önálló naturalista filozófiai mozgalom. A naturalista szemlélet – Pléh Csaba egyenesen világnézetnek tekinti – komolyan veszi a természettudományok eredményeit, nem lát éles határt a test és a szellem, a természet és a kultúra között, és az egység kulcsa többnyire az evolúciós szemlélet valamilyen átfogó értelmezése. A naturalisztikus megközelítés többek között azt is hangsúlyoz-

za, hogy az ember társas lény. Ennek a gondolatnak a központi mozzanata a másik ember belső világának feltételezése. Azaz az ember különös vonása, hogy fontos számára az is, hogy mi jár a másik fejében. „Alapvető mozzanat ez abban az értelemben, hogy az evolúció nyújtotta kiindulópont bizonyosan az egyik legdöntőbb adaptáció az emberré válás során” (Pléh 2003. 10). A naturalista szemléletnek ezek a jellemzői a nyelv felé is mutatnak. Újra fontossá vált ugyanis a nyelv eredetének kérdése (ha egyáltalán volt olyan időszak, amikor elaludt a róla való elmélkedés). A másik ember belső világának felismerése kapcsolódik az eredethez is, ugyanakkor a pragmatika felé is húz, mert a szándékfelismerés és a szándéktulajdonítás a pragmatika egyik központi kérdése. A pragmatikát már csak azért is meg kell említenünk, mert a nyelv értelmezéséhez is hozzájárul.

A kognitív tudomány is hozzájárult a nyelv újraértelmezéséhez. Akár úgy is mondhatnánk, hogy az új paradigma nyújtja az új értelmezést. Igaz, a kognitív tudomány egyik területének számító kognitív nyelvészetet nem mindenki tartja új paradigmának. Kiefer Ferenc például új szemléletről beszél vele kapcsolatban, ami lehetővé teszi, hogy ne csak a kognitív szemantikát tekintsük kognitív tudománynak, hanem lássuk, hogy a morfológia és a szintaxis is, vagyis pontosabban a morfológiai és szintaktikai szerkezeteket is meghatározza világtudásunk, mert a nyelvtani struktúráknak is vannak nyelven kívüli korlátai (Kiefer 2000).

A továbbiakban a nyelv néhány általános kérdését tekintem át: azt, hogy miként értelmezik a nyelvet, milyen jellemzőit hangsúlyozzák a mai tudományban, miért bírálják a korábbi vélekedéseket, és hogy – az újabb feltevések szerint – hogyan keletkezhetett, azaz mi járulhatott hozzá kialakulásához.

Arra a kérdésre, hogy hol él a nyelv, a strukturalizmus korában az volt a válasz, hogy a közösség tudatában, és ezért objektív. Ez a felfogás szakítás volt a korábbival, az újgrammatikusokéval, akik a nyelvet a konkrét egyének agyában lokalizálták. Saussure és követői kivonták a kutatásból a mentális valóságot. A nyelvet a nyelvi korpuszal azonosították, belőle következtették ki a nyelvet. Úgy kutatták, mintha az embertől függetlenül létezne.

A nyelvhasználókkal Chomsky hozta ismét kapcsolatba a nyelvet, és a súlypont a korpuszról a nyelvi kompetenciára helyeződött. A nyelvet Chomsky a mondatok halmazának tekintette. De az ő modellje is – Szili Katalin szavaival élve – steril, „mely a nyelvészt a nyelvtani szabályok betartásával alkotott korrekt mondatok köré zárta, érdeklődésének homlokterébe pedig nem azt állította, amit az emberek mondanak, hanem a nyelvtani szabályokat” (Szili 2004. 15). Bár Chomsky nyelvelmélete új korszakot jelent, az előzővel nem szakít teljesen. Ugyanis nyelvelméleti és filozófiai háttérük megegyezik, ez a háttér pedig a karteziánusok tana, amely a privátnyelv-koncepción alapul. Ezt Békés Vera fejtette ki *A hiányzó paradigma* c. köny-

vében (Békés 1977). A privát nyelv koncepciója a közös nyelvtől független, belső nyelv létezésének elfogadását jelenti. A privát nyelv szavai az egyén saját érzéseire vonatkoznak. De hogy mások is értsék, szükség van egy közvetítő nyelvre, mely a beszélőn kívül létezik, amelyre lefordítjuk a privát gondolatokat, érzéseket. Azt a nézetet, hogy a nyelv absztrakt, az embertől függetlenül létező entitás, megtalálhatjuk a 20. század szinte mindegyik irányzatában.

A másik, ugyancsak 20. századi értelmezés szerint a nyelv nem elvont entitás, hanem funkcionáló történés, az emberek nyelvének összessége. A szociolingvisztika elnevezés helyett újabban *társasnyelvészet* névvel illetett diszciplína „mint empirista, antikartézianus és naturalista tudomány nem hisz az önállóan létező nyelvben: véleménye szerint a nyelv csak a beszélőkben helyezkedhet el. Ráadásul a nyelv gyaníthatóan nem is *valami*, hanem *valahogyan*. Épp ezért – mondhatjuk Szilágyi N. Sándorral együtt – valójában a nyelvész nem is a nyelvet vizsgálja, hanem az embereket, »azt a fajta viselkedésüket tanulmányozza, mikor éppen szót értenek egymással« (Szilágyi N. 1999)” (Az evolúciós gondolkodás a nyelvészetben. Összefoglaló áttekintés 2003). A társasnyelvészet azt kutatja, milyen funkciói és sajátosságai vannak a nyelvnek, s ezt úgy teszi, hogy figyelembe veszi a neurológiai szintet, mert a nyelv az ember agyában él, az elmét, a társas csoportot – a maga biologikumával és kultúrájával –, valamint a társadalmat. A nyelv tehát a társasnyelvészet szerint az agyunkban levő neuronok szintjén létezik, és sehol máshol, vagyis biológiai jelenség, és ebből következően ennek az elméletnek meg kell tudnia magyarázni a neurolingvisztikai, a pszicholingvisztikai, nyelvantropológiai és nyelvészeti jelenségeket.

Hogy a nyelv az emberben él, támogatják a különböző területeken végzett kutatások, amelyek nem függetlenek a megismerés modelljeitől.

Tehát a kognitív tudomány (és ezen belül a kognitív nyelvészet is) szoros kapcsolatba hozta a nyelvet a beszélőkkel. A kognitivisták bírálják a generatív nyelvelméletet a pszichológiai realitás hiánya miatt, és mert olyan konstruktumot hozott létre, amelynek nincs sok köze a pszichológiai realitáshoz.

A generatív nyelvelmélet szerint a nyelv moduláris, azaz részrendszerekből épül fel. A modularitás koncepciója azonban jelen van a kognitív nyelvészetben is. (A nézetek eltérnek abban, hogy a generatív nyelvelmélet kognitív tudománynak tekinthető-e.)

Langacker és Lakoff szerint – ők a kognitív tudomány másik irányát, a holisztikusat képviselik – nincs külön nyelvi modul, az ember megismerési folyamatainak az összessége a nyelvtanulási és nyelvhasználati képességgel együtt egyetlen kognitív rendszernek van alárendelve. A nyelv a megismerési rendszer integráns része. Azaz a nyelvnek teljesen más (nem modu-

lárís) organizációját feltételezik. A természetes nyelvek jelrendszerként történő felfogását is elfogadhatatlannak és értelmetlennek tartják.

A kognitív tudomány, amikor a nyelvet a gondolatok kifejezéseként vizsgálja, kognitív szerepet tulajdonít neki, és a megismerés eszközeként írja le. A megismerésben betöltött szerepét elsődlegesnek tartja, és ennek rendeli alá a kommunikatív funkciót. „A kognitív funkcióban vizsgált és a gondolatok kifejezéseként értelmezett nyelv *reprezentáció*” (Kelemen 2004. 248).

A chomskyánus irányzat is reprezentációs rendszernek tartja a nyelvet.

Agyunk révén ismeretek állnak rendelkezésünkre: tartós és átmeneti ismeretek. Ezek az ismeretek vagy ismereti rendszerek alkotják a reprezentációkat, melyeken az információfeldolgozás folyamatai műveleteket végeznek. Tehát különböző információkat tárolunk a memóriánkban magunkról és környezetünkről, s ezek reprezentációk formájában szerveződnek.

A '70-es években nagy viták voltak a reprezentációk természetéről. Két tábor alakult ki: az információ egységes, propozicionális formában történő tárolását hirdetők és a külön verbális, propozicionális formában meg vizuális, képi formában történő kódolás elismerésének táborá. Volt, aki védelembe vette az információ kettős kódolásának hipotézisét, azaz a propozicionális és képi formában történőt.

A kommunikációelméleti felfogás szerint a nyelv kód. A pragmatika azonban ehhez hozzáteszi, hogy a nyelvi szerkezetek értelmezéséhez nem elegendő a nyelvi jelek ismerete, egyéb tudásra is szükség van. Ezért a nyelv nemcsak kód, az értelmezés nemcsak dekódolás, hanem több annál.

És még egy megjegyzés a nyelv értelmezésével kapcsolatban: van, aki megkérdőjelezi, hogy a nyelv eszköz. Ha pedig nem eszköz, nem lehet művelni, mert csak az eszköz művelhető.

2. Hogy a nyelv biológiai alapú, nem kérdőjelezi meg senki, de az ebből kiinduló felfogások eltérnek egymástól, méghozzá abból a szempontból, hogy a nyelv elválaszt vagy összeköt az állatvilággal, egyetlen, döntő mozzanata van-e, vagy több kritikus, de eredetileg egymástól független adaptáció kombinációjaként jött-e létre. (A felfogásoknak sok változata van.)

Az evolúciós szemléletet képviselők arra kíváncsiak, hogy „milyen nyomások révén lehet *egyáltalán* elképzelnünk azt a történetet, ami a természetes nyelv kialakulásához vezetett” (Pléh 2003. 39).

Az egyik felfogás szerint (és ezt követi a chomskyánus irányzat) az emberi nyelv kijelentésszerűen szerveződik és önkényes jelekből áll, és ez radikálisan elválasztja az emberi nyelvet az állati jelzéstől. S bár a chomskyánus irányzat „biologisztikus akar lenni, ezt a biologisztikus mivoltot azonban valamiféle »isteni szikraként« értelmezi” (Pléh uo.). Chomsky a tavaly Budapestten tartott előadásában arról is beszélt, hogy a nyelv evolúció-

ja rövid lehetett. A nyelvi képesség egyik tényéből indul ki, abból, hogy végtelen rendszer, amely egy primitív műveleten alapul: a meglévő objektumokból (elemekből) újat szerkeszt. Ez a művelet az Egyesítés.

„Az ember evolúciójában bekövetkezett »nagy ugrás« legegyszerűbb leírása az lenne, hogy az agy, talán valami csekély mutáció révén, újrakuozódott az Egyesítés műveletének lehetővé tételére. Ezzel egyből megteremtődött az emberi evolúció ezen drámai pillanatában lezajlott esemény alapjának központi része, legalábbis elvben: a még hiányzó részeket beilleszteni azért távolról sem triviális feladat. Vannak a nyelv evolúciójával kapcsolatban olyan spekulációk is, amelyek egy sokkal bonyolultabb folyamatot posztulálnak [...] takarékosabb okoskodás az, hogy [...] a nagy ugrás lényegében pillanatnyi esemény volt, egyetlen egyén életében, aki ettől rögtön messze a többiekől magasabb rendű intellektuális képességekre tett szert, amelyeket aztán továbbadott leszármazottainak, és amelyek idővel uralkodóvá váltak” (Chomsky 2004). Chomsky azonban megjegyzi azt is, hogy mindez találgatás, de az elképzelhető legegyszerűbb, és nem mond ellent semminek.

A másik felfogás szerint az emberi nyelv több, egymástól független evolúciós folyamat szerencsés találkozásaként jött létre. Az egyik ilyen folyamat a kategorizáció fejlődése a főemlősöknél, a másik a hangadás feletti akaratlagos kontroll megnövekedése, a harmadik egy igen finom perceptuális diszkrimináció a hangok területén, további mozzanat a mások lelkiállapotával vagy tudatállapotával való törődés. Ezek összekapcsolódásából indulhatott ki a természetes nyelv.

Merlin Donald (1993, 2001) a nyelv kialakulásában a reprezentációs rendszerek egymásutánját képzei el. Az emberré válás három fordulatát a mimetikus, mitikus és elméleti/teoretikus kultúra megnevezéssel jelöli. A *Homo erectus* akusztikus jelekkel váltotta fel a korábbi testnyelvet (a gesztus alapú nyelvet, amely a mimetikus kultúrát jellemezte). A *Homo sapiens* kultúrája a mitikus kultúra, amelyben megjelenik a nyelv. Elsődleges funkciója elbeszélő jellegű lehetett, az események értelmezésének és a hagyomány átadásának, mítoszok kreálásának eszköze (ez a mitikus reprezentáció). (A harmadik, teoretikusnak nevezett kultúra kialakulása pedig Donald szerint kapcsolatban van az írás megjelenésével, amikor is az emlékezeti folyamatok megváltoznak, másként szerveződnek, amikor az embernek fel kell frissítenie tudását és emlékezetét.)

Ezt a koncepciót egészíti ki Dunbar (1993), ő a csoportkohézió szerepét és a társas kapcsolatok ápolását emeli ki, és ezt összekapcsolja az agyfejlődésre vonatkozó elméletével. A természetes nyelv Dunbar szerint a kurkászást váltotta fel, mert az sok időt elvett, és annál hatékonyabb.

McManus (1999) szerint az ősnyelv és a hozzá kapcsolódó jobbkezesesség és agyi lateralizáció a bal agyfélteke eltérő növekedését szabályozó gén mu-

tációjának eredménye. A situs gén másolataként létrejött a C* vagy nullgén, ebből egy D*, majd ebből 200 000 évvel ezelőtt a D gén, „melynek hatására további agyi folyamatok eredményeképp kialakult a nyelvben egy megfelelő szórend (szintaxis). [...] Ezt követően, kb. 10 000 és 100 000 évvel ezelőtti időszakban a D allél mutációjával létrejött a mai C allél” (Pléh – Lukács 2003. 494). (A C* és D* kihalt; a D allél alapozta meg a nagyobb szókincsű, nyelvtanilag összetett mai nyelv kialakulásához szükséges idegi szerveződést.)

Az evolúciós folyamatot a kognitív idegtudomány is értelmezi (például az agyfejlődést és a nyelvért felelős agyi struktúra kialakulását).

Fontos kérdés az is, hogy milyen elveket követ a nyelvtanszerű szerveződés. Chomskyék szerint a szerveződés érdekes vonásai önkényesek, és nincs funkcionális meg pragmatikai hasznuk. Pinker (1999, 2002) szerint viszont a nyelv formai vonásai egy lépcsőzetes szelekciós folyamat eredményeként alakultak ki. „A szintaktikai szerveződés megjelenése például elősegítette a tervezést. A bonyolultabb szintaktikai kategóriákat használó emberek jobbak voltak az egymás állapotáról való beszélgetésben, illetve a jövőbeli folyamatok megtervezésében” (Pléh 2003. 41).

Pléh Csaba is hangsúlyozza, hogy a másik elméjére vonatkozó feltevéseink evolúciósan alakultak ki. E feltevéseknek a megértésben is szerepük van. Tomasello írja: „A nyelv kulcsmozzanata annak felismerése, hogy a »másik« egy »szándékdédelgető lény«” (Pléh – Lukács 2003. 536).

Csányi Vilmosnál arról olvashatunk, hogy a nyelv kialakulásához végső soron a kommunikációs kényszer vezetett (Csányi 2000. 34). S jegyezzük itt meg, hogy ez nem új gondolat: Brassai Sámuel, a 19. század polihisztorja a magyar mondatról szóló nagy munkájában is hasonlóan látta a nyelv kialakulását (a szólás vágyát emelve ki döntő mozzanatként), s Révész Géza is hasonlóan vélekedett.

Mithen (1996) pedig még valamit hozzátesz a kommunikáció szerepéhez: hogy ti. a nyelv kialakulásában döntő fontosságú az, hogy a társas tudás összekapcsolódott a kommunikációval.

A kérdéshez sokan hozzászóltak, sokféle megközelítés olvasható a szakirodalomban. (Legalább tizenkettőre tehető azoknak a területeknek a száma, melyek hozzájárulhatnak a nyelv eredete kérdésének megválaszolásához. Ezek a területek a következők: ősrégészet, paleoneuroológia, neurológia, fajok biokémiája, összehasonlító genetika, humángenetika, emberi és szubhumán gesztusok, főemlősök kommunikációja, fonetika, kommunikációs izoláció, a nyelv ontogenezise, a vokális tanulás a madaraknál, az ősember rajzai, nyelvi univerzálék, a nyelvi szerkezet elemzése és a közvetítő nyelvek vizsgálata (vö. Pléh – Lukács 2003. 486). A mindenki által elfogadható megoldásig azonban egyhamar biztosan nem jut el a tudomány.

Irodalom

Az evolúciós gondolkodás a nyelvészetben. Összefoglaló áttekintés. Előadás a Debreceni Akadémiai Nyelvészeti Munkabizottságnak „A nyelvtudomány újabb ágainak és irányzatainak bemutatása” sorozatában. 2003.

Békés Vera (1997): A hiányzó paradigma. Latin Betűk, Debrecen

Da Silva Neves, R. M. (2000): Emlékek, képek, gondolatok. Osiris Kiadó, Bp.

Donald, Merlin (2001): Az emberi gondolkodás eredete. Osiris Kiadó, Bp.

Kampis György: A tudás folytonossága a paradigmák rendszerében.

<http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/tudfil/ktar/kampis-tud-folyt.htm#N-1>

Kampis György: Dennett és az evolúció. www.replika.hu/36/36-02

Kelemen János (2004): Nyelv és megismerés. = Kenesei István (szerk.): A nyelv és a nyelvek. Akadémiai Kiadó, Bp.

Kiefer Ferenc (2000): A kognitív nyelvészet: új paradigma? = Pléh Csaba – Kampis György – Csányi Vilmos: A megismeréskutatás útjai. Akadémiai Kiadó, Bp.

Pléh Csaba (2003): A természet és a lélek, Osiris Kiadó, Bp.

Pléh Csaba – Lukács Ágnes (2003): Nyelv, evolúció és az agy. = Pléh Csaba – Kovács Gyula – Gulyás Balázs (szerk.): Kognitív idegtudomány. Osiris Kiadó, Bp.

Szili Katalin (2004): Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata. Tinta Könyvkiadó, Bp.

WAS THERE A “GREAT JUMP” ?

Interpretation and the origin of language reflected by new approaches

There has been a change in approaches to science, and this affected linguistics as well, leading to a new interpretation of language. The return of naturalism and evolutionary approach has brought about one of these changes. Naturalism emphasizes the fact that the human being is a social being, and an important element of this acceptance is the recognition of the inner world of another man, and this could have played a significant role in the development of language. Cognitive science underlines the role of language in the process of cognition, and the fact that language interpreted as an outward expression of thought is a representation. Pragmatics does not consider language merely as a code, because interpretation presumes more than mere linguistic knowledge, it questions the objectivity of language as well. Opinions differ on whether language was created as a lucky concurrence of independent course of events or the great jump occurred as an instantaneous event.

LELKES GYÖRGY

A DÉLVIDÉKI HIVATALOS HELYSÉGNEVEK – EREDMÉNYEK ÉS GONDOK

Official Place Names in Vojvodina – Results and Concern

A délvidéki magyar helységnevek hivatalos használatára a hetvenes és a nyolcvanas években néhány községben került sor. Egységes helységnévjegyzék csak 2003-ban készült. A szerző a Földrajzinév-bizottság tagjaként elismerően szól az MNT Nyelvhasználati Bizottságának a tevékenységéről, egyúttal pedig észrevételeket fűz a bizottság munkájához. Az észrevételek részben elvi jellegűek, részben pedig konkrét megoldásokhoz fűződnek.

Kulcsszavak: helységnév, hivatalos, Vajdaság, helységnévjegyzék, Földrajzinév-bizottság

Ebben a témában az előadás megtartására az alkalmat az utóbbi évek politikai fejleményei nyomán elkészült és hivatalosan kiadott helységnévjegyzékek, majd ezeknek az illetékes szakkörökben való tanulmányozása és megvitatása adta. A címben értelemszerűen a hivatalos magyar helységnevek értendők, mert a kultúránkat tükröző neveinket külön kell választanunk az évtizedeken át kizárólagosan hivatalos szerb, ill. az újabban szintén hivatalossá vált román stb. helységnevektől. Célszerű mindjárt leszögeznünk azt, hogy a délvidéki magyar, román stb. helységnevek „hivatalos nyelv”-i jellege nem azonos a nemzetközi értelemben vett hivatalos nyelv fogalmával, így a szerb megnevezésváltozattal sem, de hivatva van szolgálni a sajtót, a helyi magyar nyelvű közigazgatást (beleértve a magyar nyelvű helységnevtáblák ügyét), továbbá kizárólag a magyar nyelvhasználaton belül a magyar nyelvű kommunikációt.

Előzmények

A délvidéki – nem magyar – kiadványok közül főként M. Marković 1966-ban megjelent *A Vajdaság földrajzi-történeti helységnevtára* c. munkája őrizte meg az előző több mint 100 év hivatalos magyar helységneveit. E kötet – a II. világháború alatti időszak kivételével – általában jól mutatja a helységek neveinek időszakonkénti változásait. A trianoni békediktátum után rövid ideig, – Marković szerint – 1922-ig még legnagyobbbész a hiva-

talos magyar helységnevek voltak érvényben, majd két évtizeddel később neveink egy része, az 1941 és 1944 között visszacsatolt Bácska magyar helységnevei váltak ismét hivatalossá. Ezután már csak 1974-től, a jugoszláv szövetségi, a szerb köztársasági és a vajdasági tartományi alkotmányok hatálybalépésétől volt lehetőség a magyar helységnevek egy részének valamiféle hivatalosnak tekinthető használatára (e nevek nagy része a *Vajdaság helységei földrajzi neveinek adattára* c. sorozat egyes kötetekben szerepel is). Az említett alkotmányok a magyarokat is államalkotó nemzeti kisebbségként ismerték el, számukra kollektív nemzetiségi jogokat biztosítottak, a Vajdaságban az öt hivatalos nyelv egyike a magyar lett stb., de a biztosított jogok a gyakorlatban csak részlegesen érvényesülhettek. Hivatalos magyar helységnévjegyzék nem készült, a magyar helységnevek hivatalosnak tekinthető használata elsősorban az adai, a becsei, a kanizsai, a kishegyesi, a szabadkai, a temerini, a topolyai és a zentai községek¹ magyar települései egy részére korlátozódott. Ez az állapot 1992-ig, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság alkotmányának életbelépéséig tartott, attól kezdve csak a cirill betűs szerb nyelv lett hivatalos, megengedve ugyan a helyi önkormányzatok szintjén a helyi költségvetésből finanszírozott kétnyelvűséget – benne a magyar helységnévhasználatot –, de a gyakorlatban ez csak nehezen, bonyolult bürokratikus eljárás lefolytatása után volt lehetséges. A magyar helységnevek kisebb mértékű hivatalosnak tekinthető használata térben és időben ingadozó, hullámzó volt, de – a helyi hatóságok hozzáállásától függően – valamennyire megmaradt. Újabb, pozitív fejlemény a 2000. októberi politikai változások után következett be, amikor a JSZK Szövetségi Képviselőháza 2002. február 26-án elfogadta a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságának védelméről szóló törvényt. Ezt követően az illetékes minisztérium szabályzata alapján megalakult a Magyar Nemzeti Tanács, amely a nyelvhasználat, az oktatás, a tájékoztatás és a kultúra kérdéseiben képviseli a magyar nemzeti közösséget, egyes kérdésekben pedig döntéshozatali jogkörrel rendelkezik. Ennek a ténynek mi Budapesten – főleg, akik a határainkon túli anyanyelv- és helységnévhasználat területén dolgozunk, de sokan mások és máshol is – kifejezetten örülünk.

A hivatalos magyar helységnevek meghatározásának előkészületei

A Magyar Nemzeti Tanács szakértőket bízott meg, akik kidolgozták *A vajdasági magyar helységnevek meghatározásának elveiről szóló záróhatározatot*, amelyet a Tanács a 2/2003. számú határozatával elfogadott.

---

¹ A „község” fogalmát a Délvidéken szokásos, a 'járásnak megfelelő közigazgatási egység' értelmében használom.

Az alapelv, miszerint „A Vajdaság Autonóm Tartomány területén levő helységek mindegyikének lehet magyar neve, függetlenül attól, hogy volt-e korábban hivatalos használatban” [mármint a helységnév], kiindulási alapként feltétlenül jó, a részletekben viszont több probléma mutatkozik.

1. szakasz: Az itt említett egyik példa: a *Vršački ritovi* helység magyar nevéként megállapított *Versecrétje* névnel a birtokviszony ilyen kifejezése nem szerencsés, hagyományosabb az egyszerűbb *Versecréte* írásmód, de a legjobb lenne – az 1913. évi helységnévtárat követve – a *Versecrét* név visszaállítása. [Egyébként a Tanács később elkészült helységnévjegyzékében a *Vršački ritovi* helység magyar neve nem szerepel.]

2. szakasz: „Nem lehetnek elfogadott magyar helységnevek az 1941 és 1945 között újonnan alkotott helységnevek, amelyek korábban nem voltak használatban.” E megfogalmazás a mai realitásokat tükrözi, a 3. szakasz példája ide tartozik, amelynek a politikai magyarázatát lásd a következő szakaszban.

3. szakasz: A megfogalmazás – „Elvben mellőzendők a helységnévrendezés (1898–1912) idején keletkezett nevek is (pl. *Istenkeze – Svetičevo*)” – két szempontból sem szerencsés. Ugyanis a magyar helységnévhasználatban általános elv, hogy az 1913. évi helységnévtárban szereplő, majdnem kizárólag a Törzskönyvbizottság által megállapított település- és településrésznevek általában megőrzendők, e neveket csak komoly indokok alapján lehet megváltoztatni. A példaként bemutatott *Istenkeze – Svetičevo* települést Marković szerint 1935-ben újonnan alakították (valószínűleg szerb telepésekkel), később pedig Bácska visszacsatolása és a telepések Szerbiába történt távozása után, a bukovinai csángók betelepítésekor kapta a Bukovinára emlékeztető (az ottani *Istensegits* helység neve után) *Istenkeze* nevet. E név használata megszűnt néhány év múlva, mivel a világháború végén a csángók Magyarországra menekültek, így a név újbóli megállapítása valóban nem indokolható.

6. szakasz: „Azokban az esetekben, amikor egy helységnévnek több magyar változata is használatban van, a kérdést az érintettek bevonásával kell megoldani.” Itt célszerűbb lett volna úgy kifejezni, hogy a kérdést „lehetőleg az érintettek” bevonásával kell megoldani, mivel sokszor csak a különböző szakmai szempontokat súlyozva és mérlegelve lehet jó döntést hozni, a helyi közösségek névhasználatát jó néhányszor nem lehet elfogadni, normává tenni. [Zárójelben meg kell jegyezni, hogy a magyar helységnevek használatának több évtizedes korlátozása, tiltása miatt is kérdéses, hogy kiket célszerű „érintettként” bevonni e szakmai – és már remélhetően nem politikai – kérdések eldöntésébe. A mai Magyarországon is egy-egy köznévi helyesírásának megváltozása miatt szükségessé vált helységnév-változtatási javaslatokat bizonyos önkormányzatok részéről ellenérvzés fogadta, emi-

att egyes önkormányzatok illetékes tisztségviselőinek meggyőzése sokszor nem volt könnyű feladat (például a hid → híd változás után szükségessé vált helységnév-változtatások: l. *Sajóhidvég*.)]

Ide tartozik, hogy a magyar kormányzat háttérintézményeként működő tárcaközi Földrajzinév-bizottság (amelynek egyik külső szakértője vagyok) a helységnevek megállapításával kapcsolatban a következő általános elveket követi:

– a Törzskönyvbizottság által elfogadott, azaz gyakorlatilag az 1913-as helységnévtárban szereplő neveket [amelyeket a magyar szakirodalom és a magyar térképészet a legkiterjedtebben használ] csak indokolt esetben lehet megváltoztatni (helységszűrés, köznyelvi helyesírás változása stb.);

– a továbbiakban feltétlenül kerülni kell a névazonosságokat, azaz a helységnévnek a Kárpát-medence minden más helységének nevével különböznie kell;

– ha valamely településrész önálló helységgé válik, az új helység nevéként a településrész törzskönyvezett nevét, vagy ha ilyen nincs, elsősorban az 1913-as helységnévtárban vagy a későbbi helységnévtárakban szereplő nevét kell választani, kivéve, ha ez névazonosságot idézne elő;

– az írásmódnak – a régies írásmódú családnevekből származó településneveket kivéve, a magyar helyesírási szabályok szerint – meg kell felelnie a kiejtésnek.

A Vajdaság hivatalos magyar helységneveinek meghatározása

A Magyar Nemzeti Tanács az alapelvek elfogadása után szakértőket bízott meg, akik kidolgozták a Tanács 8/2003. számú (a Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja 2003. aug. 27-i számában közzétett, *Határozat Vajdaság helységeinek magyar elnevezéséről* szóló [itt 279. számú]) határozatát, valamint a 7/2004. számú, *A magyar nyelvet hivatalos használatba be nem vezető vajdasági községek és a területükön található települések elnevezéseinek meghatározásáról* szóló határozatát. E két dokumentum elkészítésével kapcsolatos Molnár Csikós László: *Vajdasági helységnevek mai magyar hivatalos alakja* c. előadása.

Az elkészült hivatalos magyar helységnévjegyzékek

A Földrajzinév-bizottság 2004. december 20-án tartott 51. ülésén foglalkozott az említett, *A vajdasági magyar helységnevek meghatározásának elveiről* szóló dokumentummal, ill. a Magyar Nemzeti Tanács 8/2003. számú, *A vajdasági magyar helységnevek meghatározásáról szóló határozatával*; majd a 2005. április 4-én tartott 52., valamint 2005. jún. 20-án tartott 53. ülésén ismét tárgyalta az utóbbi dokumentum anyagát, valamint a 2004. decemberében kiadott 7/2004. számú, *A magyar nyelvet hivatalos használat-*

ba be nem vezető vajdasági községek és a területükön található települések elnevezéseinek meghatározásáról szóló határozatot is.

A Földrajzinév-bizottság örömmel vette tudomásul, hogy a Vajdaság települései nagy részének magyar elnevezése immár hivatalos név rangjára emelkedett, és elismeri a Magyar Nemzeti Tanácsnak a magyar települések, a magyar nyelvi és kulturális hagyományok megőrzése érdekében végzett munkáját. Külön üdvözlendő, hogy az említett helységnévjegyzékekbe felvett települések nagy részének a neve megfelel az előzőekben vázolt általános elveknek, és még inkább elismerésre méltó, hogy e helységneveket használják az érintett települések a mindennapi életben is.

A Bizottságban eddig elhangzott vélemények (köztük egyik tudományos szakértőnk, az újvidéki Ágoston Mihály tanár úré) leszűrése, összegzése után, egyúttal a saját kutatási tapasztalataim alapján a helységnévjegyzékekről elsősorban a következők állapíthatók meg:

1. Egyes, az 1913-as helységnévtárban is önálló helységként szereplő településeknek a névjegyzékekben megadott elnevezése eltér az akkori (de esetenként a mai helyesírással leírt) helységnévtől. Ezek az eltérések több csoportba sorolhatók:

a) A helyesírási változásokat (pl. *Csurog* helyett *Csúrog*, *Kula* helyett *Kúla*, több helységnél a *Béga* jelző helyett *Bega stb.*) a Bizottság általában nem támogatja. A munka sokszor nyelvészeti, etimológiai és történeti adatok összegzését kívánja (ez a komplex vizsgálat természetesen más jellegű észrevételeknél is felmerülhet), amelynek megfelelően a névmeghatározás egyedi mérlegelést igényelhet. [De például az MNT honlapján már a javított *Versecvát* név szerepel.]

b) Az előtagok elhagyását (pl. *Torontáludvar* helyett *Udvar*, ill. *Torontáltorda* helyett *Torda*) a Bizottság helytelennek tartja, részben abból az okból, hogy így olyan nevek is keletkeznek, amelyek a Kárpát-medence más részein is előfordulnak (*Udvar* Baranya megyei helység, *Torda* erdélyi város). A nemzetiségi viszonyokra utaló új előtagokat (pl. *Ókeresztúr* helyett *Szerbkeresztúr*) természetesen a Bizottság elfogadhatónak tartja, akkor is, ha a szerb–magyar párhuzam elősegíti a magyar előtag visszatérését (például *Csernye* helyett *Szerbcsernye*, párhuzamosan *Magyarcsernyével*). Ez vonatkozik az egykori *Alsó-*, ill. *Felsőíttebére*, a jegyzékben szereplő *Magyar-*, ill. *Szerbíttebére* is azzal, hogy itt egykor magyar névadás történt, és etimológiai okból ragaszkodnunk kell az *Ittebe* névhez, így a *Magyar-*, ill. *Szerbíttebe* neveket tartjuk megfelelőnek. Meg kell jegyezni, hogy e helységek szerb neve is – tudomásunk szerint – *Novi Ittebej*, ill. *Srpski Ittebej*.

c) A törzskönyvezett magyar nevek helyett idegen (szerb) hangzású nevek bevezetését, visszaállítását (pl. *Bácsordas* helyett *Karavukova*) a Bizottság akkor tartja elfogadhatónak, ha az új név megfelel a történelmileg kiala-

kult helyi magyar névhasználatnak. A Bizottság nem helyteleníti a politikai alapon bevezetett nevek megváltoztatását (l. elsősorban *Tiszaistvánfalva*), de meg kell jegyezni, hogy a szerb hivatalos névadásban is találunk erre példákat, elég, ha *Nagybecskerek* mai szerb nevére, *Zrenjaninra* gondolunk.

d) A jegyzékekbe nyilvánvaló nyomtatási hibák is kerültek, pl. *Szylberek*, *Szerbecseryne*, *Ujzsednik*; a hibákat az MNT honlapján többnyire már javították. Az „*Úrszentiván*” és „*Révújfalu*” pedig egyszerű elírásai vagy félrehallásai a helyes magyar *Úrszentiván* és *Révújfalu* törzskönyvezett helységneveknek, ezeket ugyanis az 1913. évi helységnévtár, valamint más szakkiadványok e formában rögzítették.

e) A jegyzékekben nem tartjuk jónak (szerencsére ez egyedi eset), ha valamely településnek vagylagosan két magyar nevet határoznak meg. A „*Bácskertes* vagy *Kupuszina*” nevek közül a törzskönyvezett, a településen is szívesen használt, a helyi sajtóban és közéletben is széles körben ismert *Bácskertes* nevet tartjuk elfogadhatónak.

2. Helységek egyesítésével létrejött új helységek elnevezésénél a Bizottság helyesnek tartja az eredeti helységek nevében szereplő előtagok elhagyását (például *Ófutak* + *Újfutak* = *Futak* stb.). Az *Aradác* [azaz: *Alsóaradi* + *Felsőaradi* = *Aradác*] és a *Torák* [azaz: *Kistárnok* + *Nagytárnok* = *Torák*] nevek a Bizottság szerint akkor elfogadhatóak, ha megfelelnek a helyi névhasználatnak, de talán jobb lenne az új neveket az eredeti helységnevek kiemelésével (az utóbbinál jelzővel egyénítve) meghatározni. Az *Udvarnok* nevet a Bizottság nem tartja elfogadhatónak, mivel ez egy szlovákiai helység törzskönyvezett magyar neve. Mivel *Udvarnok* *Törzsudvarnok* és *Szőlősudvarnok* egyesítéséből jött létre, így az új név meghatározását az egyik eredeti helységnév kiemelésével javasoljuk megoldani.

3. A Vajdaság területén 1913 óta – 1941 és 1944 között (is!) – számos új helység alakult. Ezek egy részének korábban településrészként is volt törzskönyvezett neve, amely azonban nem minden esetben egyezik meg a helység új hivatalos magyar nevével.

a) A Bizottság helyesli a törzskönyvezett településrésznevekben szereplő különböző: -puszta, -tanya, -telep, -fürdő stb. utótagok elhagyását, ha ez nem okoz névazonosságot.

b) A Bizottság általában nem tartja jónak a törzskönyvezett településrésznevek előtagjának elhagyását (pl. *Kisszigettelep* helyett *Sziget*). Ez egyébként sokszor névazonosságot okoz.

c) A Bizottság elfogadja az 1941 és 1944 között politikai alapon bevezetett magyar elnevezések megváltoztatását, ideértve az 1920 után létrejött új szerb telepésfalvakba a II. világháború alatt Bukovinából áttelepített csángók ottani helységneveire emlékeztető településeknek nevét (*Hadikfalva*, *Hadiknépe*, *Hadikliget*, *Istenhozott* stb.), továbbá *Horthyvára* helység nevét is.

d) Egyes nevek megegyeznek a Kárpát-medence más részeinek magyar településneveivel (például *Ludas*, *Mérger*). A *Bogaras* és a *Völgypart* nevek a Vajdaság területén fordulnak elő kétszer. A Bizottság azt javasolja, hogy ezeket a neveket lássák el előtaggal (pl. *Bács-*, *Kis-*, *Temes-*, *Tisza-*, *Toron-tál-*, *Új-* stb.), és így szüntessék meg a névazonosságot. [Meg kell jegyezni, hogy a két *Völgypart* nevű település egyikének a szerb nyelvben is van előtagja, ugyanis az Ada községben fekvő *Völgypart* szerb neve *Mol-Obor-njača*, itt az előtag értelemszerűen az egykori anyatelepülésre, Moholra utal.]

e) Egyes, a névjegyzékekben szereplő nevek nem magyar hangzásúak (például *Dusanovó*, *Podlokány*, *Veternik*, *Visnyevác* stb.). Ezeket akkor tartjuk elfogadhatónak, ha megfelelnek a helyi magyar közösség történelmileg kialakult nyelvhasználatának és/vagy megtalálhatók az 1913-as (esetleg az 1944-es) helységnévtárban.

4. Üdvözljük az MNT azon törekvését, hogy az egykori Szerém várme-gyei helységek magyarok által is lakott települései magyar nevüket ismét visszakapják (*Erdövég*, *Karlóca*, *Maradék*, *Ürög* stb.). Az e területen levő többi település magyar nevének ellenőrzését, meghatározását körültekintően javasoljuk elvégezni. Véleményünk szerint azok a helységek kerülhetnek a névjegyzékekbe, ahol van valamennyi magyar lakosság, ahol él még a régi, akár 1913 előtti magyar településnév (ugyanis a helységnévtárakba a horvát autonómia miatt jó néhány magyar helységnevet nem vehettek fel, így a többségüknek 1913-ban nem volt hivatalos magyar neve). Nem tartja viszont a Bizottság elfogadhatónak azokat a neveket, amelyek a történelmi Magyarország más településeinek hivatalosan elfogadott magyar nevei (például *Szolnok*).

Végül egy kérdés merül fel: miért szerepelnek a 2003. évi helységnév-jegyzékben olyan szerb nevek, amelyeknek nincs magyar megfelelőjük?

Összefoglalás

Nagyon örülünk a Magyar Nemzeti Tanács – a vajdasági magyar hely-ségnevek meghatározásával kapcsolatos – kezdeményezésének, egyúttal a Tanács által felkért szakértők komoly, felelősségteljes munkájának, amely végül is a délvidéki magyarság azonosságtudatát erősíti. Nézetem szerint a hivatalos magyar helységnevek használata minden magyarban az otthonos-ság érzetét kelti, nem utolsósorban a közérzetét javítja.

A délvidéki hivatalos magyar helységnevekkel kapcsolatos további mun-kához, a megalapozott állásfoglalásunkhoz szeretnék Molnár Csikós László előadásából, majd konzultációk révén tapasztalatokat gyűjteni. Bizottsá-gunknak Magyarországon kívüli magyar helynevekkel kapcsolatban dönté-si joga nincs, ugyanakkor – a későbbiekben küldendő állásfoglalásunkban – szeretnénk felhívni a Magyar Nemzeti Tanács, továbbá az érdemi közremű-

ködök figyelmét a névjegyzékek olyan elemeire, amelyek veszélyeztetik a magyar helységnevek használatának egységességét, az általános névadási elveket. A majdani állásfoglalásában a Bizottság a helységnevek egy részénél a kifogását, javaslatát (esetenként többes vagylagos javaslatait) megindokolja, egyben kérjük majd, hogy a névjegyzékek felülvizsgálatakor és a továbbiakban lehetőleg vegyék figyelembe észrevételeinket.

OFFICIAL PLACE NAMES IN VOJVODINA – RESULTS AND CONCERN

Official use of Hungarian place names came into practice in some municipalities in Vojvodina in the seventies and eighties. A uniform Place Name Register was issued in 2003. The author as a member of the Committee on Geographic Names speaks highly of the achievements of the Language Commission of the Hungarian National Council of Vojvodina and makes a few observations on the work of the commission. His observations are partly of conceptual character and partly offer certain solutions.

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

VAJDASÁGI HELYSÉGNEVEK MAI MAGYAR HIVATALOS ALAKJA

Present-Day Official Forms of Hungarian Place Names in Vojvodina

Vajdaság Autonóm Tartományban a helységnevek hivatalos használata hozzátartozik a kisebbségi jogokhoz. Ezt a 2001. évi szövetségi kisebbségi törvény garantálja. A szerző az MNT Nyelvhasználati Bizottságának tagjaként részt vett a 2003. évi helységnévrendezésben, amelynek során a magyar nyelvet is hivatalosnak elismerő községekben levő települések hivatalos magyar nevét határozták meg. A bizottság igyekezett azokat a neveket előnyben részesíteni, amelyeknek él a hagyományuk. Ezek nem feltétlenül azonosak azzal a névvel, amely az Osztrák—Magyar Monarchiában utoljára hivatalos volt. A Nyelvhasználati Bizottság 2004-ben azoknak a településeknek a hagyományos magyar elnevezésével is foglalkozott, amelyek olyan önkormányzatok területén vannak, ahol a magyar nyelv és írásmód nincs használatban.

Kulcsszavak: hivatalos helységnév, kétnyelvűség, Vajdaság, Nyelvhasználati Bizottság, hagyományos

A hivatalos névadás nemcsak nyelvészeti, hanem jogi és politikai kérdés is. Minden nyelvnek autonóm joga, hogy a különféle településeket olyan néven említse, amilyen megfelel neki. Ez a jog természetesen elsősorban az adott nyelvterületen levő helységekre vonatkozik, olykor azonban rajta kívül levő települések némelyikére is kiterjesztik. Így Lipcsét mondunk Leipzig helyett, Nápolyt Napoli helyett, Bécsét Wien helyett, Velencét Venezia helyett stb. Természetesen senkinek sem jut eszébe, hogy például az osztrák főváros vezetőitől azt követelje, hogy a helységnévtáblán a Bécs névalak is szerepeljen, noha a városnak néhány ezer magyar lakosa is van. Ahhoz, hogy valamely nevet hivatalossá tegyenek, megfelelő jogalapra is szükség van. Ilyen jogalaprak számít a valamely területen való szuverenitása annak a népnek, amelynek a nyelvről van szó. Egyes országokban, országrészekben a helységnevek hivatalos használata is hozzátartozik a kisebbségi jogokhoz. Ez a helyzet Vajdaság Autonóm Tartomány esetében is. A hivatalos névadásban a politikai akaratnak is szerepe van. Ezért adták például Dunapentelének 1951-ben a Sztálinváros nevet, majd 1961-ben Dunaújvárosra módosították.

A mostani vajdasági helységnévrendezés jelentősége kétségtelenül nagy. A két világháború közötti időszakban nemhogy hivatalosan nem használhatták helységneveiket a magyarok, hanem még nyilvánosan (például újságban) sem. A második világháború után egyes vajdasági helységnevek magyar alakját önkormányzati alapszabályban rögzítették, ezzel korlátozottan hivatalossá váltak, mint például Zenta, Mohol, Topolya, Kishegyes stb. A kisebbségi jogok tekintetében kedvező 1974. évi jugoszláv alkotmány szellemében több vajdasági község is hivatalossá tette a magyar nyelvet, ezzel együtt pedig magyar településneveket hivatalos szintre emelt. Sajnos olykor felemás megoldások születtek. Így Szabadka község esetében az odatartozó települések zömének magyar névalakja is belekerült a községi alapszabályba, a községközpontnak a neve azonban magyarul is Subotica lett, noha nyilvános használatban a Szabadka járja.

A titói Jugoszláviában a hagyományos magyar helységnevek közül néhány tiltottnak számított: Szenttamás (Srbobran), Tiszaszentmiklós (Ostojicevo), Beckserek (Zrenjanin) stb. Ennek feltehetően az a magyarázata, hogy korábban szerbül is ez volt nevük az említett településeknek, de megváltoztatták őket: Sentomaš (1922-ig, utána Srbobran), Potiski Sveti Nikola (1947-ig, utána Ostojicevo), Veliki Bečkerek (1935-ig, attól kezdve Petrovgrad, majd 1955-től Zrenjanin). Sem hivatalos, sem nyilvános használatban nem lehettek. Ezzel szemben nem okozott gondot az Ada, a Horgos, a Tornyos, az Orom, a Torda, a Bajmok stb. név használata, mert szerbül is ebben az alakban élnek. A hasonló hangzású nevek iránt is viszonylag nagy tolerancia mutatkozott (Zenta – Senta, Zombor – Sombor, Kúla – Kula, Palić – Palić stb.).

A vajdasági magyar helységnevek hivatalos státusának rendezéséhez a közvetlen ösztönzést a 2001-ben meghozott szövetségi kisebbségi törvény adta meg. A törvény 11. szakasza világosan kimondja, hogy a földrajzi neveket, a települések, terek, utcák nevét az ott élő kisebbségek nyelvén, hagyományaik és helyesírásuk szerint (is) ki kell írni. 2003 májusában Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza határozatot hozott a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának a Vajdaság Autonóm Tartomány területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről. Ez a határozat a nyilvános feliratok és nevek kiírásával is foglalkozik 6. és 7. szakaszában.

A 6. szakasz a következőket mondja ki:

„Azokon a területeken, amelyeken nemzeti kisebbségi nyelv van hivatalos használatban, a helyneveket és egyéb földrajzi neveket, az utcák, terek nevét, az 1. szakasz szerinti szervek nevét, a közúti jeleket, a nyilvánosságának szánt értesítéseket és figyelmeztetéseket, továbbá más nyilvános feliratokat az illető nemzeti kisebbségi nyelven, e nyelv helyesírása és hagyományai szerint is ki kell írni.

Az 1. bekezdés szerinti feliratokat és neveket a szerb nyelvű szöveg alatt vagy jobbról, azonos betűtípussal és betűnagysággal kell kiírni.

A nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsának, társadalmi szervezetének, polgári egyesületének és intézményének (nemzeti szervezetek) a neve azokon a területeken, amelyeken az adott nemzeti kisebbségi nyelv hivatalos használatban van, kivételesen a szerb nyelvű szöveg előtt is kiírható.

Az 1. bekezdés szerinti feliratokat és neveket a településen vagy helyi közösségben akkor is ki kell írni nemzeti kisebbségi nyelven, ha a nemzeti kisebbségi nyelv és írás csak a helyi önkormányzati egység területének egy részén van hivatalos használatban.”

A 7. szakasz az alábbiakat állapítja meg:

„A városok, községek és települések nemzeti kisebbségi nyelvű hagyományos nevét az adott nemzeti kisebbség nemzeti tanácsa állapítja meg és teszi közzé a határozat hatálybalépését követő három hónapon belül.

Ha valamely nemzeti kisebbség nemzeti tanácsa nem állapítja meg az előző bekezdés szerinti neveket, akkor ezt Vajdaság Autonóm Tartomány Végrehajtó Tanácsa teszi meg a nemzeti kisebbségi szervezeteknek, továbbá az adott nemzeti kisebbség nyelvi, történelmi és földrajzi szakembereinek a közreműködésével.

A 2. vagy a 3. bekezdés értelmében megállapított neveket közzé kell tenni Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapjában.”

A Magyar Nemzeti Tanács Nyelvhasználati Bizottságának megalakítására még 2002-ben sor került. A kezdeti elképzelések öttagú, jogászokból álló bizottságról szóltak. Végül is az MNT többi bizottságához hasonlóan ez is kilenctagú lett, tagjai pedig nemcsak jogászok, hanem nyelvészek is. A Nyelvhasználati Bizottság tagjai lettek: Várady Tibor – elnök, Dudás Károly – alelnök, Lánicz Irén, Letsch Endre, id. Korhecz Tamás, Szalma József, Túri Gábor

A Nyelvhasználati Bizottság első ülését 2002. dec. 13-án tartotta Újvidéken. Ezen az ülésen a bizottság egyhangúlag meghatározta azoknak a *problémáknak* a lajstromát, melyek prioritást élveznek az elkövetkező időben. Ezek közé tartozik: a helységnevek történelmi magyar elnevezéseinek meghatározása, a nyelvhasználati jogosultságok alanyainak megfelelő tájékoztatása, illetve a nyelvhasználati jogok tudatosítása, a nyelvhasználat kérdésének polgári mozgalommá váló fejlesztése, a magyar anyanyelvű illetve magyarul tudó egyetemi hallgatók, hivatalnokok és szakemberek részére terminológiai szemináriumok szervezése.

A Magyar Nemzeti Tanács Nyelvhasználati Bizottsága megfogalmazott néhány elvi álláspontot, melyek segíthetnek a konkrét megoldások keresésében. A megfogalmazott elveknek az a célja, hogy vitaindítóként szolgáljanak. A Nyelvhasználati Bizottság 2003. január elején közzé is tette őket a

sajtóban, azzal, hogy szívesen fogad minden véleményt, javaslatot, álláspontot egyénektől, civil szervezetektől, pártoktól, bárkitől. Attól sem zárkózott el, hogy akár a rendező elvekről, akár a konkrét elnevezésekről a sajtóban is folyjon eszmecsere.

A vajdasági magyar helységnevek meghatározásának elsődleges elvei a következők voltak:

1. Vajdaság Autonóm Tartomány területén minden helységnek lehet magyar neve, függetlenül attól, hogy volt-e az korábban hivatalos használatban (például Mali Pesak lehet Kishomok). Törvényi feltétel, hogy a magyar névhasználat hagyományos legyen, tehát a magyar nyelvhasználatban elfogadott.

2. Nem lehetnek elfogadott magyar helységnevek az 1941 és 1945 között újonnan alkotott helységnevek, amelyek korábban nem voltak használatban. (Ez zömmel a Bácskában létesített bukovinai csángó telepek nevére vonatkozik: Andrásföldje (Mali Beograd), Andrásnépe (Kočičevo), Andrásfelke (Rogatica), Hadikfalva (Rastina), Hadikkisfalu (Aleksa Šantić), Hadikhalom (Tankosićevo), Hadikföldje (Staro Đurđevo), Hadikliget (Veternik), Istenvelünk (Nova Crvenka), Fogadjisten (Velebit), Istenáldás (Njeguševo), Adjisten (Karkatur), Bácsjózseffalva (Hadžičevo) stb.

3. A helységnevrendezés (1898–1912) idején keletkezett nevek is elvben mellőzendők. (például Vilova > Tündéres, Karavukova > Bácsordas, Kovin > Kevevára) Kivétel tehető, ha egy-egy ilyen elnevezés átment a közhasználatba, és ma hagyományos magyar elnevezésnek tekinthető.

4. Esetről esetre kell mérlegelni a nevek megkülönböztető elemeinek felvételét (például Topolya – Bácsstopolya, Bácsföldvár – Földvár).

5. Indokolt esetben a szerb névtől teljesen eltérő magyar névhez is ragaszkodni kell, ha ez felel meg a magyar nyelvhasználati hagyománynak (Szenttamás – Srbobran, Fejértelep – Šušara).

6. Azokban az esetekben, amikor egy helységnevek több magyar változata is használatban van, a kérdést az érintettek bevonásával kell megoldani (például Omorovic vagy Ómoravica, Csúrog vagy Csurog, Muzsla vagy Muzslya).

2003. április 17-ei újvidéki ülésén a bizottság megtárgyalta és a tartományi képviselőháznak elfogadásra javasolta A nemzeti kisebbségek nyelvének hivatalos használatát szabályozó határozati javaslatot.

Harmadik ülését a Nyelvhasználati Bizottság 2003. június 23-án tartotta Újvidéken. Mivel a Tartományi Végrehajtó Tanács átruházta a nemzeti tanácsokra a vajdasági helységnevek kisebbségek nyelvén való elnevezésének hivatalos meghatározását, a vajdasági helységnevek magyar meghatározását az MNT Nyelvhasználati Bizottsága vitatta meg, és javasolta elfogadásra a Magyar Nemzeti Tanácsnak. Đeli Andor, az MNT intézőbizottságának nyelvhasználati kérdésekkel megbízott tagja összegyűjtötte a vajdasági helységek

jelenleg használatos és hivatalos elnevezéseit. Ezeket pontról pontra mérlegelve, megfelelő szakirodalmi segédlettel a bizottság kialakította javaslatát. Tevékenységében elsősorban a következő szakirodalomra támaszkodott: Lelkes György: Magyar helységnév-azonosító szótár, Budapest, 1992, Balassi Kiadó; Sebők László: Határon túli magyar helységnév-szótár, Budapest, 1997, Teleki László Alapítvány; Ágoston Mihály: Mai magyar írás, Újvidék, Tankönyvkiadó Intézet, 1979; Marković Milica: Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine – za period od 1853 do danas, Novi Sad, 1966, Vojvodanski muzej, Molnár Csikós László: Nevek és szavak nyomában, Újvidék, 2001, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság.

Mivel egyes helységek hivatalos elnevezésére a Nyelvhasználati Bizottságnak nem sikerült egységes javaslatot kidolgoznia, ezért sajtó által közzétett felhívással, valamint az érintett lakosság, a település értelmiségének bevonásával szándékozott a munkát elvégezni. Ez utóbbi módon Moravicán, Kupuszinán és Kanizsán Dudás Károly és Túri Gábor kérték ki a helybeliek véleményét, Debelyacsán Hódi Éva és Molnár Csikós László, Budiszaván Lánicz Irén és Letsch Endre, Telecskán pedig Várady Tibor. A sajtóközlemény elkészítését Várady Tibor és Deli Andor koordinálta.

Ezen az ülésén a Nyelvhasználati Bizottság, miután megállapította, hogy néhány olyan település kimarad a rendezésből, amelynek számottevő magyar lakossága van, elhatározta, hogy felkéri a Tartományi Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi Titkárságot, az esetleges magyar nyelvhasználat hivatalossá tétele érdekében állapítsa meg néhány helység magyar lakosságának százalékát. A következő helységekről volt szó: Apatin községben Svilojevo (Szilágyi), Bela Crkva (Fehértemplom) községben Dobričevo (Udvarszállás), Indija (Ingyia) községben Indija (Ingyia) és Maradik (Maradék), Irig (Ürög) községben Dobrodol (Dobrodó) és Šatrinca (Sattrinca), Pančevo (Pancsova) községben Ivanovo (Sándoregyháza), Ruma községben Nikince (Nyékinca) és Hrtkovci (Herkóca), valamint Sečanj (Szécsány).

A Nyelvhasználati Bizottság címére több esetben is közvetlen reagálás érkezett. Így a Moravicai Helyi Közösség az Omorovic név mellett foglalt állást, a Moravicáról elszármazott értelmiségiek pedig a Bácskossuthfalva nevet javasolták. A beodrai plébános arra hívta fel a bizottság figyelmét, hogy Novo Miloševo nem Karlovával azonos. Gubás Jenő tiltakozott az ellen, hogy „jugó-magyar” neveket törvényesítsünk.

A Nyelvhasználati Bizottságnak a Magyar Szó c. napilapban 2003. június 28-29-én megjelent felhívása után (Készül a helységnevek magyar elnevezéseinek listája — Az MNT Nyelvhasználati Bizottságának közleménye) sokan tollat ragadtak, és megírták a magyar helységnevek hivatalos használatával kapcsolatos véleményüket az újságban. Szloboda János azt fejteget-

te, hogy nincs is szükség bizottságra, hiszen a helynévtár már réges-rég rögzítette azokat a magyar névalakokat, amelyek hivatalosnak tekintendők. Ifjú Gábor az Ittebe név ősiségéről cikkezik. Csiszár Mihály arról írt, hogy Hetin nem Hetény, hanem Tamásfalva. Kovács József a Rastina = Körtés névazonosítást cáfolta, ugyanis a Körtés név a szerb Kruševlje megfelelője. Kecskés István a Debelyácsa névváltozatot ajánlja a többi három (Debelács, Torontálvsárhely, Debelyacsa) helyett. Deák Ferenc a Magyaritabé névalakot támogatja, Szloboda János viszont az Alsóittebe nevet tartja „eredetinek” (noha elismeri, hogy 1911-ben alkották). Miskolczi Magdolna a Magyarkanizsa – Kanizsa névpárral kapcsolatos gondolatait közölte. Barna József a Kishegyes helyett a Hegyesturul nevet ajánlja, történeti szempontokra hivatkozva. Gerhardt János hozzászólásában kifejtette, hogy a mai Zentagunaras (szerbül Novo Orahovo) voltaképpen a középkori Likasegyházával azonos. Kis Ferenc a Csurog névalakkal szemben a Csúrog névalakot támogatta. Csík Nagy Ferenc a Moravica és a Kossuthfalva névváltozatokról írt. Naggyörgy Zoltán a Királyhalma névalak helyett a Királyhalom névalakot ajánlotta. Cs. Simon István a Monostor névről fejtette ki véleményét. Lajber György az Óbecse – Becse, Csík Nagy Ferenc pedig a Kupusztina – Bácskertes kettősséget taglalta. Kókai Péter interjút készített Dr. Ágoston Mihállyal. Ebben többek között az is elhangzott, hogy „Bácskossuthfalva már adva van”. Némelyek szóvá tették, hogy a szerb azbuka szerint közli az újság a községeket, nem pedig az ábécé szerint.

A Nyelvhasználati Bizottság 2003. július 18-án Szabadkán tartott ülésén tovább tanulmányozta azokat a településneveket, amelyek hivatalossá tehetőek lennének, majd 2003. július 31-én Újvidéken tartott ülésén véglegesítette javaslatait. A Magyar Nemzeti Tanács intézőbizottsága elfogadta ezeket a javaslatokat, az MNT plénuma azonban néhány esetben módosított rajtuk.

Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapjának 2003. augusztus 27-ei számában megjelent a Magyar Nemzeti Tanácsnak az a határozata, amellyel megállapítja a vajdasági települések magyar nevét. Ez a határozat azoknak a községeknek a településeire vonatkozik, amelyekben a magyar nyelv is hivatalos használatú. Huszonnyolc ilyen község van a tartományban, a hozzájuk tartozó települések zömének (266-nak) a magyar nevét is meghatározza az MNT, és csupán töredéküknek (21-nek) nem állapítja meg a magyar névváltozatát. Sajnos néhány jelentősebb magyar lakosságú helység kimaradt ebből a helységnévrendezésből, mivel olyan községekben vannak, amelyekben a magyar nyelv nem számít hivatalosnak. Ilyen például az Apatin községhez tartozó Szilágyi (Svilojevo), amelynek 58%-os magyar lakossága van a 2002. évi népszámlálás szerint vagy a Szécsány községben levő Káptalanfalva (Busenje), ahol a magyarság eléri a 85%-ot. Ezzel szemben olyan települések is kaptak magyar nevet, amelyeknek elenyésző a ma-

gyar lakosságuk: Crepaja – Cserépalja (Antalfalva község), Kuštilj – Mélykastély (Versec község) stb. Ezek ugyanis olyan községekben vannak, amelyek a magyar nyelvet elismerik hivatalosnak.

A MNT a Nyelvhasználati Bizottság javaslatától, egyúttal pedig elveitől eltérve néhány olyan településnevet is hivatalos használatúvá tett, amelyeknek nincs élő hagyományuk a vajdasági magyar lakosság körében: például Kevevára (Kovin), Bácskossuthfalva (Stara Moravica), Bácsfeketehegy (Feketić) stb. A közvéleményt kissé meglepte, hogy kevésbé ismert nevek is hivatalossá váltak, egyesek a teljességet hiányolták, és olyan eset is előfordult, hogy a település polgárai tiltakoztak az, úgymond, rájuk erőltetett név ellen. Mindenesetre szépséghibáinak ellenére is, ez a határozat előrelépést jelent a vajdasági magyar nyelvhasználat terén.

A vajdasági helységnevek magyar alakjának hivatalossá tétele a hivatalos lapban közzétett határozattal nem állt meg. Következhetnek a realizálásnak egyéb mozzanatai is, mint például a helységnevtábla módosítása. Több település esetében erre nem is volt szükség, hiszen már a megfelelő községi alapszabályi rendelkezés értelmében voltak kétnyelvű helységnevtáblák, főleg Bácskában (Zenta, Péterréve, Horgos stb.). A kanizsaiak a magyarság kárára vétettek a nyelvhasználati határozat rendelkezése ellen, amikor a meglevő táblára a szerb névhez viszonyítva sokkal kisebb betűkkel a Kani-za név helyett a jóval hosszabb Magyarkanizsa nevet írták fel. Olyasmire is sor került, hogy az újonnan kitett táblán a magyar nevet lefestették. Ez történt Tizsaszentmiklós (Ostojićevo) esetében is. Lefestett, átírt, kicserélt helységnevtáblára korábban is akadt példa. Mohol névtábláján hol Mol-ra 'javították' a magyar névalakot (önkéntesek), hol a kétnyelvű táblát egy-nyelvűre cserélték (feltehetően a belügyiek). Egészen friss a szenttamási helységnevtábla körüli tusakodás. A szenttamási polgármester ugyanis Srbobran – Szrbobrán feliratú táblát állítatott a település bejáratához, nem fogadva el a hivatalosnak minősített Szenttamás névalakot (mert a helybelleket „a fasizmusra emlékezteti”). A közvélemény és a televízió nyilvánosságának a hatására azonban ezt a táblát mégis a Srbobran – Szenttamás feliratú táblára cserélték ki.

A Nyelvhasználati Bizottság 2004-ben is ülésezett, három alkalommal, Szabadkán. Ekkor az elnöki tisztséget Dr. Várady Tibor helyett Maglai Jenő töltötte be. A 2004. április 24-ei ülés napirendjén azoknak a településeknek a hagyományos magyar elnevezése szerepelt, amelyek olyan önkormányzatok területén vannak, ahol a magyar nyelv és írásmód nincs használatban. A bizottság elkészítette javaslatainak listáját, a MNT azonban nem fogadta el, hanem újratárgyalásra visszautalta a bizottságnak. Dr. Burány Béla, az MNT tagja néhány módosító javaslatot nyújtott be, ezeket tárgyalta meg a bizottság a javaslattevő jelenlétében 2004. szept. 7-én, illetve 2004.

november 4-én. Az előző ülés határozati javaslataira tett módosítási javaslatok közül a bizottság első alkalommal elfogadta a következőket: Görgeteg (Gergeteg), Kisrábinca (Mali Radinci), Nyárad (Neradin). A novemberi újratárgyaláson Illanca (Ilandža), Belcsény (Beočin), Dombó (Dumbovo) is elfogadásra került, azzal, hogy a bizottság megállapította: mivel ezek a nevek nem hivatalos használatba kerülnek, csupán nyilvános használatúak lesznek, nem célszerű túlságosan ragaszkodni az alapelvekhez. Az egyes történeti nevek felújításával egyrészt emléket állítunk a hajdani magyar lakosságnak, másrészt erősítjük a mai lakosok nemzeti öntudatát.

PRESENT-DAY OFFICIAL FORMS OF HUNGARIAN PLACE NAMES IN VOJVODINA

The official use of Hungarian place names in the Autonomous Province of Vojvodina is an integral part of minority rights, and it is guaranteed by the Law on the protection of minority rights, issued in 2001. In 2003. the author as a member of the Language Commission of the Hungarian National Council took part in the work that decided on the official Hungarian place-names of the municipalities that recognized Hungarian as an official language. The Commission tended to give preference to names that already had a tradition. These names are not necessarily equivalent with those last used officially in the Austro-Hungarian Monarchy. In 2004 the Commission also dealt with traditional place names in municipalities where Hungarian language and writing is not officially used.

HOVÁNY LAJOS

A RADANOVÁCI VIZEK NYOMÁBAN

Tracing the Waters of Radanovac

Közel három évtizede, hogy elkészült az a radanováci csatornahálózat, ami a Palicsi-tóba vezeti a környék felszíni vizeit és az ásott kutakat tápláló talajvizet. Több mint félszáz vizenyős terület szerepe módosult így – egy részük a nyaranta ki-kiszáradó semlyék.¹ Ismeretük az emberi tevékenység és a természet egyensúlyára törekvő gazdasági ág, a kultúrtáj vízzel kapcsolatos jellemzőinek megállapítását jelent(het)i.

Kulcsszavak: kultúrtáj, semlyék, Radanovac

Határvonalával legkorábban az 1787-es Weinert-féle két kéziratos térkép mutatja be Radanovac legnagyobb részét – Baltsek néven (1. melléklet). Rése volt a Hrastovača-tótól az Agina baráig nyúló terület is.² Radanovac tehát a Majsai és a Szegedi út között helyezkedett el, a Palicsi-tó vízgyűjtő területének ÉK-i részén. Talaja északi felén homokon, a délin pedig homokos löszön elterülő fekete föld, kivéve az ÉNy-i szélén, ahol homok van, illetve a Hrastovača-tó, a Mukičeve mlake és a Prokesch-tó környékén, ahol karbonátos, szikes, réti fekete föld található.³ Terepszintje ÉNy-ról DK-re és a tengelyvonal irányába lejt – a vizenyős területeknél bemélyedésekkel.

A régészeti adatok szerint Radanovac korábban is alkalmas volt a megtelepedésre. Északi felén bronzkard maradványai, szarmata és középkori településre utaló leletek kerültek napfényre, ÉNy-on, a Dózsai-tanya mellett

¹ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története. Szabadka, Bittermann József könyvnyomdájából, 1892. II. rész., 157. és 198–199.; Biró Marianna, Molnár Zsolt: A Duna–Tisza homokbuckásainak tájtípusai, azok kiterjedése, növényzete és talajtörténete a 18. századtól. Nyíregyháza, OTKA 1998. (Történeti Földrajzi Tanulmányok 5), 17.

² Hovány Lajos: Radanovac Baltsek környéki vizenyős területei. Bácsország, Szabadka 2003, X–XII., 38–43., 43.

³ Nejgebauer, Viktor; Živković, Bogoslav; M. Tanasijević, Đorđe; Miljković, Nikola: Pedološka karta Vojvodine. Novi Sad, Institut za poljoprivredna istraživanja 1971., 4.

sok sírt találtak, épületmaradványokkal, a déli részén pedig egy sírt és több helyen cserépleteket. ⁴

Először 1744-ben a Dózsai-tanya melletti templomhely, illetve az Agina bara megsejmlélése kapcsán említi a szakirodalom.⁵ A török korban kaszá-lóként használták az Agina barát.

Legkorábban Pávay Sámuel 1785-ös térképén szemléltethető a radanová-ci vizek.⁶ Nem álltak kapcsolatban a két ágon eredő, a Palicsi-tóba torkolló Petreševa česma patakka.

A XVIII/XIX. század fordulóján módosult a terület egy részének haszná-lata: 1771 tavaszán az Agina bara területén fákat ültettek, 1786-1787-ben a város eladta a Baltsek-dűlő egy részét, 1798-ban Radanovác déli felén közlegelő és ugarok kerültek el, DK-i részén pedig az 1810-es években sző-lőt ültettek.⁷

1816-ban Wüsztinger József a víz levezetésére tervet készített. A vize-nyős területek közötti magasabb részek átvágásával biztosították a víz lefo-lyását – a Mukičeve mlakénak megfelelő, hosszú zsombékot jelent(het)ő Dugatsky Csompétól, a Szegedi út déli felén a Petreševa česma keleti ágába.⁸

Az 1830–1840-es években Szabadka hasznosította a Baltsekon termett nádat.⁹

1943. december 3-án Prohazka Albert halastóvá tervezte átalakítani a Hrastovača-tavat.¹⁰

DNy-i részén, Kisradanovácon bolgárkertészkedtek.¹¹ Ennek emlékeként alakult ki a Petreševa česmába vizet vezető csatorna Bolgár-vágás neve.

Radanovác átfogó lecsapolási tervét 1970-ben Cinkler Kálmán és Kocsis Nándor készítette el.¹² A tervfeladatban Borbély Géza a mintegy 30 ha te-rületű Hrastovača-tavat sorolta fel legnagyobb völgyként, majd a Mukičeve

---

⁴ Szekeres László, Ricz Péter: Szabadka és környéke a régmúltban. (Régészeti olvasó-könyv). Szabadka, Grafoprodukt 1998., 111., 115. és 123.; Szekeres László: Középkori te-lepülések Északkelet-Bácskában. Újvidék, Forum Könyvkiadó – A Magyar Nyelv, Iroda-lom és Hungarológiai Kutatások Intézete 1983., 66.

⁵ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története. Szabadka, Bittermann József könyvnyomdájából 1886. I. rész., 158.

⁶ Történelmi Levéltár (a továbbiakban: TL), Szabadka, 3.1.2.2.

⁷ Iványi 1892, 174–175., 177., 181., 185., 205. és 210.

⁸ Hovány 2003, 41.

⁹ TL, Szabadka, 18.B.93/aec.1834; az 1836-os gazdasági jegyzőkönyv: 843¹/₂ és 876¹/₂.; az 1837-es gazdasági jegyzőkönyv: 939 és 980; az 1840-es gazdasági jegyzőkönyv: 1397; az 1847-es gazdasági jegyzőkönyv: 1841.

¹⁰ Hovány 2003, 41.

¹¹ Uo. 42-43.

¹² Cinkler Kalman, Kociš Nandor (Projektanti): Investiciono-tehnička dokumentacija. Idejni projekat odvodnjavanja slivnog područja „Radanovačkih jezera”. Novi Sad, Hidrobiro VII 1970.

mlakét 50 hektárjával, illetve a Prokesch-tó környékén levő vizenyős területeket 100 hektárral. Évente itt 300 ha területet borított el a víz, azzal, hogy a csapadékos 1942-ben az elárasztott terület 600 ha volt. Borbély Géza a tájék vízbőségének egyik okaként a mésszel összeragasztott homokréteg vízzáró képességét is megemlítette. E talajréteg a völgyekben a magas szintű, tehát sekélyen elhelyezkedő talajvíz hatására alakul ki, 1-2 m-rel a terepszint alatt. A terv fő- és mellékágakra tagolja a csatornarendszert. A Bukvač-tónál induló főág a Mukičeve mlake területén át a Wüsztinger József-féle lecsapolásnak megfelelő nyomvonalon kanyarog DK-re. Keletről leghosszabb a Hrastovača-tónál kezdődő mellékág, nyugatról pedig az, ami a Majsai út déli részén, a Zagorje és Torda utca tájékán kezdődik, keletről megkerülve a Dózsai-tanya melletti dombot.

Az újvidéki székhelyű Duna–Tisza–Duna Vízépítési Vállalat szabadkai részlegének, a Severna Bačka Vízgazdálkodási Vállalat kimutatása alapján főleg a főnti tervnek megfelelően került sor a radanováci csatornarendszer kiépítésére – 1971 és 1976 között (2. melléklet). A K-1 jelzetű főág, a Petreševa česma keleti ágának helyén kiépült K-1-2 mellékág, illetve a K-1-4 és a K-1-6 mellékágak részben már korábban is megvoltak. Nem épült ki a K-1-4-1, a K-1-5, a K-1-9, a K-1-9-1, a K-1-9-2, a K-1-9-3, a K-1-10-1, a K-1-11 és a K-1-11-1 mellékág, illetve a főnti tervtől eltérően készült el a K-1-4 mellékág. A szabadkai csatornahálózat 1980-as terve szerint a K-1-2 mellékág helyét a VI. kollektor foglalta el.¹³

*

E vizenyős területek medrét jelenleg leginkább kaszálókként tartják számon.¹⁴ A csatornarendszer építése előtt kaka, sás, nád, gyékény, barkafa, rekettyefűz és kamilla termett ezekben, illetve vadkacsa, gém, kárász és csík élt a vizükben. Környékükön több gólya fészkel. A füvet kaszálták, legeltették, a nádat, kákát és sást vágták, a vizet a jószág itta, átadásra begyűjtötték a bennük élő kecskebékákat. A talaj szikes volt. A legelőkön a jószág, főleg a juhok itatására nem kellett gémeskutakat ásni, hiszen nyáron, ha egyik-másik ki is száradt, a közelben levő valamelyik mélyedésben folyamatosan volt víz. A Majsai út környékén az ásott kutakból tavaszonta térdelve is lehetett vizet meríteni. A csatornarendszer terv szerinti kiépítése előtt a gazdák átvágással kötötték össze a szomszédos vizenyős területeket, így tavasszal akkor is folyt itt a víz.

¹³ Cinkler Rudolf (Odgovorni projektant): Revitalizacija idejnog projekta gradske kanalizacije Subotica. Subotica, Institut za građevinarstvo SAP Vojvodine p. o. Subotica, juni 1980. E-1966/6., 3. melléklet.

¹⁴ Hovány 2003, 41-42.

A Majsai út közelében, a Makkhetesi csárdától ÉK-re levő Bukvač-tó medrének környékét Sajtos-/Hatvan-/Líber-rét néven ismerik. Területén fűzbokrok is fellelhetők. Forrás volt a mederben. Állandóan víz táplálja az itt kezdődő föcsatornát, aminek nyomvonala a Csávolyi út északi felén két lecsapolt vizenyős terület medrén halad át – földjüket művelik. Az út előbb fahíddal, majd betonhíddal kel(t) át a föcsatornán. Az út déli felén, a Mukits-kastély közelében levő vizenyős terület kimélyített medrében a 2003. június 6-ai eső előtt is víz állt. Amíg a csatorna el nem készült, csapadékos időjárásakor a legközelebbi épületekig terült szét a víz. Közelében, DK-i irányba kanyarodva a Mukičeve mlake területét éri itt el a csatorna főága. Nyugatról a K-1-12 mellékág kapcsolódik rá. A Titograd utca nyugati felén, a Negotin és Isidora Sekulić utcák találkozásától délre, a Brnič-rét/Brničev ritnél kezdődik e mellékág. A rét helyén tavacska volt. A Titograd utca keleti felén még egy vizenyős terület medrét csapolja le a K-1-12 mellékág. A K-1-12-1 mellékággal két ilyen vizenyős helyet terveztek levezetni. A zivatar utáni napon a déli, eléggé ritka napraforgós vizenyős volt. A Titograd utca ugyanazon oldalán, a Prokesch út melletti Csík-, Ivánkovics- és Darabos-féle tanyáknál három kis vizenyős területet mutat be az 1970-ben kiadott Jugoszlávia-térkép – kettő medrét megművelik, egyben pedig kaszáló van. 2003. június 7-én, az előző napi eső következtében víz állt az út közelében levő egyik kukoricásában. A Mikovič-tanya közelében négy nagyobb és három kisebb vizenyős terület volt. A nagyobbak medrében jelenleg is rét van. A K-1-11 és a K-1-11-1 mellékágakat tervezték ide. A Mukičeve mlake területétől délre levő Balcsak-/Barcsak-réten kapcsolódtak volna a föcsatornára. Korábban csík volt e rét vízében. Miután a szövetkezeté lett, fűzfával ültették be. Egy részét a vadászegyesület fácánosként hasznosítja. A K-1-10 mellékág a lecsapolt Hrastovača-tó medrében kezdődik. A tó északi partján, a régi Majsai út mellett romos csordakút látható, DK-i szomszédja pedig a Sistaki-rét helyén elterülő Lövölde. Korábban a Csávolyi út a Fátyol-átjáró nevű, karfás fahíddal kelt át a mellékágon, jelenleg pedig betoncsöves át-eresz látható itt. Az úttól délre, a Nagyprogon/Radonováci sor környékén hat vizenyős terület vizét csapolja le a mellékág. Közülük négy jelenleg is rét, akárcsak a tervezett K-1-10-1 mellékágnál levő. A juhok által kedvelt, vörösnadrág néven ismert fű nőtt bennük. A Prokesch-majornál elterülő vizenyős terület medrét megművelik. A K-1-9 mellékággal nyolc ilyen terület lecsapolását tervezték – ötnek a medrében rét látható. A Pustara Radanovac területéről egyrészt a K-1-8 mellékág vezeti le a vizet. A Titograd utca nyugati felén a Györkő rétje és a Nagy-bara nevű rét látható. A mellékág torkolatánál, a Rózsa-sor/Rózsa-köznek is nevezett úttól délre levő réten volt 1816-ban a Baltsek-tó. E medrekben jelenleg egy-egy rét terül el, akárcsak az ezektől ÉK-re levő tavacska medrében is. A K-1-7 mel-

lékág keletről, legelőként hasznosított területről kötődik a főágra. Környékén 2003. június elsején nyáj legelészett. A rét neve Prokesch-tó/Prokesch-völgy volt, a korábbi birtokos neve alapján. A K-1-6 mellékágnak a Baltsek-terület legdélibb vizenyős területéről kellett levezetnie a vizet – csak torkolati szakasza látható. A Torda és a Zagorje utcák tájékán induló K-1-4 csatorna összesen négy vizenyős terület medrét csapolja le. Kettő az Észak utcánál terül el – a Bartók Béla utcánál a Katancsics-rét jelenleg is vizenyős, míg a Samobor utcánál levő medrében épületek vannak. A Đevđelija utcától keletre elterülő két mederben is egy-egy rét látható. A K-1-4-1 mellékággal a Kiskőrösi út északi felén levő három terület víztelenítését tervezték. Az út melletti medre semlyékes, a másik kettőt megművelik. A Ljubica Ivošević utca tájékáról egy szakaszán halastóként kezelt mellékág kötődik a K-1-4-re. Kisradanovác keleti szélén két mellékág van. Az egyik a Középső utca tájékán kapcsolódik a főágra, a másik pedig a K-1-3 mellékág, ami a Vuk Mandušić utcánál torkollik a főágba.

A Torda és Zagorje utcánál induló, a Dózsai-tanya mellett, majd a Partizán bázis utca környékén folytatódó, a Kiskőrösi úttól északra befejeződő vizenyős területen jelenleg is vannak réttel borított szakaszok. További kutatásokkal kell tisztázni, hogy 1744-ben e területnek egészét vagy pedig csak a Dózsai-tanya környékén levő részét ismerték-e Agina bara kaszálóként.

A Kiskőrösi út és a Partizán bázis utca kereszteződésétől ÉK-re, az út északi felén az András-bara/Bukvić-rét terül el. Csapadékos időjárásakor víz áll rajta, ami akár át is folyhat az út déli felére, ahol három mélyedésből álló füves terület figyelhető meg. Talajukat tekintve nem lehetnek az Agina bara részei.

Az 1950-es évek elején a Szabadkai Amatőr Labdarúgó Egyesület pályájánál volt csatornát Bolgár-vágásnak nevezték. A Szegedi útnál fahíd ivelt át rajta. Két ágon táplálódott. Nyugati ága a Dobj utcától a Szegedi útig erő Cigány-szigeten haladt át. A Partizán bázis utcai keleti ága környékén – a kisradanováci piacnál és az I. kaszárnya közelében – bolgárkertek voltak. Bolgárkertészet folyt a Đorđe Natošević utca DNy-i részén, illetve a szabadka–szegedi vasútvonaltól délre is. Az utóbbinál, Kis András kertészténél 4 m átmérőjű vízemelő kerékre emlékeznek a szemtanúk.

*

Radanovácon összesen tizenkét ásott kút vízszintváltozását mérték – 1977-től (az 1, 2, 3a, 4, 5a, 6 és 7 számú kutakban), 1980-tól (12, 15, 16), illetve 1982-től (42, 63) (3. melléklet). Eredményük az 1977–1979-es és az 1982–1983-as időszakra vonatkozóan elemezhető.

A vízszintváltozások egymással összefüggő mértékébe a 0 és ± 1 érték közötti korrelációs tényező ad betekintést – 0 értéknél egymással össze nem

függő, +1 értéknél azonos jellegű, -1-nél pedig ellentétes jellegű változásokat jelölve. Az utóbbi például két kút vízsztintváltozásánál azt jelenti, hogy ha az egyikben nő, akkor a másikban csökken a vízszint.

A kivizsgált két időszak korrelációs tényezői szerint az 5a jelzetű kút vízsztintváltozása eltér a többi ásott kút vízsztintváltozásától. A kút a K-1-10 mellékággal lecsapolt egyik vizenyős terület közelében van.

A magyarországi Duna–Tisza közén szerzett tapasztalatokat tükröző akadémiai doktori értekezés téziseiben a semlyékek geológiai jellemzőit is feldolgozták: „A Duna–Tisza közti DK-i részen főleg a semlyékekben alul vörös foltos, eres, lazább szerkezetű homokos karbonátközet... fejlődött ki. Kialakulása a fedőjén szivárgó és áthaladó vízhez kötött. Fölötte kemény, tömött, világosszürke karbonátközet rakódott le... A réteget korábban a középkori templomok, kolostorok és a falusi házak alapozásához is felhasználták. A harmadik rész ... a pecsmeg ... A pecsmegre laza fehéresszürke karbonátiszap... következik”.¹⁵ Környékünkön ismert a darázskő,¹⁶ illetve a fehér föld – az első talán a világosszürke karbonátközettel azonos, a második pedig a karbonátiszappal. Vízárókéességük alapján akár teljesen vagy részben el is választ(hat)ják az ásott kutakat tápláló talajvíztől a semlyék vizét. Mivel a csapadék a terepszinthez közelebbi semlyékekre az ásott kutakat tápláló vízrétegnél gyorsabban kihathat, ezeknek egymástól eltérő vízsztintváltozásuk is lehet. Magyarázatul szolgál(hat) ez az 5a jelzetű kútnál említett negatív korrelációra, azaz utalhat arra, hogy e kútnál mélysége szerint a vízáró réteg a terepszint alatt 4 m-nyire van.

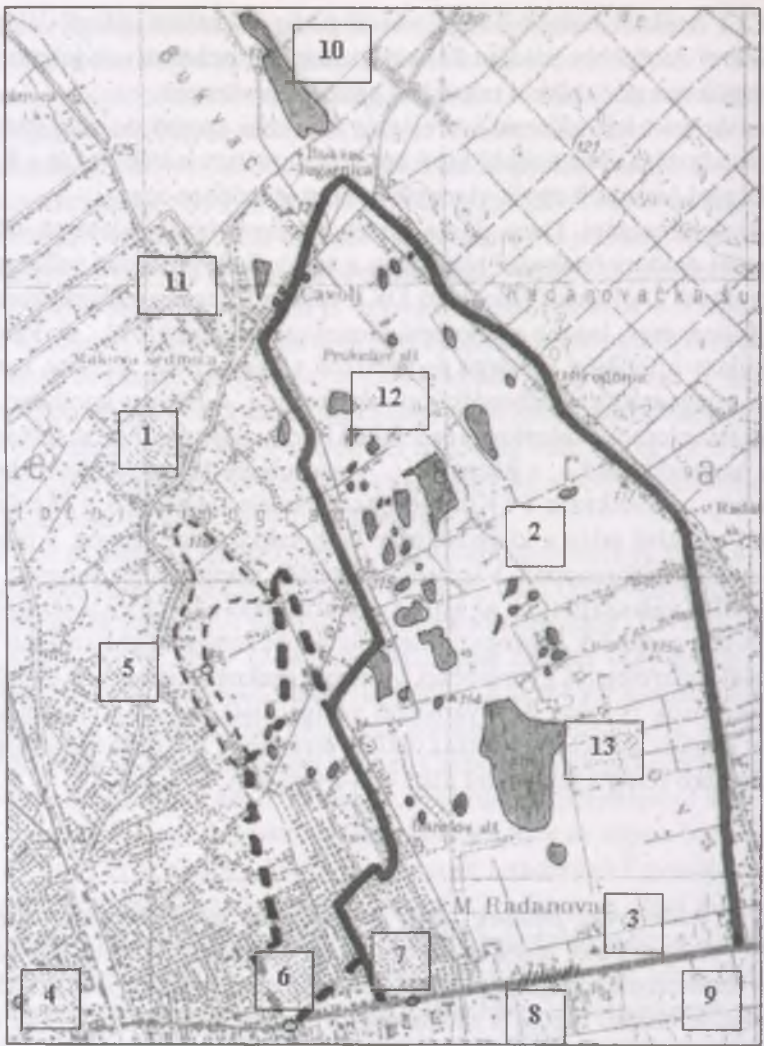
*

Mivel Radanovác Baltsek neve anyanyelven a számartövis természetét jelenti,¹⁷ elképzelhető, hogy az elnevezés és a terület több mint félszáz vizenyős területének jellege egymással összefüggésben áll(hat). Más szóval a kapcsolat feltárása, illetve a radanováci vizenyős területek vizének és az ásott kutakat tápláló talajvíznek az összefüggését célzó kivizsgálás a környék kultúrtájának vízzel kapcsolatos jellegét pontosít(hat)ja.

¹⁵ Molnár Béla: A Duna–Tisza közti tavak keletkezése, fejlődéstörténete és hasznosítása. Szeged, Akadémiai doktori értekezés tézisei 1983., 4–5. (A szakirodalom hozzáférhetőségéért ezúton köszönjük meg Szabados Klára segítségét.)

¹⁶ Szekeres László: Szabadkai helynevek. Helytörténeti kézikönyv. Szabadka, Veljko Vlahović Munkásegyletem 1975, 30.

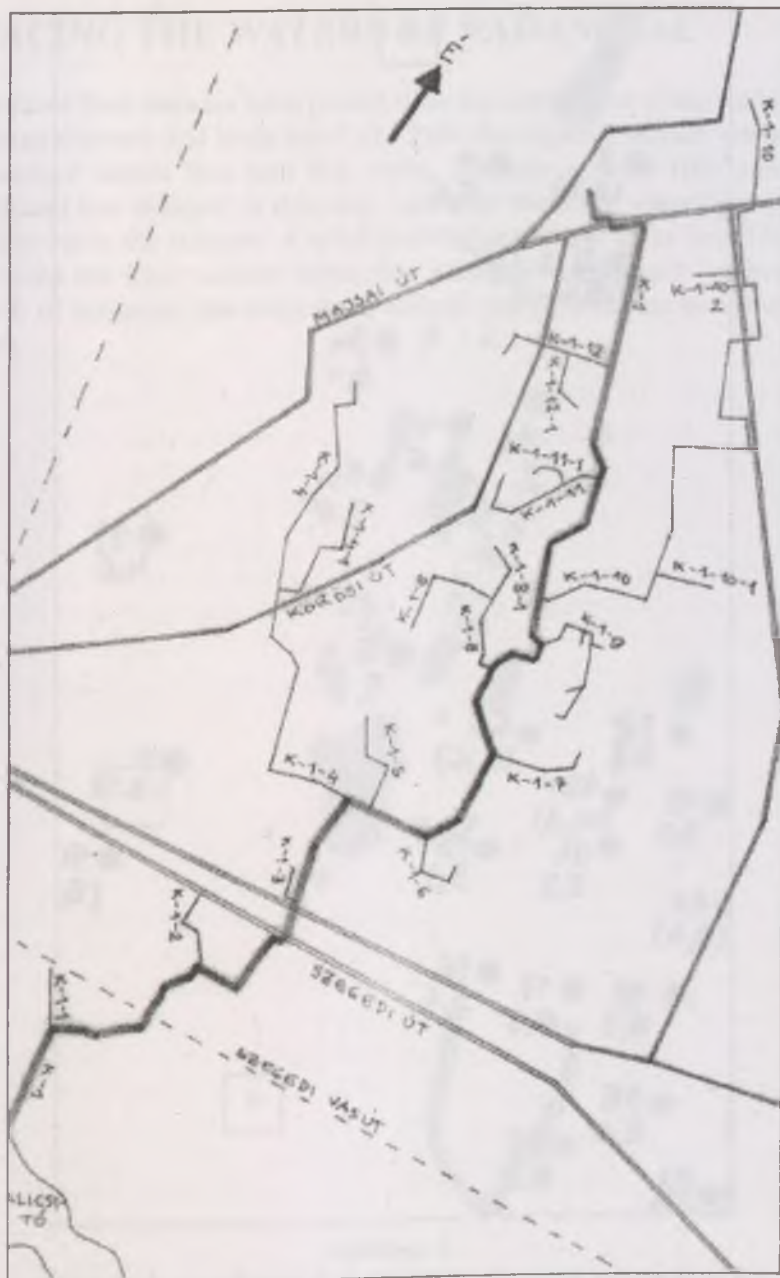
¹⁷ Hovány 2003, 38. és 43.

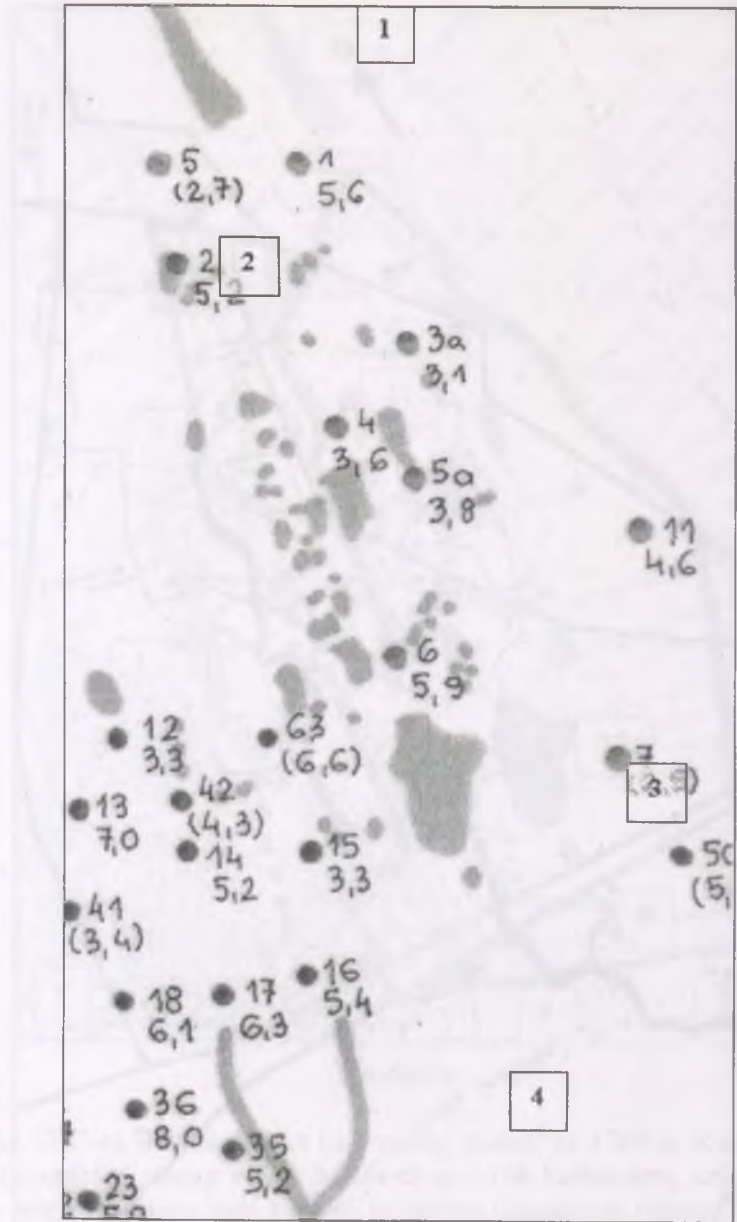
1. melléklet

Az 1787-es Baltsek-terület (telt vastag vonal), az 1789-es Kukoricaföldek (szaggatott vastag vonal) határa és az a réti karbonátos, szikes fekete föld, amin az Agina bara kaszáló is elterült (szaggatott vékony vonal) az 1:5000 méretarányú térkép semlyékjeivel.

1 – Majsai út, 2 – Kiskörösi út, 3 – Szegedi út, 4 – Barátok temploma, 5 – a Dózsai-tanya melletti domb, 6 – a Petreševa česma nyugati ágán épült híd helye, 7 – a Petreševa česma keleti ágának forrásvidéke, 8 – az akasztófa helye az 1780-as években, 9 – Pálma Faiskola, 10 – Hrastovača-tó, 11 – Bukvač-tó, 12 – Mukičeve mlake, 13 – Prokesch-tó

2. melléklet
A radanováci csatornarendszer

3. melléklet

A radnováci vizenyös területek és a megfigyelt ásott kutak

1 – Hrastovača-tó, 2 – Bukvač-tó, 3 – Prokesch-tó, 4 – Petreševa česma

TRACING THE WATERS OF RADANOVAC

Almost three decades have passed since the completion of the Radanovac drainage network that leads into Lake Palic the region's surface waters and the surface waters that feed dug wells. The role of over fifty pieces of marshland has changed in this way –some of them are waterlogged lands that dry out in the summer. A solid knowledge of these areas (may) help to determine the water related distinctive properties of cultural landscape, a branch of economy that aims for a balance between human activities and nature.

RAJSLI ILONA

PALAJ, CSÁSZTA, LIMÁNY ÉS A TÖBBIEK*Nyelvtörténeti vizsgálatok földrajzi közneveink egy csoportjában*

Palaj, Császtza, Limány and Others (Historical research into a group of common geographical names in the Bácska region)

Pesty Frigyes irányításával 1863 és 1865 között egy egységes kérdőív alapján az egész akkori Magyarország helyneveit összegyűjtötték. E kéziratos Helynévtár bácskai anyaga eddig még jórészt feltáratlan, noha a helytörténeti kutatásoknak egyik fontos adaléka lehetne. Történeti földrajzinév-tára sok archaikus formát, mára már kiveszőben levő névelemet őrzött meg. A dolgozat e gazdag adattár földrajzi közneveinek egy csoportját, a vízkörményeki helynevek nyelvtörténeti vizsgálatát tartalmazza.

Kulcsszavak: Pesty Frigyes Helynévtára, névtan, földrajzi nevek, vízkörményeki helyjelölő köznevek, nyelvtörténeti elemzés

I. Bevezető**1. Pesty Frigyes Helynévtáráról.**

Pesty Frigyes volt annak az országos szintű vállalkozásnak az eszmei szerzője, majd később koordinátora, amely az egész akkori Magyarország helyneveinek gyűjtését egy egységes kérdőív alapján tűzte ki céljául. Ebben a tervében támogatást kapott a Magyar Királyi Helytartó Tanácstól is, hiszen egy belügyminiszteri rendelet alapján minden település vezetősége köteles volt szétküldeni, majd visszajuttatni a kitöltött kérdőíveket. 1863 és 1865 között zajlott ez a hatalmas adatgyűjtés, s jöllehet rendkívül heterogén jellegű, eltérő színvonalú a gyűjtés eredménye, egyben hihetetlen gazdag helynévanyag, mindaddig még nem eléggé kimerített forrás mindazok számára, akik egy kicsit többet, némileg mást szeretnének megtudni vidékük, szűkebb tájegységük helyszíneiről, az ezekhez fűződő eseményekről, hagyományokról, szokásokról stb.

Ebben a Helynévtárban a jegyzői, adminisztrátori válaszok nyomán érdekes – talán szerencsésnek is mondható – módon találkozunk tudós, értelmiségi attitűd és laikus okfejtés, magyarázat; néha szinte elválaszthatatlan, láthatatlan vonalakkal érintkezik, keveredik a hivatalosan elfogadható hely-

név-etimológia, meggyőződés és a szájról szájra hagyományozódó, mindazonáltal makacsul élni akaró mondai világ.¹

Ez éppúgy vonatkozik az eseményleírások árnyalására, a vélt vagy valós néphagyományok megjelenítésére, mint a hiedelmek továbbélésére. Például az egész Pesty-féle anyagon végighúzódik az ún. „östenger” emléke; Újverbásznál „édestengert” említ a jegyző: „a most nevezett telecskai part létét hagyománybul tudjuk hogy hajdan ez és jelenleg a dunai hely között lévő vidékek az édestengert képezték”²; másutt a hiedelem szerint a „nagy prae-hisztórikus tó” aljából alakult ki a Duna és a Tisza.³

2. Ha a szövegekben feltárható **történeti rétegeket** keressük, s az általánostól haladunk az egyedi, a helyi, specifikus vonatkozásokig, megfigyelhetjük, hogyan szüremkedik be a helyi eseményeken át a világban zajló történelem, s kitűnő dokumentumokat találunk arról is, miként őrzi a helyi hagyomány az egész nemzetet érintő eseményeket. Szonta közjegyzője például éppoly avatott ismerője a vidék régmúltjának, mint a korabeli eseményeknek; például: a Mosztonga ismertetésekor leírja az Anjouk korából eredő csatornarendszer tervét, majd a római sáncok régészeti és „történet-földirati” ismertetésekor egészen a hun-avar erődítményrendszer hadászati taglalásáig jut el. Ugyanakkor szómagyarázatainak és etimológiáinak alátámasztásakor hivatkozik a Czuczor-Fogarasi Nagyszótárra⁴, amelyet 1862-ben kezdtek kiadni.

Tanulságos megfigyelni, milyen művelődéstörténeti adatok, tények bontakoznak ki a különféle helynévmagyarázatok nyomán. Például a távolság mérésére szolgáló módszerek: puskalövésnyi távolság a mérvadó Kernyajánál, Horgosnál az egységnyi *mért föld* számít (így különírva), Újverbász jegyzője szerint a telecskai part 20 lábnyit magasabb, mint a leírt város talaja stb.

Az egyes helytörténeti kutatások is meríthetnek a Helynévtár adataiból. Noha nem mindenütt részletes és alapos a Helynévtár anyaga, hiszen mindig nagyban függött a munkát felvállaló jegyző, bíró felkészültségétől, tárgyi tudásától, képességétől; egy ilyen széles körű szinkron gyűjtés mindenképpen rendkívüli teljesítménynek számított.

Pesty Frigyes vállalkozásának **nyelvi szempontú** megközelítése is árnyalt, sokrétű feldolgozási lehetőségeket nyújt. Óriási értékük, hozadékuk a szövegeknek, hogy a XIX. századi két-, illetve többnyelvűséget megtaláljuk

¹ Fel lehet figyelni a szájhagyományra utalás szinonimagazdagságára: hagyoma, adoma, monda szerint, szóbeli hagyományok, hallomás, közmondás szerint stb.

² A Helynévtárból idézett szövegek megőrizték a korabeli helyesírást.

³ Ezt a közkézen forgó állítást Borovszky Samu is említi.

⁴ Czuczor – Fogarasi: A magyar nyelv szótára. 1–6. Pest, 1862.

egyazon szövegekben is. Gondolhatunk itt többek közt a párhuzamos névadás gyakori előfordulására. Például Németpalánkán a nagy halom neve *Török sánc* vagy *Türken hügel*; Béregnél a *Gladišće* a *Delelő*, a *Budzsák* pedig a *Kuczko* nevet kapja, a *Csonthalom* vagyis *Kostanicza* viszont gyakran előforduló párhuzamos névadási típus. (I. KÁLMÁN 1989; 120)

De az egynyelvű szövegekörnyezetben kontaminálódó formák is értékesek; például: *felső és alsó Pusztakula* Újszivácnál, *Csernihát* Kúlánál stb.

Úgyszintén vizsgálhatók a nyelvjárási sajátosságok, hiszen ez a Helynévtár időben közel áll a betelepítések korához, sőt még ekkor is zajlik a Délvidékre történő szórványos telepítés. Közkézen forognak tehát olyan ismeretek, mint amilyen például Zenta, Sztanisity leírásában olvasható: a jegyző kijelenti, hogy a palócok elmagyarosodott felvidéki tótok.

A kérdőívre válaszoló írástudó egyének, jegyzők mentesek a markánsabb nyelvjárási sajátosságoktól. Kivételnek számít például Újszivác jegyzője, aki az *ö-ző* formák (*vőgyön*, *gyöpön*) mellett a nyelvjárási ejtés más típusait is szövegbe foglalta, mint az *l*-kiesés esetei, a zártabb formák; valamint tájszavakat is használt: *tengeri*, *a kolompér*, *gubacs* 'gesztenye vagy makk' jelentésben stb.

Értékes tájszógyűjtemény állítható össze a Helynévtár anyagából, e szavak egy része még ma is eleven a nép nyelvében. Mások eltűntek, vagy pedig **névkövéletté** váltak (Inczeff Géza kifejezése – INCZEFFY 1973; 466), miután jelentésük elhomályosodott; például *csepöte*, *balkány*, *palaj* szavak stb.

Ez utóbbi mozzanat már lényegében a szűkebb témánk, tehát a nyelvtörténeti vizsgálódás területe, ahol a nyelvjárási elemek elhelyezése különösen fontos, mert a nyelv diakron képét az egyes táji változatok a legmegfelelőbb módon árnyalják.

II.

1. A földrajzi köznevekről.

A földrajzi nevek rendszerezésének nagy hagyománya van a magyar névtanban. Gondolhatunk itt Lőrincze Lajos, Benkő Loránd, J. Soltész Katalin, Hoffmann István és mások alapozó tanulmányára.

A földrajzi köznevek jelentésének, használatának vizsgálata is nagy múltra tekint vissza. Történeti szempontból itt különösen jelentős a változás: a motívaltság elhalványulásával vagy a tájegység jellegének a megváltozásával eltűnhet maga a köznévi is; például: *debrő* 'gödör, mély vízmosás' (vö. HOFFMANN 1980; 13); *gorond* 'dombhát, földhát' vagy 'félisziget a mocsárban' – ez utóbbi jelentés révén érthető a szónak a vizenyős, lápos bácskai tájakon való előfordulása.

2. A tájegység jellegéről.

A vidékünkön végzett korabeli (XIX. század eleje, közepe) gyűjtés még mindig sok vizes, mocsaras területről tanúskodik; a telepítések során érkező új lakosok s a megmaradt lakosság megváltoztatta a tájat. A vízszabályozás, a határrendezés a névállományt is nagymértékben módosította. A tájváltozás tehát névváltozást von maga után.

Bácskában (s a Délvidéken általában) a mocsaras vidékek felszámolása után igencsak megfogyatkozott a vizes, lápos területeket jelölő földrajzi nevek száma. E vizes, mocsaras területek megjelölése Pesty Frigyes Helynévtárának bácskai (az akkori Bács-Bodrog vármegye) anyagában különösen gazdag. Van közöttük vízrajzi név: *mocsolya, bara, semlyék* stb.; valamivel kevesebb térszinforma-név: *palaj, gorond*. A szakirodalomban egyes kutatók – például Cs. Nagy Lajos (Cs. NAGY 1999; 35) – külön csoportba sorolják a *víz környéki helyeket* jelölő közneveket, így a mocsaras, vizenyős területeket is. Ezek a megnevezések a Pesty-féle anyagban igen változatosak, sokrétűek és alakjukban olykor archaikusak.

3. A vízkörnyéki helyeket jelölő köznevek egy csoportja.

A most feltárt anyagban (Bács-Bodrog vármegye) a földrajzi nevek szerkezetét tekintve kevés a csak alapelemet tartalmazó: a *posvány, bara, limány* stb. csak elenyésző esetben áll determináns nélkül, jóval gyakoribb a megkülönböztető elemmel ellátott forma: *vizenyős nádas, mocsáros forgó* stb.

Az *-s* képzős alakulatok – amelyeket a szakirodalom átmeneti, kettős funkciójú formának tekint – nagy számban szerepelnek; *nádas hely, kákás mocsár, sásos rét*; halmozott jelzős szerkezettel: *fűzfás bozotos tüskös hely, posványos nádas rét* stb.

A növényzet leírása fontos eleme a helynévnek: *nádas, kákás, sásos, fűzfás, bozotos, tüskös, rekettyés, zombós* stb.

A *sás -s* képzővel megtoldva (*sásos rét*) és anélkül is szerepel jelzőként (*sás mocsár*), illetve összetételi tagként. Az *-s* képzős forma ritkán kap még egy *-i* képzőt: *sáska laposi legelő* (Szabadkánál).

Ebben a csoportban (tehát a növényzet szavai között) több olyan elszigetelődött jelentésű akad, amely mára már tájszóvá vált; például: *csepötés, csátés, zombós* stb.

3. 1. A *csepöte* főnév táji minősítéssel került be az Értelmező Kéziszótárba, jelentése: 'bokros hely'. A TESz.⁵ adatai szerint viszonylag kései megjelenésű szó, feltehetően a tájnyelvi használat miatt nem került be az írásosságba. Jelentése 'bokros, cserjés hely', és egy ismeretlen eredetű

⁵ TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967–1976.

csepe alapszóból származhat. Ez a nyelvjárási szó egy egész szócsalád tagja: *cseplye, cseplez, cseperedik*. A *cseplye*, amely szintén 'bokros, cserjés hely' jelentésű, feltehetően már a korai oklevelekben megjelenik, számos táji változata alakult ki. Jellemző, hogy Balassa József szótára⁶ már csak a *cseplent* veszi fel, úgyszintén tájszóként, 'apró csenevész bokor, haraszt' jelentésben.

3. 2. Továbbhaladva immár, s a helyjelölés egyéb módozatait kutatva, egyéb archaikus vízkörnyéki közneveket is találunk a Helynévtárban.

Nyelvi régiség, de egyben igazi rejtély is a *császta* szó. Kevés szótár említi, elképzelhető, hogy a XIX. század elejére maga a köznévi homályosodott el, így a szó *Császtó, Csésztó* alakváltozatban névkövéletté vált. Zentánál a 'rétság legfelsőbb részét' jelenti a *Csésztó* név. Szontánál a jegyző nagy terepet ad a hely leírásának: „Van határunkban egy nagy kiterjedésű sásos rét »Császló« név alatt. A hagyomány azt tartja felőle, hogy a török dúlások elől a háj-szent-lőrinci s egyáltalán a vidék lakóssai ide menekültenek, hol a sűrű erdőség terjedelmes lápok és nádasokból a biztosságig rejtve lévén egy falucskát építének. Az itt látható templom omladékok a hagyomány történeti igazságát támogatják.”

Kiss Lajos a Földrajzi nevek etimológiai szótárában említi egy szabolcs-szatmári *Császló* helységet, s a cseh nyelvi *Časlav* személynévből eredezteti. Mező András (MEZŐ 1999; 77) szintén felsorol *Császta, Császtó, Császkó, Császtó* helységneveket, amelyeknek a cseh *Častek* személynév lenne az alapja. E személynév a csehben 'egy rész erdő' jelentésű *Časta* szóra vezethető vissza.

Mivel az említett helységek főleg Nyitra megyében vannak, a mi anyagunkban felbukkanó – eléggé eltérő hangalakú – *Császló* és *Csésztó* másféle magyarázatot feltételez. Ballagi szótárában⁷ a *császta* főnév 'nádas, csátés hely' jelentésű, tehát a nyelvjárásinak minősített címszót egy szintén nyelvjárási jelentéssel oldja fel. A közszoji jelentésvesztés következtében megindulhatott bizonyos – a népetimológiához hasonló – nyelvi folyamat, melynek során az elhomályosult szót értelmessé, érthetővé szerette volna tenni a nyelvet használó ember, talán ezért jelenik meg a *-tó* utótag, illetve a *csősz-tó* forma, amelyet Matijevics említi Pestyre és Borovszkyra⁸ hivatkozva (MATIJEVICS 1986; 45).

Szinnyei tájszótára⁹ nem említi a szót. A Czuczor–Fogarasi Nagyszótárban a *császta* forma viszont első jelentésben 'bozótos, nádas, sásos hely'; majd 'falú Baranya megyében'. A szótáríró magyarázatot is fűz a szóhoz:

⁶ Balassa József: A magyar nyelv szótára. I–II. Budapest, 1940.

⁷ Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára I–II. Pest, 1867–1872.

⁸ Borovszky Felsőhegynél említi a *Csésztó~Csősztó* formát.

⁹ Szinnyei József: Magyar Tájszótár. Budapest I. 1893., II. 1897–1901. Röv.: MTsz.

„Eredetileg császtó, azaz sástó. Alsó Csalóközben császtava. Első alkotórésze azonos a sás, sáté, csádé, csaté szókkal.”

A *sás*, *káka*, *szittyó* ma is köznyelvi szavaink, a *sásnak* azonban jó néhány szinonimája él még a Pesty-féle gyűjtés idejében. Például a *sáté~csádé*, amely előfordul a sás, káka közös neveként, csalamádé jelentésben, valamint a kötéلكészítésre is használatos sásfajta neveként is. Feltehetően a *cs-*zö és az *a-*zö alak az eredetibb (*csadé*), az *s-*ező a *sás* analógiájára alakult ki. A *csádés/csátés* képzett forma a nedves helyen tenyésző sásféle növényt, illetve magát a helyet is jelölheti. Ballagi szótárában megjelenik a 'cserjés hely, csalit' jelentés is, melynél a hangsúly már nem a mocsaras talajon, hanem a tüskés, bokros helyen van.

A *csádé* tájszó tehát a XIX. század első felében használatos lehetett a mindennapi használatban; például Doroszló jegyzője a Mosztonga leírásakor megállapítja: „talán az országban is ismert Mosztonga, mely jelenleg ugyan csak posványos mocsár, nádat és csádét termel”.

Hefty Gyula Andor a magyar térszínforma-nevekről szóló kimerítő munkájában nem említi a *császtó* szót (HEFTY 1911). Fontos megjegyezni, hogy egyes helységeknel a határrészek elnevezését a növényzet adja: ilyen például Bajmoknál az öt részre osztott határ: 1. Tisztás; 2. Ballangós; 3. Taraczkos; 4. Sásos; 5. Kiskukoricás.

3. 3. A *palaj* szó *poley* formában már 1264-ből adatolva van (TESz.), majd az 1500-as években *palaj* alakban: „Az checci hatarban ualo szina riteket, kit palajnak hinak”. A MTsz.-ba fel van véve a *palé*, *pálé* forma is. Jelentése: 'vizenyős völgy'; 'iszapos hely, mocsár'. Heftynél a *palaj~palé* 'alacsony fekvésű széles völgyelés', tehát ő a térszínformák közé sorolja.

Akárcsak a *paré~paraj*, *gané~ganaj* alakváltozatoknál, itt is kialakult a két forma. A szláv *liti* 'önt' igének praepositíós összetétele: *poloj* a szerb-ben 'elárasztott földterület'.

A *palé* forma főleg délebbre használatos; például: Hódmezővásárhelyen 'gyékénnyel, náddal, sással benőtt vizenyős terület'. A Czuczor-Fogarasi Nagyszótár szócikkében, akárcsak a *császtó* esetében, sajátos etimológiát is találunk: mivel alacsony fekvésű talajt jelent, „a p csak előtét, s eredetileg *alaj*”; s ami még meglepőbb, a *poloska*, *polozsna* szavak rokonságába sorolja a latin *palus*, *paludis* szavakkal példálózva.

3. 4. *Limány* szavunk az ÚMTsz.¹⁰ szerint elsőként 'örvény' jelentésű, de lehet 'lassan örvénylő víz a folyó sekélyebb és mélyebb részének találkozásánál', sőt a 'folyóból alacsonyabb vízálláskor kiemelkedő homokzátony', s csak utolsó jelentésként találjuk a felénk általában ismeretes 'mocsaras, vizes terület'-et.

¹⁰ ÚMTsz. = Új magyar tájszótár. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. I-IV. 1979-2002.

A Pesty-féle anyagban Újvidék topográfiai neveinél fordul elő: „Liman /:örvény vagy forgó:/ a' duna közelében fekvő csekély álló víz, mely hajdan akkora volt, hogy a' hajóknak téli állomásul szolgált.”

Ballagi szótárában hajózási műszóként találjuk meg: „hely, hol a víz utat vesztve, megcsendesül s lassú körben mozgást vesz fel.” A TESz. igen kései adatot említ (1865) – igen valószínűtlen, hogy a szó csak ekkor jelent volna meg. Mindenesetre ez a bizánci görögből eredő szó nagy utat tett meg, hogy feltehetően hasonlósági névátvitellel az eredeti 'örvény' jelentésből 'pocsolya' legyen.

A Czuczor–Fogarasi Nagyszótár más hangfestő szavakkal kapcsolja össze: *linba, linkó, lanka*; s a *lin-* tövet *-omány* képzőbokkal látja megoldhatónak.

3. 5. A *linkó* szó valóban mocsaras, vizes, ingoványos helyet jelölt a régi nyelvben, majd 'kis mélyedést, amelyben összegyűlt a víz', később 'bozót' jelentést vett fel, de nagyon szűk körű lehetett a használata, ma már csak földrajzi névként él. A Penavin Olga által említett *linyó* forma ('mocsaras terület'), melyet Baranyában jegyzett fel, nem található a tájszótárakban – talán a *linkó* ejtési variánsa lehetett. (PENAVIN 1975; 5) Szinnyei Tájszótárában a *limbus* formát is megtaláljuk 'pocsolya, mocsár, posványos ingovány, vizenyős rét' jelentéssel.

Mindenesetre fontos tanulság, ahogyan a földfelszín alakulásának (például a vizek szabályozása, mocsarak lecsapolása) és az ott élő növényvilág összefüggéseit kitűnően szemlélteti a *linkó* szó jelentésfejlődése. Valójában ilyen kapcsolat van a *csáté*–*csádé* esetében is, valamint a következő *semlyék* szó hátterében is.

3. 6. A *semlyék* depalatalizált és *ö-ző* ejtészváltozatban is előfordul a Helynévtárban: *sömlék, semlék*; de *semlyékes*. E korai (már a 13. századból) adattolt szavunk szintén jelentéstapadás útján alakult ki. Az első fellelt forrásban – *Semekfiv* (Oklsz.¹¹) – még szükséges a *-fű* összetételi tag, később a 'vizenyős, mocsaras hely' után kialakul a 'vizinövény, szittyó' jelentés. Maga a szó ismeretlen eredetű, legkorábbi formája a *selmék*, amely hangátvetés és palatalizáció után *semlék, semlyék* formát kapott. A *sömje* alak elvonás eredménye a többes számúnak érzett *sömjékből*. Anyagunkban melléknévi funkcióban is megtaláljuk: Moholnál a kertészföldek „semlyékes vizenyés” talajúak, szárazabb időben jó szénát teremnek. Kanizsánál a közlegelő egyik része *behány semlék* megnevezésű, mely „széksós vizet tartalmaz”. Hovány Lajos Szabadkához közeli víznévként sorolja fel a *Baranyi-sömléket*, valamint a jelző nélküli *Sömlék* felszíni vizeket (HOVÁNY 1998; 5), más helyen az *e-s (semlyékes)* változatot is említi. (HOVÁNY 1997; 14)

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára a tájszavak közé sorolja.

¹¹ Oklsz. = Szamota István – Zolnai Gyula: Magyar oklevél-szótár. Budapest, 1902.

3. 7. A **zsombék** valamivel gyakrabban használatos szavunk a köznyelvben is, noha tájszóvá válása feltartóztathatatlan folyamat. E rendkívül korai adatolású szavunkban (Oklsz.: 1137/1262.) érdekes módon vegyül a térszínforma-megnevezés és az ott élő növényzet képzete: eredetileg 'mocsárból, lápból kiemelkedő halmocska, amely fűből, elhalt növényi részekből keletkezett'. Érdeemes itt megjegyezni az Ormánysági szótár¹² adatát: 'növénygyökerek által összetartott földcsomó, tetején növényvel'. Számos alakváltozata él a nyelvjárási használatban: Penavin Olga **zsombó** formát és **zsombékos** képzett alakot is följegyzett. Bezdán leírásában a jegyző a **Nagy Zsombék** helynevet a tavak közé sorolja.

3. 8. A 'földhát', illetve 'félsziget a mocsárban' jelentésű **gorond** korai szláv jövevényszóként sokféle alakváltozatban él az északkeleti és dunántúli nyelvjárásokban: *gerend, görönd, gërenda* stb. Az általunk vizsgált anyagban kizárólag ö-s formában szerepel: *Tölös hát nevű görönd* Karavukovánál (Bácsordasnál), *Nyárfásgörönd* Gombosnál stb. Penavin Olga a 'zsombék' jelentést adja meg e földrajzi köznévek.

3. 9. A **kopolya** úgyszintén sárral, vízzel teli gödröt, mélyedést jelent, ma már nyelvjárási kifejezés. Anyagunkban alapelemként és jelzőként is szerepel; például: Bezdánnál *ördög ásta kopolya, rekettyés kopolya*, valamint *kopolya fok*.

Anyagunkban a **kopolya** köznévv mindig kap valamilyen determináló jelzőt.

3. 10. Hasonlóképpen érdekes a szláv eredetű **mocsolya** szavunk fejlődéstörténete is, amely már a XII. században átkerült a magyarba (*močilo* → *mocsolya*) 'len- vagy kenderáztató' jelentésben, hamar visszahúzódik a nyelvjárásokba (dunántúli és palóc), de alakja, hangrendi illeszkedése kihat a jóval későbbi, (először 1585-ből adatolt) hangutánzó eredetű *pocsolya* szó kialakulására.

3. 11. A vízközeli megnevezéseknek vannak mára már kihalt előfordulásai is: **horhó, horhos**, amely vízmosta mélyutat, árkot jelentett, a **balkány**, amely ritka nyelvjárási formává lett, korai előfordulása az oklevelekben még 'állóvíz'; 'vizenyős lápos hely'. A Czuczor–Fogarasi Nagyszótár adatai szerint 'békalencsés mocsár' a jelentése. A szó feltehetően török eredetű, az oszmán török *balgan* 'tócsa' szóból ered, a 'sár' jelentésű *bal szó általánosan él a törökségben. (Érdekességgként megjegyezhetjük, hogy van egy korai besenyő telepítésű *Balkány* nevű helység Szabolcs-Szatmárban.)

Jóval ritkább az állatnévvel jelölt vízközeli helynév; ilyen a Szabadka környéki *sáska laposi legelő*, Béregnél a *Kígyós*, Lalityon a *Pettyai puszta* vagy *Pradium Peltau*, amely nevét a vadon élő kakasokról kapta, a legyek sokasága miatt *Bogárzónak* nevezett legelő Kanizsánál stb.

¹² KISS Géza – KERESZTES Kálmán: Ormánysági Szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

III.

A közelmúltban Vajdaság-szerzte készült földrajzinév-gyűjtés azt bizonyítja, hogy a felvázolt köznévcsoport nagy része továbbél a helynevekben, igaz némelyikük immár névkövületté válva. Ennek a folyamatnak állomásaiként – mint azt a *császta* szó példája is mutatja – elsőnek a közszói jelentés elhomályosodása következik be, majd tulajdonnévvé válva eltűnik a kapcsolat a jelentés és a denotátum között, így gyakran deformálódik maga a szó alakja is (vö. HAJDÚ 2003; 60).

Másik tapasztalatunk a vizsgált jelenségek kapcsán az, hogy a táj megváltozása nem hoz látványos gyorsaságú változást a névváltás terén. Nem késő tehát a még ránk maradt nyelvi régiségek, népi formák összegyűjtése és megőrzése, a táj konokul őrzi a múlt nyomait, s az egymást váltó korszakok, események lenyomata fellelhető a nevek világában.

Hivatkozások

- Cs. NAGY 1999 = Cs. NAGY Lajos: A Felső-Berettyó mente vizeket és mocsaras helyeket jelölő földrajzi közneveinek rendszere. Névtani Értesítő 21., 31–36.
- HAJDÚ 2003 = HAJDÚ Mihály: Általános és magyar névtan. Osiris Kiadó, Budapest
- HEFTY 1911 = HEFTY Gyula Andor: A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. Nyr. 155–169., 206–216. 259–265., 300–308., 364–370., 458–462.
- HOFFMANN 1980 = HOFFMANN István: A helynevek jelentéstani vizsgálatához. Magyar Nyelvjárások, Debrecen, 11–23.
- HOVÁNY 1997 = HOVÁNY Lajos: A palicsi-tó és környéke. Cnesa, Kanizsa
- HOVÁNY 1998 = HOVÁNY Lajos: A palicsi fürdő és a Böge-csatorna. Grafoprodukt, Szabadka
- INCZEFY 1973 = INCZEFY Géza: A határneveket alkotó lexémák sajátosságai. MNy. LXIX. évf. 4. sz., 465–469.
- KÁLMÁN 1989 = KÁLMÁN Béla: Párhuzamos helységnevek. Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai. Zalaegerszeg, 1989. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 120–123.
- MATIJEVICS 1986 = MATIJEVICS Lajos: Bácska történeti víznevei. Újvidék
- MEZŐ 1999 = MEZŐ András: Adatok a magyar hivatalos helységnevévadáshoz. Nyíregyháza
- PENAVIN 1975 = PENAVIN Olga: Néhány gondolat a földrajzi nevekben szereplő köznevekkel kapcsolatban. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Évkönyve. XVIII. évf. 2. kötet

PALAJ, CSÁSZTA, LIMÁNY AND OTHERS

Historical research into a group of common geographical names in the Bácska region

The place names of the entire country of Hungary were compiled based on a uniform questionnaire under the guidance of Frigyes Pesty between the years 1863 – 1865. The material covering the Bácska region of this Place

Names Register manuscript has, for the most part, not yet been attended to in spite of the fact that it could greatly contribute to researches into local history. The Historical Place Names register has recorded many archaic forms, elements of names tending to be no longer in use today. This paper deals with the historical study of a group of geographical common names from this rich list of names, namely, of place names referring to the vicinity of water.

PAPP GYÖRGY

HELYSÉGNEVEK PESTY FRIGYES HELYNÉVTÁRÁNAK BÁCSKAI ANYAGÁBAN

Place Names from the Bácska Region in Frigyes Pesty's *Place Name Register*

Mivel napjainkban végleges megoldás felé halad a hivatalos vajdasági magyar településnévhasználat, fontossá vált a névanyag történeti rétegeinek vizsgálata is. A jelen tanulmány a Pesty Frigyes akadémikus által kezdeményezett, 1864-65-ben lebonyolított gyűjtés kézíratos adattárának településneveivel foglalkozik a hajdani Bács-Bodrog vármegye, a mai Bácska vonatkozásában vizsgálja és számba veszi a településneveket, a feltüntetett változatokat, illetve a városok, falvak jegyzőinek, bíráinak névmagyarázatait. A vizsgálat csak a magyar és szerb szövegeket érinti, a német anyag feldolgozása a jövő kutatására vár.

Kulcsszavak: Pesty Frigyes Helynévtára, névtan, földrajzi nevek, településnevek, Bács-Bodrog Vármegye, diakron névváltozatok, népetimológiás névmagyarázatok

0. Sok-sok évtized után megvalósult, vagy megvalósulni látszik egy álom: A Magyar Nemzeti Tanács más intézményességgel karöltve kidolgoztatta, elfogadta a vajdasági magyar helységek hivatalos névtárát, külön azon községek vonatkozásában, ahol a magyar nyelv alternatív hivatalos használatú, és ahol nem éri el a magyar lélekszám ezt a küszöböt. A megoldás azonban, a viták, elemzések jól mutatják, nem tűnik véglegesnek, tudományos szempontból is elfogadhatónak. Erről már korábbi előadásokban is szó esett. Ez részben azért van, mert az ajánlott, elfogadott nevek nem azonos történelmi réteget, elvet képviselnek. Figyelmünket tehát hasznos lenne diakron rétegek, összefüggések felé fordítani, amilyen a tanácskozáson bemutatásra került Magyarország történeti helységnévtárának Bács megyei kötete¹, amely az 1773–1808 közötti időszakot öleli fel, illetve Pesty Frigyes kézíratos Helynévtárára, annak a Bács-Bodrog vármegyére vonatkozó anyagára, amely a korábban jelölt korszaknak mintegy természetes folyománya a településnevek tekintetében is.

¹ Magyarország történeti helységnévtára, Bács megye, 1773–1808, Szerkesztette Lelkes György, Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 2005.

1. Pesty Frigyes 1863–65 között lebonyolított országos szintű vállalkozásáról, amely az egész akkori Magyarország helyneveinek összegyűjtését tűzte ki célul, ma már alig tud akár a tudományos igényű nyilvánosságunk, akár pedig az egyre gyarapodó helytörténeti kutatás. Eddig a Vajdaság földrajzi nevei sorozat köteteibe került be dr. Penavin Olga koncepciója nyomán a névanyaga, és előfordult néhány szöveg szintű publikáció², pedig bizvást mondhatjuk, hogy az egész Délvidék vonatkozásában (Bács-Bodrog, Csongrád, Torontál, Szerém, Temes, Krassó–Szörény vármegyék) is pótolhatatlan korpépet nyújt a nyelvhasználatról, a néveredet-magyarázatokról, a lakosságról, és egyszerre képviseli a korabeli helyi hivatalosságot és a szociolingvisztikai viszonyulást a környezethez, a tájban élő emberhez és tájképhez. Ezért Magyarországon is egyre-másra jelennek meg a megyei szintű feldolgozások.

2. Ilyen előzményektől indítva tűztük ki célul dr. Rajsli Ilonával a mai Vajdaággal részben vagy teljesen azonos megyék anyagának feldolgozását, olvasatának elkészítését az Illyés Közalapítvány támogatásával. Bács-Bodrog vármegye szöveggyűjteménye megjelenés előtt áll, Torontál megyéé viszont kutatási folyamatban van. A teljességhez bizonyos megszorítások is tartoznak, vagyis mind a területi, mind a minőségi teljességről le kellett mondanunk. A területről annyiban, hogy a megye Magyarországhoz tartozó részével nem foglalkoztunk, mert már korábban megjelent. Másrészt a bírók, jegyzők által (Pesty gyakran revideáltatta az elsődleges gyűjtést) – beküldött anyagnak csak egy része magyar, két esetben szerb, a többiben német, igen intenzív nyelvjárásiassággal, esetenként írott gót betűkkel lejegyezve. Ezt a részt az utánunk jövőknek hagytuk.

3. A kérdőív rögzített szempontjai szerint beküldött válaszok nem egyenletes színvonalúak, a néhány soros oldalaktól az értekezésig terjednek. Ezek az általam közvetlenül érintett kérdésekre is vonatkoznak, amelyek alapján egy kisded helységnevi adattárat is összeállítottam, egyúttal a szemléltetést is elősegítendő.

4. A Belügyminisztérium által megkeresett községeknek a helységneveket illetően a következőket kellett tisztázniuk:

4. 1. A településnevek akkori normának megfelelően leírt formáját.
4. 2. Az esetleges történeti és szinkron névváltozatokat.
4. 3. A névadás motívumának tisztázását, magyarázatát írásos vagy szólagyományi forrásból merítve.

Mi ugyanezeket az adatokat építettük bele az adattárba, sorszámmal ki egészítve, azzal, hogy a mai Magyarországhoz tartozó településekkel és a

---

² Korábban Temerin és Szabadka anyaga jelent meg, az utóbbi Magyar László jóvoltából. Mi a következő településeket dolgoztuk fel Rajsli Ilonával a Bácsország 2003. 27. számában (50 – 58.): Ada, Bács, Bajmok, Bajsa, Csanatvér, Tiszaföldvár, Horgos.

német anyaggal nem foglalkoztunk. A néhol hiányos filmmásolás miatt sem lehetet minden települést feldolgozni. Íme az így összeállított szemléltető segédlet:

PESTY FRIGYES KEZIRATOS HELYNEVTARANAK BACS-BODROG VÁRMEGYEI HELYSÉGNÉV-ADATTÁRA			
	Eredeti írásmódú helységnév	Változatok	Eredetmagyarázatok
1.	Ada	Osztrova, Adica	Sziget, Szigetecske
2.	Almás		
3.	Alt Palánka		
4.	Apathin	Opathin, sz. Apattin	Apátság?
5.	Baja (M)		
6.	Bajmok	Bajmak	
7.	Bajsa		Szerb eredetű, bojác – csatázó, bojsa – csatatér
8.	Baracska (M)		
9.	Bács		
10.	Bácsújfalú	Szelencse	Bácsról
11.	Báthmonotor (M)		
12.	Begecs (N)		
13.	Béregh		Szerb zbegeh (menekvőhely) Boszniából menekültek ide – azért mert dombos, a bregből.
14.	Bezdán		Folyó - gonosz napok eredet nem igaz
15.	Bikity		
16.	Bogojeva		
17.	Bogyán		
18.	Borsód		
19.	Bresztovác		Szilfaerdőség létezett Szerbül bresztova suma
20.	Bukin		
21.	Csantavér		Csont és vér, Csontavér, csatavér, sok csata volt.
22.	Csatalaja (M)		
23.	Csávoly (M)		
24.	Cséb		

25.	Cservenka	Czervenka, Crvenka	Crveni dol, veres völgy a sok pipacs miatt
26.	Csonopla	Hajdan Csomo- falva, Csánopla Csánolya	
27.	Dautova		
28.	Dérony		
29.	Deszpot szent Iván	Despot Szveti Jovan	Brankovicss Jovan deszpotáról
30.	Doroszló		„de rossz ló”
31.	Feketehegy	Ráczul Feketity, Parastinacz Kisdobra Velics, Feketető is	
32.	Felsőszentiván (M)		
33.	Gajdobra		Geidel Apátság – Gajdobra
34.	Gara (M)		
36.	Gákova		Nevét közmondás szerint arról kapta, hogy dalmátul Pakuza gömbölü szilva. - Sárga apró szilva ráczy nyelven Gakuza
37.	Glozsán		
38.	Hegyes	Kis-, Nagy-	Magaslatokon és völgyekben fekszik
39.	Hódság		
40.	Jankovác		
41.	Járek	Kis Temerin	Veszi eredetét Római sánczokról. Sánczok szerbül Jarak-nak neveztetnek
42.	Karavukova	Papity, Karpa	Papity Dimitru – Fekete Farkas
43.	Katymár (M)		
44.	Keresztúr	Nagykersztúr	
45.	Kernyaja		
46.	Kis Hegyes		
47.	Kis Kér		Nagykér alapján
48.	Kiszács		
49.	Kolluth (M)		
50.	Krusevlya		Ráczok nagy mennyiségben termelték a körtefákat, mivel pedig a körte ráczul kruskának neveztetik, így nevezték

51.	Kucura		
52.	Kula (rövid u-val van írva)	Kúla	Kula nevezetét a teletskai dombok valamely magasabb részéről kapta, vagy pedig valami itt létezett toronyféle épületről, mert a szerbek a különben török szó alatt ezt értenek
53.	Kulpin		
54.	Kunbaja (M)		
55.	Kupuszina	Kapuczini	Kapuczinus szerzetesekről
56.	Lality		Praedium Lality
57.	Madaras (M)		
58.	Martonos		Arany halmon tanyázó Márton halászlól.
59.	Martovicsi puszta (M)		
60.	Mélykút (M)		
61.	Mohol	Más nem, de eddig y-nal íratott Moholy	Volt egy malom alias Malalita lett, onnan származtaták
62.	Nagy Keresztúr		Kereszt alakú faluból menekültek magyarok, ruszinokként tértek vissza. Nem találták a falut, de ezt a nevet adták
63.	Nemes Militits		Minden idetelepülő nemesi családból származott
64.	Német Palánka		Eredetét török szótól vette volna
65.	dorf Novoszelo		
66.	Obecse		
67.	Obrovátz		Neve ered a helység közepén található védromtól (sánc), mivel szerbül obrov sánczot jelent
68.	O futak		
69.	Ó Kanizsa	Magyarkanizsa, Madzsarska Kanizsa, falua Adorjány, Nadrlyan ³ , Kis- hegyes, Sipos- falva	Eredetéről feljegyzések nincsenek

³ A Nadrlyan („Pórlujárt” a jelentése) alakot sokan 1919-re datálták, ebből azonban kiderül, hogy jóval korábbi eredetű.

70.	Ó Kér		
71.	Ómoravica	Hibásan Ó Moravicának írják	Számos hangyabolyok miatt a magyarság által hangyásnak, a rácság által pedig Mravicának nevezett. Mráv szerből hangyát jelent
72.	Ó-Sovve	Rátz Soove, n. Soove	Sós ízű vízből, Sósérből
73.	Ó Szivázt		
74.	Óverbász		
75.	Pacsér	Bácsér	Az Er patak folyt a szélénél
76.	Parabuty	Barabut, Parabuti	
77.	Paraga		
78.	Petrovác	Szerbek Petrovecze, Petrovcze	Mi sem lévén kipuhatólandó
79.	Petrovoszello		
80.	Piros	Ruménka	Ruménka, vörös
81.	Pivnica		
82.	Plávna		
83.	Prigevica Szent Iván	Prirevsze, Prileevce	Domb melletti-t jelent
84.	Rác	Imitt-amott Szerb Milititynek is nevezetik	
85.	Rigyicza	Regőcze	
86.	Sándor		Sándor nevű kanász itt legeltette disznait
87.	Szabadka	Sz. Mária, Szubota, melyből dalmátul Subotica lett.	Cernyi Jovan alvezéréről
88.	Szántova (M)		
89.	St Stapar		Stati, stani rác szóból
90.	Szeghegy	Hegyesi, feketehegyi lakosok által megrövidülve Szikicsnek is nevezetik	

91.	Szent Tamás	Szt. Tamás. 1848 óta pedig a szerbek által mellékesen elnevezett Szerbobránnak	Szerbek által Szentomin Tamás Árnyékának nevezett
92.	Szilbás		
93.	Szonta	Háj Szent Lőrincz, Zahta - Zatha	Váradai Péternek Zahta nevű kastélya
94.	Sztanistry		Szerbek rakonczatlanságuk miatt beljebb készítették. „Sztani, csicsa” - (állj meg, bácsi szerbül)
95.	Tataháza (M)		
96.	Temerin		
97.	Filipova	Bácski Gracsac	
98.	Tiszaföldvár	Tisza földvár - Veudvar Feudvar később Földvár	Nevét földből épült vártól vette Gradička, Váracska, amelynek romjai ma is láthatók
99.	Topolya		
100.	Torzsa		
101.	Tovarisova		Stovari, stovariste - rakodjál le
102.	Túria		cirill – Toliko se pozitivno kazati može da je to Srbsko naimenovanje Selo sasvim u kraju leži, time svoje ime dobilo jeste ⁴
103.	Új Futak	Futak, Futok	Eredetét valószínűleg a futásból nyeré, valjon azonban ki futott ide?
104.	Új Palánka	Új fordítatik német nyelvre Neu-ra, szerb novi-ra	Iloki vár erősítéséhez tartozott, és földből halmozott kerítést jelent

⁴ A cirill írásmódú szöveg eredetmagyarázó részletének magyar fordítása a következő: Bizonyossággal csak annyi mondható, hogy ez szerb elnevezés. Magyarázata: „A falu egészen a terület végén található, és nevét erről kaphatta.” Ennek értelme csak akkor van, ha valamilyen közigazgatási terület végére, szélére gondol, illetve a „túrja” magyar jelentésére.

105.	Ujsóvé		Osóvé alapján
106.	Uj Szivatz		
107.	Uj Verbász	Neu werbász	A régi alapján nevezték el
108.	Újvidék	Szansz Danubium, Schanac	Neoplanta
109.	Veprovac	Veprovacsa	
110.	Vaskút (M)		
111.	Waizka		Nevét Wais nevű halászlati víztől vette
112.	Zenta	Zenta - Szenta	Zatha nevű vár?
113.	Zombor	Szombor	Ered a szerb szbor, szábor szóból, gyülekezetet jelent

5. Lássunk mármost néhány levonható tanulságot:

5.1. A helységnevek adott állapotot rögzítettek az önálló településminőség szempontjából. Csak néhány esetben, például Ókanizsánál találunk később kiteljesedő településkezdeményekre, így Adorjánra, a mai Oromhegyesnek megfelelő Siposfalvára stb.

5.2. A névállomány egyértelműen tükrözi a többetnikumúságot és -nyelvűséget, viszont politikai névadási indíttatásokat ritkán, ami érthető, hiszen alig 15 éve verték le a '48-49-es forradalmat és szabadságharcot, még nyomott a légkör, másrészt legfeljebb 100 éve kerültek ide a letelepedők, tehát még élnek a kirajzás emlékei is.

A jegyzők, bírák java része nem magyar, hanem szerb, német, rutén, ami az adatkezelésen is nyomot hagyott. Általánosnak tűnik a többnyelvűség, még a cirillül írott turiai anyagban is, amelyben a nevét a magyar „túrja” igéből értelmezi.

6. Ami a névváltozatokat illeti, eléggé tarka állapotokkal szembesülünk. Sok esetben egyet sem említenek, mások viszont mind történeti, mind pedig nyelvi dimenzióban igen alaposak, sőt szociolingvisztikai obszervációkat is összegeznek. Az Ó-, Új, Alt, Kis-, Nagy-, Német-, Rác-, előtagok a lakosság megosztottságát, betelepédési rendjét mutatják. Később ezek más szerkezetekben, más jelentéssel telítődnek: Szerbcsernye, de Újcseryne, Szerbitabé, de Újitabé, nem pedig Magyaritabé.

Gyakori a több nyelvre, írásmódra kiterjedő változatsorozat: Ada–Adica, Osztrova, Cservenka, Czervenka, Crvenka, Uj Palánka, Nova Palanka, Neu Palánka, Zenta–Szenta, Piros–Rumenka, Deszpot Szent Iván–Despot Sveti Jován, Kernya–Krnja, Magyarkanizsa, Madzsarka Kanyizsa, Adorján–Nadorján, Nadrlyán..

Történeti változatként értékelhetők az alábbiak: Opathin, Apathin, Bajsa–Bojsa, Tiszaföldvár, Földvár, Veudvar, Feudvar, Gradicska, Váracska. Kupuszina, Kapuczinus, Csonopla, Csomofalva, Csánopla, Csánolya. Parabut, Parabut, Parabuti, Szinta, Zatha, Háj Szentlőrinc.

Területi, nemzetiségi hovatartozást is tükröznek a változatok: Petrovátz – szerbek Petrovce, Regöcze–Rigycicza, Hegyesi, feketehegyi lakosok által megrövidülve csak Szikicsnek is hívják, Szent Tamás 1848 óta szerbek által mellékesen Szerbobránának is nevezetett. Feketehegy ráczul Feketić, Prasztinác, Kis-dobra, Velić, Jarak – temeriniek Kis Temerinnek mondják, Újvidék–Schanac.

7. Ha nem is legmegbízhatóbbak, de mindenképpen a legizgalmasabbak a honnan ered a név? mi a magyarázata? kérdésekre adott válaszok, amelyek állománya igen sokrétű. Van, aki tényleg élő eredethagyományt idéz, másoknál nyilván a pillanatnyi kényszer szülte a magyarázatot.

7.1. A legtermészetesebbnek tűnnek a területi adottságokkal, növénykultúrákkal kapcsolatos magyarázatok. Bresztovác esetében a szilfaerdő, a pipacstól pirosuló völgy Cservenkánál, a sós forrás megléte Ó- és Újsóvánál. Egyedi, de hiteles lehetett a magyarázat Gákovánál, ahol apró gömbölyű szilvát (ringlő) termesztettek, amely „ráczí nyelven gakuza, vagy Patuza”. Hasonló a Krusevlya – körtés eredeztetése: A ráczok nagy mennyiségben termelték a körtefákat. Erőteljes kitaláció indokolja Ómoravicát, vagyis ma Bácskosuthfalvát, miszerint nevét a határban lelhető sok hangyabolyról kapta volna, vagyis mravinyákokról.

7.2. Gyakori magyarázati elem valamilyen létesítmény. Ilyen Adánál a sziget, Apatinnál az apátság, Gajdobránál a Geidel apátság, Járeknál, Újvidéknél a Római sáncok, Kúlánál a magaslat vagy torony, Moholnál a Malalita vízimalom, Obrovácnál a védelmi erődítmény, Szonta–Zatha esetében Váradi Péter kastélya, Földvárnál a földerődítmény.

7.3. Vannak történelmi eseményhez, személyiséghez kapcsolódó eredetek is. Szabadka esetében a Szubota'ra, Cserni Jovan hadvezérére való hivatkozás, Bajsa- Bojac, bojsa, Csantavérnél a csont és vér, csatavér. Legmeghatóbb Nagy- vagy mai nevén Oroszkeresztúr esete, amelynek jegyzője szerint a lakosság tagjai magyarokként menekültek el a törökök elől, majd elszlávosodtak, de emlékezetükben maradt a Bács közeli, kereszt alakú két utcából álló falu képe, és ezt keresték. Felsorolja a magyar családneveket is.

7.4. Vannak anekdotikus vagy igen fantáziadús magyarázatok is: Például az erdődiek megjegyzése Doroszlóra, hogy „de rossz lovatok van, hogy Martonos a nevét az arany dombon tanyázó Márton halászárról kapta, Sándor pedig az ott disznókat legeltető kanászárról kapta nevét, Sztanisisity (Őrszállás) a stani, csicsából (állj meg, bácsi), Tovarissova – stovari! Rakodjál!

Mindazonáltal az elszabadult magyarázatok terén Szenttamás néhai jegyzője viszi el a pálmát, Mihajlović Lazar, aki szerint Szenttamás Tamás árnyékából kapta a nevét, és egyébként csak mellékesen hívták még 1864-ben is Szerbobránnak. Azóta pedig, az illetékesek nyilatkozata szerint bünsős név, mert 1848-at és a honvédeket idézi.

Már is az aktuális politikai szenvedelmeknél tartunk, amelyeknek a nyelvészethez vajmi kevés köze van.

PLACE NAMES FROM THE BÁCSKA REGION IN FRIGYES PESTY'S PLACE NAME REGISTER

Since the official use of Hungarian place names is nearing the phase of final clearing up, it has become important to study the historical layers of the place name material. This paper deals with place names taken from the Place Name Register manuscript whose compilation was initiated by Frigyes Pesty, Member of the Hungarian Academy, and was carried out in 1864-65. This paper is concerned with the study of place names, their variants, and the explanations of names given by the local notaries and magistrates in the region of the former Bács-Bodrog County, today Bačka in Vojvodina. The study covers the Hungarian and Serbian material, the processing of German texts will be the task of future research.

ANDRIĆ EDIT

ÚJVIDÉK UTCANEVEI

Novi Sad Street Names

Újvidék utcaneveivel foglalkozván előbb a régi magyar utcaneveket elemzem, majd pedig a most érvényben levő magyar neveket taglalom. Az újabb kezdeményezésekről is van szó a dolgozatban, majd összegezem az újvidéki utcanévadásra vonatkozó jellemzőket.

Kulcsszavak: névtan, utcanév, Újvidék utcái

Egy város utcanevei sok mindent elárulnak magáról a városról, és pedig elsősorban annak történelméről, hagyományairól, a lakosok szellemiségéről, kultúrájáról, toleranciájuk fokáról, mentalitásukról stb. Így van ez valószínűleg minden helységben, de fokozottan érvényes az olyan települések esetében, amelyek az országhatárok megváltoztatása következtében, keletkezésükkor vagy történelmük egyik-másik fázisában, hosszabb-rövidebb ideig különböző fennhatóság alá tartoztak, és más népek, nemzetiségek mondhatták a magukénak. Az olyan régiókban, mint amilyen Vajdaság, évszázadok óta él egymással, egymás mellett több etnikum, s a nemzetiségek között tapasztalható viszonyok, kapcsolatok a mindennapi élet minden terén tükröződnek, s többek között közvetett módon az utcanévadásban is érvényesülnek.

Jelen dolgozatom témája, amint az a címből is kiderül, Újvidék magyar utcanevei. Vizsgálódásom alapjául egy 2002-ben megjelent, szerb nyelvű könyv szolgált, melynek szerzője a város utcanévadó bizottságának sokévi tagja, a címe pedig *Brevijar ulica Novog Sada (Újvidék utcaneveinek jegyzéke)*¹. A könyv szerkezetileg négy fejezetre oszlik, az elsőt képezi Újvidék most érvényben levő utcáinak jegyzéke, a másodikban az egykori utcanevek vannak, a harmadik fejezet a német, a negyedik pedig a régi magyar utcaneveket tartalmazza. Az egykori magyar utcanevek két időszakot

---

¹ Jovan Mirosavljević: *Brevijar ulica Novog Sada 1745–2001*, Dobrica knjiga, Srbijnje – Novi Sad, 2002

ölelnek fel, az 1867-től 1918-ig és az 1941-től 1944-ig keletkezett elnevezéseket. A városnak régen összesen 448 magyar utcaneve volt, fűzzük ehhez hozzá azt az adatot, hogy a 2001-es névjegyzék összesen kereken 800 egységet alkot, amiből csak 26 magyar.

Az egykori magyar utcanevek Újvidéken

A jegyzék, amint már említettük, 448 utcát sorol fel. Vannak közöttük olyanok, amelyek tulajdonneveket tartalmaznak, ez az arány körülbelül az utcanevek felét teszi ki, nem úgy, mint a mai utcanevek esetében. Ezek is sokfélék, vannak személynévi és földrajzi névi eleműek is.

Személynevekből alakult utcanevek

Minden nép, minden kor utcanévadással szokott adózni nagyjainak, utcanevekben szereti tisztelni kiemelkedő egyéniségeit. Így volt ez régen, de ma sem változott a helyzet. A személynévi előtagoknál az emlékeztető, tiszteletadó funkció nyilvánul meg. Az általunk vizsgált nevek nagyobb része magyar, országosan ismert személyt jelöl: történelmi személyiségek, királyok, uralkodók, fejedelmek, hadvezérek, továbbá írók, költők, művészek, tudósok, tanárok, akadémikusok stb. szerepelnek közöttük.

Királyok, fejedelmek: Árpád utca, Báthory utca, Batthyány utca, Bethlen utca, Bocskay utca, Ferenc József tér, út, Géza fejedelem utca, Jenő főherceg utca, József főherceg utca, Kossuth Lajos utca, Könyves Kálmán utca, Mátyás király utca, Nagy Lajos utca, Szent László tér, Szécsényi utca, Zápolyai utca, Zsigmond király utca.

A különösen népszerű uralkodókról több utcát, utat, teret is elneveztek: Rákóczy köz, utca, Rákóczy Ferenc utca, Rákóczy Ferenc út; Ferenc József utca, Ferenc utca, Ferencz József tér, Ferencz József út.

Fasiszta vezérek: Hitler Adolf utca, Göring utca, Mussolini utca, Horthy Miklós utca.

Írók, költők: Arany utca, Arany J. utca, Bajza József utca, Balassi Bálint utca, Berzsenyi Dániel utca, Deák Ferenc utca, Eötvös tér, Gárdonyi Géza utca, Jókai Mór utca, Katona József utca, Kazinczy utca, Kisfaludy utca, Kosztolányi Dezső utca, Kölcsey utca, Madách Imre utca, Mikes Kelemen utca, Mikszáth Kálmán utca, Móra Ferenc utca, Petőfi utca, Petőfi Sándor utca, Szenteleky Kornél utca, Vitkovics utca, Vörösmarty Mihály utca.

Művészek, tudósok: Benczúr utca, Bólyai Farkas utca, Erkel Ferenc utca, Fadrusz János utca, Gróf Teleki Pál utca, Gyulai Pál utca, Irinyi János utca, Liszt Ferenc utca, Munkácsy Mihály utca, Körösi Csoma Sándor utca, Szinyeyi Merse utca.

Bibliai személyek: Boldog Margit utca, Mária utca, Anna utca, János tér, József utca.

Idegen nevek, pontosabban világirodalmi vagy más művészeti ághoz tartozó nevek alig fordultak elő, de utcát kapott Beethoven, Goethe, Schiller.

Az eddigiekből kiderült, hogy az egész nemzetre vonatkoztatva jelentős személyek szerepelnek az utcanevék között, az egyetemes magyarságra nézve fontos egyénekről van szó. Újvidéki egyéniség alig akad közöttük. Kivételt képez:

– Dr. Brezovszky Nándor, sebész (Budapesten, Berlinben, Párizsban tanult, hazatérve sebészeti klinikát nyitott, amely messze földön ismertté vált, de politikával foglalkozván – a magyar irredentistának tartott Magyarpárt tagja volt – neve a háború után nem maradhatott fenn utcanévként),

– Dr. Vilt Vilmos, az újvidéki jódfürdő megalapítója és igazgatója.

Földrajzi nevet tartalmazó utcanevék

A személynevek mellett a földrajzi nevek azok, amelyek külön csoportot képeznek, ezek között vannak *helyi jellegűek*:

Alföldi utca, Aranydomb utca, Bácska utca, Délvidék utca, Duna part utca, Duna utca, Tordai utca,

de *magyarországiak* is, sőt *egyéb helyneveket*, folyóneveket, hágókat stb. tartalmazók:

Aradi utca, Badacsony utca, Balaton utca, Bécsi utca, Cegléd utca, Erdélyi utca, Fehérvári utca, Felvidéki utca, út, Győri utca, Hortobágyi utca, Kárpát utca, Kassai utca, Kecskeméti utca, Kézsmarki utca (Szlovákiai város), Királyhágó utca, Komáromi utca, Körös utca, Lajta utca, Latorca utca, Miskolci utca, Mohácsi utca, Nyitra utca, Pesti utca, Pozsonyi utca, Rába utca, Soproni utca, Táttra utca, Temesi utca, Trencsényi utca, Uzsoki utca, Váci utca, Velencei utca, Vereckei utca.

Irányjelölőek azok az utcák, utak, amelyek valamely közeli vagy távolabbi településhez vezetnek:

Csenei utca, Futaki utca, Kamenicai utca, Kiszácsi utca, Pirosi út, utca, Szabadkai utca, Szegedi utca, Temerini utca, Topolyai utca, Zentai utca.

Szerb tulajdonnévi elemekből eredő utcanevék

Már akkor is voltak kimondottan szerb elemeket tartalmazó utcanevék Újvidéken. Ezek leginkább személyneveket tartalmaztak:

Alekszai utca (Aleksina – Alekse Šantića), Atanaczkovits utca, Bogdán utca, Csarnojevics utca, Danicsics utca, Doszitej utca, Doszitéj Obrádovics utca, Hadzits-Szvetics utca, Radicsevics utca, Telecski utca, (Laza Telečki), Vukovics utca (Sava Vuković), Zmaj Jovánovics utca,

de voltak közöttük településnév vagy intézménynév jellegűek is: Peics utca, Riviczai utca, Uszpenszka utca, Zlatna greda utca.

Jegyezzük meg, hogy a magyar helyesírás szerint, fonetikus írásmóddal voltak feltüntetve az utcák nevei, függetlenül attól, hogy személyneveket tartalmaztak.

Köznévi elemű utcanevek

Az utcanevek másik nagy csoportjának előtagja is köznévből állt, és pedig különböző tárgyak nevei fordultak elő, gyakran valamely számnévvel megtoldva, de terepet, alakulatokat, területet jelölő főnevek is voltak közöttük, esetleg az utca jellegére, tulajdonságára, alakjára vonatkozóak.

Tárgyak: Fehér hajó utca, Három hegedű utca, Három kalapács utca, Kanál utca, Kenyér utca, Méz utca, Négy krajcár utca, Országzászló tér, Téglá utca, Vöröskapu utca, Vörös szív utca, Zsák utca.

Területi elemek: Bánya utca, Bara utca, Csatorna utca, Kert utca, Legelő utca, Mező utca, Mocsár utca, Régi árok utca, Rét utca, Strand utca, Tó utca.

Az utca alakjára, minőségére, tulajdonságára utaló név: Könyök utca.

Rendkívül sok volt a különböző *mesterségekről, foglalkozásokról*, esetleg méltóságokról és rangokról elnevezett utca: Csikós utca, Dobos utca, Fazekas utca, Gulyás utca, Gyepmester utca, Halász utca, Hajós utca, Jópásztor tér, Juhász utca, Kertész utca, Kocsis utca, Mester utca, Munkás utca, Nádor utca, Pásztor utca, Püspök utca, Rézműves utca, Sütő utca, Szücs utca, Úri utca, Zöld vadász utca.

A magyar történelem egyes korszakaira utaló köznevekből is alakultak utcanevek, mint például a Hét vezér utca, bár ezekből nincs sok. Néhány utca valamilyen katonasággal kapcsolatos nevet visel, legyen az valamilyen katonai építmény (Sánc utca, Laktanya utca), fegyverem (Ágyú utca) vagy különböző katonai beosztások, rangok megnevezése: Hadnagy utca, Honvéd köz, utca, Huszár utca, Lövész utca, Zászlós utca. Általánosnak tekinthető a Hősök tere, Levente utca, Lovag utca, Vitéz utca.

A legszebbek közöttük a különböző növény- (különösképp virágneveket) és állatneveket tartalmazó megnevezések voltak, bár volt olyan is, amelynek esetleg negatív hangulatot tulajdoníthatunk.

Növénynév: Akácfa utca, Almási utca, Bodza utca, Bodzafa utca, Búza piac, tér, Csalán utca, Cseresznye utca, Eper utca, Epres utca, Fűzfa utca, Gabona utca, Gyöngyvirág utca, Hársfa utca, Liliom utca, Meggy utca, Muskátlí utca, Orgona utca, Retek utca, Rozmaring utca, Rózsa utca, Szedferfa utca, Szegfű utca, Tölgyfa utca, Tulipán utca, Virág utca.

Állatnév: Béka utca, Borz utca, Cethal utca, Csuka utca, Daru utca, Egér utca, Farkas utca, Farok utca, Fecske utca, Fekete kakas utca, Fülememüle utca, Galamb utca, Gólya utca, Gyík utca, Hal piac, tér, Holló utca, Kacsa utca, Kakas utca, Karvaly utca, Kecske utca, Kígyó utca, Nyúl utca, Oroszlán utca, Pacsirta utca, Páva utca, Rigó utca, Róka utca, Sas utca, Sólyom utca, Szalonka utca, Szarka utca, Szarvas utca, Tengeri nyúl utca, Turul utca.

Aránylag sok utcanév utalt a benne vagy az irányában fekvő *intézményekre, épületekre:* Az állami gimnázium melletti utca, Fa piac, tér, Fűtőház

utca, Görög iskola utca, Gözmalom utca, Gyár utca, Hámor utca, Hid utca, Ipar utca, Iskola utca, Kórház utca, Lisztméro tér, Mészárszék utca, Mézeskalácsos utca, Posta utca, Temető utca, Templom tér, Templom udvar, utca, Torony utca, Vám utca, Vásár utca, Vasút utca, Vöröskereszt utca.

Mivel Újvidék akkor is és (még) most is többnemzetiségű közösség, néhány *népnév* is szerepelt az utcák között (köztük van régi népnév is):

Avar utca, Bolgár utca, Kis zsidó utca, Magyar utca, Oláh utca, Orosz utca, Örmény utca, Rutén utca, Székely utca, Szerb utca, Tatár utca, Török utca, Zsidó utca.

Hadd említsük meg azonban a számunkra legszebb hangultot keltő utcák neveit, mint amilyen például a Csillag utca, Hold utca, Délibáb utca, Paradicsomi utca, Tavasz utca...

Mostani magyar utcanevek Újvidéken

Előbb csak azokkal az utcanevekkel foglalkozom, amelyeket az említett könyv tartalmaz. Ezek tehát a második világháború után megmaradt vagy egészen az ezredfordulóig keletkezett újabb magyar személyekről elnevezett utcák: Ady Endre utca, Almási utca, Arany János utca, Bajcsy-Zsilinszky utca, Német fivérek utca, Varga Gyula utca, Géri Károly utca, Dózsa György utca, Zilahy Lajos köz, Balázs János Jani utca, József Attila utca, Láng Kálmán utca, Kárász Pál utca, Kis Ernő utca, Gál László utca, Böhm Lili utca (Böhm Lívia – Lili), Molnár Gyula utca, Pap Pál utca, Polgár András utca, Szenteleky Kornél utca, Szervó Mihály utca, Telepi utca, Fehér Ferenc tér, Fejős Klára utca, Fellegi Tivadar utca.

A 26 utcanév között van egy tér és egy köz. Kettő kivételével mindegyik tulajdonnév előtagú, ezek közül a legtöbb politikust éltet, és pedig a második világháború idején, a népfelszabadító harcokban elesett, vagy közvetlenül előtte kommunista, illetve szocialista eszméket valló politikai kivégzettek nevei ezek, összesen 15-en vannak. Érdekes, hogy nagy részük vajdasági származású, és itt is élt, működött (Bajcsy-Zsilinszky kivételével, aki úgy kötődik Vajdasághoz, hogy a délvidéki szerb lakosság kivégzése ellen tiltakozott a magyar parlamentben a Kisgazdapárt tagjaként, s többek között ezért tartóztatták le és végezték is ki). Dózsa György az egyedüli személyiség, akinek a régebbi magyar történelemből maradhatott fenn a neve az utcanevek között, mert ideológiailag megfelelt az akkori baloldali hatalomnak. Ezenkívül itt van még 7 magyar, XIX. és XX. századi író, költő neve is.

Volt rá példa, hogy az egykori magyar utcanevek kapták a most felsorolt neveket, tehát teljesen megváltoztak, de magyar utcanevek maradtak:

Akácfa utca – ulica Adi Endrea

Alkotmány utca, Zöld vadász utca – ulica Pavla Papa

Bácska utca – ulica Petefi Šandora

Eper utca, Epres utca, Szederfa utca – ulica Doža Đerda
Gróf Tisza István utca – ulica Jožef Atile
Mikszáth Kálmán utca – ulica Kiš Ernea
Petőfi utca, Petőfi Sándor utca, Tisza Kálmán utca – ulica Lasla Gala
Szigligeti Ede utca – ulica Geri Karolja
Váci utca – ulica Aranj Janoša
Vitéz utca – ulica Polgar Andraša

A szerbben ma is létező, a magyarból tükörfordítással keletkezett utca-
nevek:

Almási utca – Almaška
Az állami gimnázium melletti utca – Gimnazijska
Bánya utca – Rudnička
Duna utca – Dunavska
Fazekas utca – Lončarska
Fehér mező utca – Bele njive
Futaki út – Futoški put
Futaki utca – Futoška
Fűtőház utca – Ložionička
Görög iskola – Grčkoškolska
Hajós utca – Lađarska
Iskola utca – Školska
Kiszácsi utca – Kisačka
Orosz utca – Rusinska
Pirosi utca – Rumenačka
Pirosi út – Rumenački put
Posta utca – Poštanska
Temerini út, utca – Temerinska
Zsidó utca – Jeverejska

Van arra is példa, hogy az utcanév megmaradt fordításban de áthelyez-
ték, tehát ma máshol található meg:

Arany János utca – ma Masarikova, a mostani Aranj Janoša utcát a Te-
lep felé helyezték ki
Bara utca – ma Marka Nešića (a mostani Barska a Klisán van)
Búza tér – Žitni trg (egykori János tér)
Csatorna utca – ma Grozde Gajšin (a mostani Kanalska a rakpartnál van)
Halász utca – ma Bolmanska, a Ribarska pedig a csatorna környékén van
Ipar utca – Industrijska (a Limánról áthelyezték az ipari övezetbe)
Kamenicai utca – ma Alekse Šantića (a mai Kamenička Adicén van)
Kertész utca – ma Dalmatinska (a mostani Baštovanska egészen másfe-
lé van)

Méz utca – ma Petra Kočića (a mostani Medena Adicén van)
Munkás utca – ma Alberta Tome (a Radnička most a belvárosban van)
Rét utca – ma Marije Trandafil (a magyar névnek a szerbben ma kettő felel meg: a Livadska a Novi Majur nevű városrészben, a Ritska pedig a Klisán van)

Sólyom utca – ma Kopernikova, a Sokolska viszont Adicén van
Szabadkai utca – ma Kisačka, a Subotička viszont a Telepen van (tehát elveszítette irányjelölő jellegét)

Vám utca – ma Skopljanska, a Carinska pedig a vámszabad övezetben van

Vasút utca – ma Banović Strahinje (a mai Železnička a belvárosban van)

Virág utca – ma Atanasija Gereskog, a Cvečarska pedig a Telepen van

Vitéz utca – ma Polgara Andraša (a Viteškát áthelyezték Adicéra)

A szerb nevek közül megmaradt a:

Csarnojevićs utca – Ulica Patrijarha Čarnojevića

Danicics utca – Ulica Daničićeva

Doszitej utca, Doszitéj Obrádovićs utca – Ulica Dositejeva

Hadzits-Szvetics utca – Ulica Hadžić Svetića

Loncsár utca – Lončarska ulica

Radicsevics utca – Ulica Branka Radičevića

Telecki utca – Ulica Laze Telečkog

Uspenszka utca – Uspenska ulica

Zlatna greda utca – Ulica Zlatne grede

Ma is területet jelölnek az alábbi utcanevek, de teljesen más vidéket, a szerb nép szemszögéből tekintve fontosabb térségeket neveznek meg. Így lett az Alföldi utcából Šumadijska, a Délvidékiből Sremska, az Erdélyiből pedig Kozaračka.

A Páva utcát (szerbül Paunova), talán hangzása alapján társították Stanko Paunović nevével, a népfelzabardító harc egyik hősi halált halt egyéniségével. A mai névnek tehát (hangzásán kívül) semmi köze nincs az egykori madárnevet viselő utcához.

A Tököly és a Tököly Imre utcák, nevüknek hasonló hangzása alapján változhattak meg Tekelijeva ulicára, amely mögött ma tulajdonképpen Sava Tekelija neve áll.

A névváltoztatások néhány abszurd helyzethez vezettek, például az Adolf Hitlerből lett a Kralja Aleksandra (Sándor király utca) és a Narodnih heroja (Néphősök utca), az egykori Mussolini utcából pedig a mai Zmaj Jovina (Zmaj utca).

Hosszabb ideig újabb magyar utcanevek nem keletkeztek. A hatvanas években kapott újra utcát Szenteleky Kornél, az egykori Szenteleky utca ma Dositejeva, az új pedig kikerült a Telepre.

Újabb kezdeményezések magyar utcanevek adására

Újvidék város Képviselő-testületének van egy bizottsága, amely az utcák elnevezésével foglalkozik. Ez a bizottság 4-5 évenként változtatja összetételét, s a hatalmon levő pártok emberei alkotják. Semmilyen rendelet, előírás nem szabályozza az utcanevadás területét sem városi, sem pedig tartományi, illetve köztársasági szinten. A köztársasági Államigazgatási és Önkormányzatügyi Minisztérium törvényrendeletének csupán két szakasza szól erről a problémakörrel, mivel az hagyja jóvá a városból beérkezett javaslatokat.

A második világháború után a kommunista párt, majd a szocialista szövetség tett javaslatokat az utcák elnevezésére, s ez – amint láttuk – a mai napig rajta hagyta bélyegét Újvidék utcanevein. A testvériség–egység szellemének megfelelően minden nemzet olyan kimagasló egyénisége számíthatott rá, hogy elnevezik róla a város valamely utcáját, aki ideológiailag megfelelt ilyen szempontból. Ekkor születtek a kommunista párt népfelszabadító háborúban részt vett és hősi halált halt tagjairól elnevezett utcák, ezek között szerepelnek a Német fivérek, Varga Gyula, Géri Károly, Láng Kálmán, Kárász Pál, Kis Ernő, Böhm Lívia – Lili, Molnár Gyula, Fejős Klára stb. Mai szemmel nézve egyes újvidéki magyar lakosok fejében megfordul az a gondolat, hogy talán jó lenne felülvizsgálni, vajon megérdemelték-e a felsorolt egyének, hogy ilyen kitüntetésben részesüljenek. Kárász Pál például tizennyolc éves fejjel gyűjtogatta a búzaföldeket, hogy a termés ne kerüljön a németek kezére, de lehet, hogy ezzel többet ártott az itt maradt éhezőlakosságnak, mint a megszállóknak, akik azért, mielőtt kivonultak volna, behatották rajtuk a szükséges gabonát. Tegyük ehhez hozzá, hogy a rendszerváltás után a hatalom törölni kezdte az ilyen jellegű szerb neveket, de a magyarokat meghagyta (Csáki Lajos kivételével), feltételezhetően azért, mert olyan helyen voltak, hogy nem voltak alkalmasak az újabb szerb nevek bevezetésére. A magyar lakosok nem kezdeményezték megváltoztatásukat, mert úgy gondolták, hogy ez is jobb, mint hogy helyettük szerb utcanevek kerüljenek a táblákra. Időközben a bizottság is megváltozott, s a magyar utcaneveket elhanyagolták.

A javaslattevők ma már inkább csak magánszemélyek, a Magyar Nyelv-művelő Egyesület vagy pedig valamely magyar párt újvidéki tagozata. A bizottsághoz beterjesztett javaslatok megvitatásakor meghívják a javaslattevőt, hogy indokolja meg azt, azonban amikor döntésre kerül sor, a javaslattevőt nem értesítik, hogy jelenjen meg. Ennek ellenére az elmúlt harminc év alatt csak egyetlen kezdeményezést utasítottak vissza, és pedig Csuka Zoltán nevét, mert állítólag „a magyar megszállás” alatt ténykedett itt és „gyanús ügyei” voltak. A többi javaslatot, ha nem is fogadták el, tartalékkolták, illetve a várakozási listára helyezték, hogy amennyiben lesz rá mód, felhasznál-

ják őket. Így kapott a közelmúltban utcát B. Szabó György, akit először, még 10 évvel ezelőtt a B. (Becskereki) betű miatt vetettek el (ez állítólag nincs összhangban a szerb nyelv szellemével, ami persze csak ürügy volt), majd sehogyan sem találtak neki megfelelő helyet, s végül az ún. Tatár hegyen, Kamoncon jelölték ki az utcát, mégpedig a B. nélkül, csak így: Ulica Sabo Đerđa. Hasonló módon kapott utcát Börcsök Erszébet is, Erdújhelyi Menyhért (így: Melhior Erdujhejia), valamint Boldizsár Iván, valahol a város peremvidékén.

Az utóbbinál tanulságos a magyar lakosság magatarása is, mert amikor először felmerült ez a kérdés, a Laza Lazarević utcát kellett volna átkeresztelni, és az utcában élő magyar lakosság 90 %-a ellenezte ezt. A javaslattevő a Szerb Matica elnökének írt levelében megindokolta a betűformáló Boldizsár Iván jelentőségét, aki a Magyar Szó és a Dnevnik fejlécét is megalkotta, s a Montenegrói Tudományos Akadémiai egyik betűformáját elfogadva, azon nyomtatta ki Njegos Hegyek koszorúját. A bizottság az indoklás alapján és a Szerb Matica újbóli kezdeményezésére újra napirendre tűzte ezt a nevet, a javaslatot elfogadták, és a Mornarska utcát nevezték át, de a magyar lakosok petíciója után újra visszaállították a régi nevet. Így kapta Boldizsár Iván végül a legvégső utcák egyikét Adicén. Zilahyról sem neveztek el egy egész utcát, bár a köz (vagy ahogyan egyesek megjegyezték, a kapualj) a város központjában van. A javaslat elfogadása különben simán ment, mert a szerb olvasóközönség fordításban ismeri Zilahy műveit.

Meg kell említeni még egy kezdeményezést, amely nem talált megértésre. Telep egyik leghosszabb utcája a Cirill és Metód utca, ebben az utcában a meglevő református és katolikus mellett most épül a szerb templom. A Magyar Nyelvművelők Egyesülete javasolta, hogy osszák fel az utcát három részre, és hogy a már meglevő név mellett szerepelhetne például Kálvin neve és legalább a téren, ahol a katolikus templom áll, állítsák vissza Szent Erzsébet nevét (szerbül Jelisavetin trg). Ezt a javaslatot a bizottság elvetette, azzal a megindoklással, hogy a megszállás idejére asszociálja a lakosságot a tény, hogy abban az időben is ez volt a mostani Cirill és Metód utca neve. Erre reagálva jelent meg Kaszás Károly cikke a Magyar Szóban „Szent Erzsébet, a fasiszta” címmel.

Meg kellene határozni a szerb utcaneveket, a városnegyedek nevét magyarul is, hogy egységesen használjuk őket, most ugyanis vagy a szerb alakot alkalmazzuk, vagy pedig lefordítjuk, esetleg igazítjuk, adaptáljuk őket a magyarhoz. Néha nem jó sem a fordítás, sem pedig az eredeti alak használata, ezért kellene egyértelművé tenni, vagy esetleg megengedni, hogy a régi hagyománynak megfelelően mást alkalmazzunk. Nem mehetünk bele abba, hogy az egykori Péterváradhi hídnak esetleg a szerb nyelvben sem felel meg a mai Duga név, de igyekeznünk kell a magyarban mellőzni az alaki

tükörözést, s a Szivárvány híd elnevezést szorgalmazni helyette, mert nálunk a duga szó mást jelent.

De talán nem okvetlenül szükséges mindig a szerb nevek tükörfordítását alkalmazni, hisz a központban levő templom melletti tér mindig Templomudvar volt, miért ne lehetne továbbra is az, s nem pedig a Katolikus porta nevet használni a szerb analógiájára. A templom is lehet csak Nagytemplom vagy Mária-templom, s nem Katedrális, hisz az valójában a püspöki székhely templomát jelöli.

Ugyanakkor az olvasó meglepődik, amikor azt olvassa a Magyar Szóban, hogy „a halasiak új buszjáratot kérnek”, mert csak hosszas gondolkodás után jön rá, miszerint – az eddig a magyarban is használatos – szerb Ribnjak névvel illetett települést kell érteni alatta.

A Halász-szigetet, ami a mai Ribarsko ostrvo-nak felel meg, valamikor Kamenicai szigetnek hívták magyarul, s annak megfelelője volt a Kamenička ada szerb elnevezés, mert az egykor Kamonchoz, s vele együtt Horvátországhoz tartozott. A magyarok a két világháború között használati díjat voltak kénytelenek fizetni Horvátországnak azért, hogy ők igazgassák a szigetet.

A közelmúltban egy olyan nevezetes egyéniség kapott utcát városunkban, akit a szerbek egy része talán még jobban tisztelt, mint a magyarok. Ő volt Pétervárad egyik kortárs nevezetessége, a héttagú tamburazenekar vezetője, Balázs János, akit a szerbek Janika Balažnak hívtak.

Nyelvhelyességi és egyéb gondok

Végül említsük meg, hogy nyelvhelyességi gondok is felmerülnek az újvidéki utcaneveket szemlélve. Kezdjük azzal, hogy a magyar személynév jellegű utcaneveknél hol a magyaros sorrend, hol pedig a szerb fordított szórend érvényesül, amikor ugyanis az utónév megelőzi a családnevet, mint például a Kalmana Langa, a Lasla Gala, a Lilike Bem esetében, arról nem is beszélve, hogy az utónév is meg van változtatva a Pavla Papa utcánál, valamint a Fejős Klárából is lassan Fejes lett.

Egy időben olyan elírások is történtek, hogy az Aranyból a szerbben Aranji lett (az Ady, Petőfi analógiájára az ny betűben szereplő y-t i-nek vélték).

A magyar nevek kiírása a szerb helyesírás szerint, csak cirill betűs felirattal történik. Amikor vagy tíz évvel ezelőtt elhangzott a javaslat, hogy az olyan utcaneveknél, mint például a Fehér Ferenc tér, magyarul is ki lehetne írni a táblákat, a városatyák mindjárt arra gondoltak, hogy akkor következetesen kellene eljárni a többi magyar utcánál is, és ez nagyon megterhelné a városi költségvetést. Azóta, a városi hatalom megváltoztatása után, senki sem jutna eszébe ilyen javaslatot tenni.

Tegyük mindehhez hozzá azt is, hogy a magyar utcanevek nagy része a Telepen van, a város peremén, a belvárosban, különösen az utóbbi időben,

nincs mód magyar utcanevek adására. Az az indok, hogy nem lehet megváltoztatni a központban levő utcákat. Ennek ellenére letűnt a Tito marsall sugárút, az Allende utca, az Edvard Kardelj utca vagy a Marx és Engels tér, és minél több szerb királyról elnevezett utca születik.

Most csak néhány szóban sorolnám fel, mi jellemzi a mai utcanévadást Újvidéken:

- nincs stratégia, koncepció, amihez igazodna a bizottság, semmilyen törvényes előírás nem áll a rendelkezésére,
- mindinkább a személynévi elemeket tartalmazó utcanevek dominálnak,
- az újonnan keletkezett magyar utcanevek között leginkább helyi vagy vajdasági jelentőségű személyek szerepelnek – ami dicséretre méltó,
- a magyarok nagyon passzívan, érdektelenül viszonyulnak az utcanévadás kérdéséhez,
- a magyar és más kisebbségi egyénekről csak a város peremén neveznek el utcát, vagy esetleg a Telepen, a belvárosban nem (előbb azzal indokolták ezt, hogy a központban nem élnek magyarok, ami persze nem áll),
- a bizottság a többségi nemzet képviselőiből áll, ami azzal a következménnyel jár, hogy a multikulturalizmus e téren mindinkább háttérbe szorul, elhanyagolják a nemzetiségi kezdeményezéseket,
- a nyelv és a múlt asszimilációja tükröződik az utcanévadásban is.

NOVI SAD STREET NAMES

Focusing my interest on the street names of Novi Sad, I first analyse the old Hungarian street names, and then look at present day Hungarian names. I also talk about new initiatives, and finally sum up the characteristic features of naming streets in Novi Sad

CSORBA BÉLA

CSALÁDNÉVKUTATÁS ÉS TELEPÍTÉSTÖRTÉNET

Research into Family Names and Settlement History

Dolgozatomban Temerin példáján arra keresem a választ, hogy milyen segítséget nyújthat a település- és telepítéstörténeti kutatásokban a családnévkutatás. Temerint Magyarország északi megyéiből, de mindenekelőtt Pest, Heves és Nógrád vármegyékből és a Jászságból telepítették újjá a 18. század végén és a 19. század elején. A családnévek (s a ragadványnevek) alapján milyen következtetések vonhatók le az idetelepülők származási helyére vonatkozóan? A nyelvi tények megerősítik-e a történeti forrásokat és az eddigi telepítéstörténeti kutatásokat?

Kulcsszavak: családnév, ragadványnév, bérnálási anyakönyv, származási hely, középső és északi megyék.

Nyújthat-e segítséget a telepítés- és településtörténetnek a családnévkutatás? A kérdés valójában költői, hiszen Gyetvai Péter, Bárh János, Hajdú Mihály és mások alapos szaktanulmányai már régen igenlő választ adtak erre a – valljuk be – voltaképpen nem is túlságosan komoly dilemmára. Hiszen tapasztalatból tudjuk, hogy a személynevek, családnévek nemegyszer tartalmaznak olyan információkat is, amelyek alapján több-kevesebb pontossággal megállapítható egykori vagy mai viselőjük etnikai és vallási hovatartozása, származási helye, egykori lakhelye.

Magam ilyen vizsgálatoknak vettem alá 18. és 19. századi, temeriniekre vonatkozó bérnálási anyakönyveket. E becses dokumentumok többsége – mint azt egy korábbi tanulmányomban már megírtam – igen sok olyan megjegyzést tartalmaz, melynek alapján megállapítható, hogy a 18. század végétől a 19. század végéig, tehát egy évszázad leforgása alatt a dél-bácskai mezővárosba összesen 158 városból és faluból érkeztek, elsősorban magyar, másodsorban szlovák, harmad- és negyedsorban pedig német és délszláv (mindenekelőtt horvát, bunyevác) telepesek. Intenzív betelepedésről mindenekelőtt az 1808-as bérnálási anyakönyvből értesülhetünk. A 2010 személy adatait tartalmazó corpusból összesen 315 vonatkozik olyan bérnálkozók-

ra, akik még nem Temerinben születtek: adataik alapján 119 kibocsátó települést tudtam meghatározni. Ezek egynegyede a Bácska és a Bánát azon részein található, amelyeket ma Vajdaságnak szokás nevezni, egyharmaduk Pest, Heves, a mai Bács-Kiskun, Szolnok (azon belül is mindenekelőtt a Jászság), valamint Nógrád vármegyében van. De érkeztek dunántúli megyékből is (Tolna, Fejér, Komárom, Zala), nem túl jelentős számban. Ugyanezt mondhatjuk el a felvidéki megyékről is, ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy valójában egy több évig tartó, alapjában véve észak–déli irányú nagy migrációs hullám egyik végállomása volt Temerin, kiindulópontjai, forrásvidékei viszont nemegyszer az északi megyékben találhatóak, még ha ez az anyakönyvi adatok lapjain nincs is mindig kimutatva.

Az általunk ismert legkorábbi bérnyomok anyakönyv 1793. július 7-8-án készült Újvidéken, s összesen 213 temerini személy adatait tartalmazza, azonban a származásra vonatkozó bejegyzések telepítéstörténeti következtetésekre nem alkalmasak, mivel minden név mellett az áll, hogy viselője temerini, arra vonatkozó utalást viszont, hogy oda honnan került, nem találunk. A nemzetiségi hovatartozás tekintetében viszont érdekes következtetések vonhatók le. A családnevek többsége magyar, közöttük jelentős a foglalkozásnevek száma. Ilyeneket találunk: Huszár, Takáts, Mosó, Faragó, Juhász, Hegedűs, Majoros, Sípos, Seress, Gulyás, Kovács, Sós, Béres, Mészáros, Kocsis, Bíró, Szekeres, Puskás, Pap, Eszterga, Kántor, Varó, Lakatos, Dudás, Szabó, Vámos, Megyes, Varga. (Az Eszterga, a Kántor, a Varó és a Megyes kivételével mindegyik él a mai temerini névanyagban.) A tájegységek, vidékek, települések nevét őrző vagy azokat -i képzővel ellátott nevek száma nem jelentős: Surányi (Surány: Vas, Bereg, Nógrád, Nyitra vármegye), Dányi (Dány: Pest vármegye), Nagyidai (Nagyida: Abaúj vármegye), Koplányi (Koplán pusztja: Nógrád vármegye), Berki (Berk-Ebeck: Nógrád vármegye), Erdély, Borazanyi, Bag/Bagi (Bag: Pest vármegye), Bozóki (Bozók: Hont vármegye), Vétse/Vétsei (Vécse: Abaúj vármegye), Tajtsi (Tajt: Gömör vármegye, Nógrád vármegye szélén), Bresovay (Brezova: Nyitra vármegye), Diószeg (hasonló nevű település Pozsony vármegyében). A szlovák és lengyel eredetű nevek között is találunk helynévre utalókat: Zakinszki, Mihovetz, Hornyák, Bolovitzky. Feltételezhető, hogy e nevek többsége már akkor megszilárdult, mielőtt viselőik a Délvidékre érkeztek. Itt elég talán Hajdú Mihályra hivatkozni: „Névtani axióma, hogy kisebb falu nevét csak akkor használják föl családnévnek, ha az a település közel esik, a névhasználók ismerik ezt a falut. Amennyiben messzebb van a származási helye valakinek, akkor azt a nagyobb tájegységet használják föl családnévül, amelyet ismernek a névadók. Minél messzebb van az eredeti származási helye valakinek, annál nagyobb tájegység neve kerül bele családnévébe.” (HAJDÚ 2004; 114) Megjegyzem, akadnak azért kivételek is. Erre

közvetett bizonyítékul szolgál néhány helynévi eredetű temerini ragadvány-név, mint amilyen a Herégyi Tóth, az Akasztjai Horváth, a Szekszárgyi Hegedűs, a Kumbaji, a Sastiny, az Újlakos, a Szellászlai Varga vagy éppen a Szalontai. Ez utóbbi a Varga Somogyi család egyik ágának ragadványneve, mivel őseik – legalábbis a helyi szájhagyomány szerint – Nagyszalontáról kerültek Temerinbe. Heréd (Nógrád vármegye), Akasztó (Pest-Pilis vármegye), Szekszárd (Tolna vármegye székhelye), Kunbaja (Bács-Bodrog vármegye), Sastin (magyar neve Sasvár, Nyitra vármegye), Jászszentlászló (Jászság), Újlak (egy Nyitra és egy Nógrád vármegyében) Temerintől többnyire elég távoli települések, a fenti ragadványnevekben mégis éppúgy máig fennmaradtak, mint a közeli Péterréve szerb nevéből képzett Pecellósi is. Természetesen erre azt lehet válaszolni, hogy e ragadványnevek a temerini letelepedésnél korábbi állapotot tükröznek. Ha ezt elfogadjuk, akkor viszont arra kell választ adnunk, hogy egy teljesen új mikrokozegben hogyan tudtak fennmaradni? Mindenképpen csak úgy, hogy a ragadványnevek eredeti jelentése használóik előtt nem volt ismeretlen, és hosszú ideig nem is halványodott el.

Visszatérve az 1793-as anyakönyvre: magyar eredetű családnév 136 van (63,8 %), szláv (mindenekelőtt szlovák, néhány délszláv és lengyel) 50 (23,4 %), német 14 (6,5%), s az ismeretlen, azonosíthatatlan, nehezen kiolvasható nevek száma 11 (5,2 %).

Nemzetiségre utaló nevet mindössze ötöt találunk, ezek a Horvát, a Tót, az Orosz, az Oláh (mely azonban értelmezhető akár foglalkozásnévként is), valamint a Cseszág (= cseh). Közülük legtöbben (9) a Horvát (Horvat, Horvath, Horváth) és a Toth (Tótt) nevet (3) viselték. Utóbbi jelentése mai fogalmaink szerint a szlovákkal azonos, egykor azonban szlovént, szlavónt vagy közelebb meg nem határozott délszlávot is érthettek alatta. Az Orosz név felmenői eredetileg valószínűleg északkelet-magyarországi ruszinok lehetnek. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a viszonylag nagyszámú német név ellenére sem bukkanunk még Német családnevű bérmálkozóra, tizenöt évvel később, 1808-ban viszont már igen. Ennek okát talán abban kereshetjük, hogy a temerini németiség elmagyarosodása a 18. század végén még nem kezdődött el, szemben a szlovákokéval, akiket egy korabeli leírás már idetelepítésük előtt „magyarul beszélő tótoknak” nevez. Az 1808-as bérmálási anyakönyvben azután a nemzetiségre utaló nevek száma is tovább bővül a Polyákkal, Lengyellel, Törökkel és Magyarral.

Az 1808-as adatok között ilyen szlovák nevekkal találkozunk: Mihalik, Szitár, Hantalko, Pszota, Povázsán, Cseszák, Bedlik, Prasznya, Ocsenás, Kalacska, Kihút, Kurtzina, Jakubecz, Martinek, Kotsitska, Zelenka, Ternovác, Szilák, Kosicki, Kohanecz, Kollár, Hornyák, Hornik, Kreszan, Paliska. Az észak–déli irányú népmozgást jól jelzi a Kaslikok életútja. Az 1715-

ős országos összeírás szerint Jászapátin kerül bejegyzésre Kaslik János, majd 1745-ben Kaslik György és Albert, 1808-ban viszont már Temerinben bér-málkodik a 18 éves Kaslik Zsuzsanna, aki még Jászapátin született 1790-ben.

1808-ban a német nevek száma is növekszik. Hering, Sefer, Rosenfeld, Meczinger, Punkmajer, Szaifer, Kúl, Hintfej, Baltsein, Benhart, Rosentály, Frindik, Klein, Fribajsz, Valter, Vagner, Molinary családnevekre bukkanhatunk. A nevek alapján a németiség jelentősebb számbeli növekedése mégis inkább 1824 és 1839 közé tehető, míg nagyobb számú, korábban elő nem fordult délszláv (bunyevac) név 1824-ben bukkan fel.

Az 1848 előtti utolsó bér-málás anyakönyve 2300 nevet tartalmaz, ebből hozzávetőlegesen 210 a szlovák és 160 a német eredetű családnév. Összehasonlítva a korábbi évek adataival, különösen a szlovák nevek arányának visszaszorulása jelentős. Ennek részbeni oka minden bizonnyal a spontán névmagyarosításban keresendő, erre vonatkozó használható adataink azonban nem számottevőek. Említésre méltó, hogy a helyi népi emlékezet szerint így válnak a Trencsén vármegyei Pecsennók és Ribáriak Pécsiékké illetve Halászokká, jó néhány évtizeddel később pedig a Koperecek egyik ága Kővágóvá, a Szvincsákok pedig Szendrődiekké. (Vö. TIMÁR; 1943, 1-3.)

Végezetül lássuk, a településnévből képzett temerini családnevek vajon igazolják-e a 19. századi auktorokra támaszkodó véleményt arról, hogy az idetelepült magyarok származási forrásvidékeit mindenekelőtt Pest, Heves és Nógrád vármegyékben és a Jászságban kell keresnünk. Természetesen itt figyelmebe kell vennünk, hogy a magyar családnevek rendszere az észak–déli irányú népmozgások megindulása idején már többé-kevésbé megszilárdult, tehát a származási helyre utaló nevek többsége *nem Temerinben* keletkezett, hanem valamely másik településen, de – a névadási szokásoknak megfelelően – mindenképpen az egykori kibocsátó településtől nem túlságosan távol.

A többnyire -i képzővel ellátott, de olykor képző nélküli családnevekből kikövetkeztethető települések, többnyire puszták, falvak és mezővárosok jelentős hányada a történelmi Magyarország középső és északi megyéiben található. Kimagaslóan nagy két megye településneveinek az előfordulása. Az egyik *Pest*: Bag – Bagi, Dány- Dányi, Csövár – Csévári, Hévíz – Hévízi, Kóka – Kókai, Törtel – Törteli, Tény – Tényi, Tura -Turai. Az utóbbinál számításba jöhet egy Nyitra vármegyei falu is.

A másik *Nógrád*: Becske – Becskei, Berk- Berki, Dobos – Dobosi, Koplán – Koplányi, Szügy – Szügyi, Verbély – Verebélyi, Zsély- Zséli (Zsélyi), Zsúny – Zsúnyi.

Más megyék területén található településekre jóval kevesebb családnévből következtethetünk.

Abauj: Borda – Borda (természetesen nem csupán helynévi eredetüként értelmezhető), Kosice (Kassa) – Kosicki (szlovák név), Nagyida – Nagyidai, Somos – Somosi, Szala -Szalai, Vécse – Vétsei.

Bács: Gara – Gara.

Gömör: Dusa – Dusa (szlovák falunév), Páskaháza – Paska (esetleg a Temerin közeli egykori Paska pusztája is számításba jöhet, de nem valószínű), Tajt – Tajtsi/Tajtyi/Tajti.

Heves: Balla – Balla/Ballai, Hort-Horti.

Hont: Bozók – Bozóki.

Komárom: Naszvad – Naszvagy/Naszvadi.

Nyitra: Brezova – Bresovay.

Pozsony: Diószeg – Dioszeg, Zavar – Zavarkó (szlovák falu nevéből).

Szepes: Jamrik – Jambrik/Jamrik/Jamrih (szlovák falunév).

Trencsén: Ribári – Ribári. (Elvileg egy Zólyom vármegyei szlovák falu is számításba jöhet, a szájhagyomány azonban a trencsénit igazolja.)

Zemplén: Morva – Morvai. (Nem zárható ki az sem, hogy a név nagyobb tájegységre, azaz Morvaországra utal.)

Zólyom: Detva – Gyetvai.

De azon helynevek között is – néhány kivételt nem számítva, mint amilyen az Erdőd, a Battyány és a Bozsók –, amelyek többféleképpen lokalizálhatók, általában legalább egy, de olykor több lehetséges megoldás is mutat Pest, Heves vagy Nógrád vármegye irányába, az északi területek felé azonban mindenképpen. Néhány példa:

Badin – Badinszki: Hont vagy Zólyom vármegye.

Berény – Birinyi: **Jászság** (ez látszik a legvalószínűbbnek), **Nógrád**, Sopron, Temes.

Bodony – Bodonyi: Baranya, **Heves**.

Csány – Csányi: Abauj, Baranya, Csongrád, Zala, **Heves**.

Haláp – Halápi (a szóhasználatban *Halapi*): **Nógrád**, Bihar, Zala. 19. századi iratokban az Alapi is előfordul. Alap nevű puszták Fejér és Győr vármegyében voltak.

Karácsond – Karácsondi: Abauj, **Heves**.

Kövesd – Kövesdi (a szóhasználatban *Kölesdi*): Fényes Elek nyolc települést jegyez ilyen néven. Legvalószínűbb a **nógrádi**, a beregi, a honti és a zempléni. Ugyanakkor talán nem árt megjegyezni, hogy Kölesd viszont Tolnában van.

Lóc-Lóc/Lócz: Bars, Gömör, **Nógrád**, Pozsony.

Medvecki: az Árva vagy a Sáros vármegyei Medvecéből vagy a Bereg vármegyei Medvecából származtatható szlovák eredetű név, de lehetséges esetleg más megoldás is.

Petri – Petri: Abaúj, Borsod, **Nógrád**, Szabolcs, Szatmár, Zala.

Répas – Répási: Borsod, Gömör, Somogy, Szepes.

Ság-Sági: Fényes Elek tizenhárom ilyen nevű települést említ, köztük **Pest**, Hont és Nyitra vármegyei falvakat is.

Somogy – Somogyi: Nem feltétlenül kell a dunántúli megyére gondolni, ugyanis ilyen nevű falvak is vannak, illetve voltak Baranya és Bars vármegyékben.

Somora – Somorjai: A Csallóközben és Moson vármegyében.

Surány – Surányi: Bereg, **Nógrád**, Nyitra, Vas.

Szántó – Szántai: Abaúj, Bihar, Hont, Komárom, **Pest**, **Nógrád**, Tolna, Zala.

Szöllős – Szöllösi: Fényes Elek tizennégy ilyen nevű települést említ. Legvalószínűbb a **nógrádi** vagy a nyitrai.

Telek – Teleki: Bihar, **Heves**, Szabolcs.

Zsadány – Zsadányi: Abaúj, Bihar, **Heves**, Szatmár, Temes, Zemplén.

Verbó – Verbai: Liptó, Nyitra.

Irodalom

Balogh Lajos: Temerin nyelvjárásáról. Temerin, 1969.

Csorba Béla: „Rejtélyes” nevekről. Temerini Újság, 1987. 6. 25., 3.

Uő: Temerin lakóinak származási helye a kalocsai Érseki Levéltár bémálási anyakönyvei alapján. = Még azt mondják, Temerinben... Kanizsa, 1997, 7-30.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára I-II. Pest, 1851.

Gyetvai Péter: A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete I-III. Kalocsa, 1992.

Hajdú Mihály: Általános és magyar névtan. Személynevek. Budapest, 2003.

Uő: Tulajdonnevek szerepe a településtörténeti kutatásokban. = Bárth Dániel és Laczkó János szerk.: Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvan esztendőös Bárth János tiszteletére. Kecskemét, 2004.

Kürti László: Családnévek Lajosmizsén. In Cumania 18. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve. Kecskemét, 2002, 415-441.

Dr. Timár Kálmán: Temeriniek névmagyarosítása. Temerini Újság, 1943. 1. 10., 1-3.

RESEARCH INTO FAMILY NAMES AND SETTLEMENT HISTORY

The author tries to find an answer to the question whether searching into family names can contribute to the history of a settlement. Temerin, according to historical sources and archival researches, was repopulated by mostly Hungarian and in a smaller part Slovak settlers from the central and northern counties of Hungary, and they were joined shortly by a small number of German and South-Slav (Bunjevci) settlers at the end of 18th and the beginning of 19th century. Family names in the Confirmation Register

are 64% of Hungarian, slightly more than 23% of Slav (mostly Slovak, fewer Bunjevci and a neglectable number of Polish), 6,5% of German and the rest of unknown origin. The family names derived from place names (usually by the suffix *-i*) confirm earlier researches, since great number of these names relate to Pest and Nógrád Counties, and other counties, too, in the central and northern parts of Historic Hungary.

PÁSZTOR KICSI MÁRIA

A BESZÉDJELENSÉGEK ÚJFAJTA PSZICHOLOGISZTIKAI KUTATÁSA

A New Psycholinguistic Approach in Researching Speech Phenomena

A dolgozat a beszédpercepció és -produkció kutatásának azon pszicholingvisztikai módszereire kíván rámutatni, melyeket a vajdasági magyar beszédkutatás jelen pillanatban még nem alkalmaz.

Kulcsszavak: nyelvészet, pszicholingvisztika, beszédjelenségek, beszédkutatás, percepció, beszédprodukció

1. Bevezető gondolatok

A pszicholingvisztika viszonylag új határterülete a nyelvészetnek és a lélektannak, mely ily módon megnevezett diszciplínaként néhány évtizednyi múltra tekint vissza. Intellektuális múltja azonban – mint Pléh Csaba említi¹ – „igen tekintélyes, a magyar nyelvészetben is, ahol például Gombocz Zoltán és Klemm Antal kezdtek először elméleti pszicholingvisztikával foglalkozni”.²

Nálunk, Vajdaságban, a hetvenes évek derekától magyar nyelven Göncz Lajos folytatott ilyen jellegű kutatásokat az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Pedagógiai Intézetében, majd a Pszichológiai Tanszéken, a vajdasági magyar–szerb kétnyelvűség lélektani vetületeinek vonatkozásában. E kutatások kísérleti és statisztikai megalapozottsággal mutattak rá a korai és iskolás kori kétnyelvűség különböző aspektusaira.

Rajta kívül Mikes Melánia és Bálizs Jutka foglalkoztak a korai kétnyelvűség vizsgálatának óvodapedagógiai módszereivel és ezek pszicholingvisztikai vonatkozásaival.

¹ Pléh Csaba: *Pszicholingvisztika*. = Kiefer Ferenc, szerk.: *A MAGYAR NYELV* kézikönyve. Bp., Akadémiai Kiadó, 2003; 425–450.

² I. m., 425.

A pszicholingvisztika azonban a két- vagy többnyelvűség kérdéskörén kívül is számos jelentős problémát vet fel. Ez a diszciplína ugyanis a beszédprodukción és -percepción egészének leképeződését kutatja az egyéni nyelvhasználók tudatában, s eszerint a már említett két- vagy többnyelvűség vizsgálatán túl a beszédtevékenység (beszédértés, beszédprodukción), valamint az anyanyelv elsajátítása (a gyermeknyelv) is figyelme középpontjában áll, sőt, az említett tevékenységek patológikus tüneteinek észlelése esetén a neurolingvisztika tudományos módszereit alkalmazza.

Számunkra – nyelvészek lévén – természetesen a beszédtevékenység, illetve a gyermeknyelv vizsgálata lehet érdekes feladat (melyek közül jelen felszólalásom során a beszédtevékenység vizsgálatára szorítokozom), s ilyen szempontból beszélhetnénk feltételesen – vagyis vajdasági magyar viszonylatban – *újfajta* pszicholingvisztikai beszédkutatóról (mivel nálunk a kétnyelvűséget vizsgálták, Magyarországon pedig ennél szélesebb körű kutatások is folytak és folynak).

2. Beszédkutatás és pszicholingvisztika

A beszéd rendkívül komplex jelenség. Ha csak kész, valamilyen hanghordozón rögzített produktumát vizsgáljuk is, több réteget kell szemügyre vennünk, s ezek a rétegek többnyire kölcsönös interakcióban állnak egymással. Fonetikai és fonológiai szinten például az artikulációs bázis a koartikuláció és a fonológiai törvényszerűségek révén kapcsolatba hozható a szavak morfológiai viselkedésével – magyarán – bizonyos alaktani jelenségeink (például a toldalékok illeszkedése, egyes tövek alternánsai, illetve a tö és toldalék határán történő asszimilációs változások) hangtani indíttatásúnak tekinthetők, a szupraszegmentális tényezők pedig közvetlen viszonyt létesítenek a beszéd szintaktikai és textológiai szintjével, azaz a hangsúly, hanglejtés, hangmagasság, szünet stb. nagymértékben hozzájárulnak a hangos beszéd aktuális szintaktikai tagolásának megértéséhez. De ekkor még nem is említettük a nyelv lexikológiai és szemantikai szintjét, valamint az alak- és mondattani szint belső vonatkozásait és kölcsönhatásait. Amikor egy aktuális beszédészöveg-megvalósulást nyelvészeti szempontból kívánunk vizsgálni, mindezen szinteket és viszonyokat szemügyre kell vennünk. Pszicholingvisztikai indíttatású vizsgálatok esetén viszont a fent említett jelenségek mellett a háttérükben rejlő mentális folyamatokkal is számolnunk kell, hisz éppen ezek képezik a pszicholingvisztikai kutatások tárgyát.

Itt és most természetesen nem bonyolódhatunk részletekbe menő fejtegetésekbe, hogy a pszicholingvisztika egyes irányzatai hogyan vélekednek kutatási területükről, hogyan definiálják és tagolják azt, s kiket tekintenek szellemi elődeiknek. A pszicholingvisztikai irodalom bősége ugyanis gyakran egymással vitatkozó elméleteket tartalmaz, melyek ismertetése felszólá-

lásomnak nem célja. Ezzel szemben a *nyelvész* szemével kísérelném meg feltárni, melyek azok a nyelvi jelenségek körünkben, melyek vizsgálatánál tanulságos volna a pszicholingvisztikai módszerek alkalmazása, s ennek megfelelően használok a pszicholingvisztika terminológiai és módszertani eszköztárára történő utalásokat is.

3. Mit és hogyan kutathatunk?

Mint azt már a bevezető gondolatok ismertetésekor is megemlítettem, a nyelvész számára elsősorban a beszédjelenségek produkciójának és percepciójának pszicholingvisztikai interpretációja adhat megfelelő támpontokat a beszédről és a nyelvről alkotott ismeretrendszer további elmélyítéséhez.

A beszéd pszicholingvisztikai megközelítése azonban nem (vagy nem elsősorban) a beszédtermékek aktuális minőségi és szerkezeti jegyeire összpontosít, hanem azokra a mentális folyamatokra, melyek e termékek létrehozása, illetve megértése során az agy különböző területein játszódnak le. Eközben modell szinten az agy egyfajta *fekete doboz* szerepét játssza, melynek bemenő és kimenő adatai kísérleti módszerekkel vizsgálhatók, magában a fekete dobozban ható agyi aktivitás – neurológiai ingerek, csatolások és válaszok – azonban csak az ideggyógyászat terén használatos műszerekkel mérhető és tárható fel, mint amilyen az elektroencefalográf (EEG), a komputertomográf (CT), illetőleg a pozitron-emissziós tomográf (PET), melyek nyelvvizsgálati célokra való alkalmazása többnyire a beszédfunkciók károsodásakor esedékes, és ilyen szempontból inkább a neurolingvisztika kutatási területének felelnek meg. Agyunk működésének feltárása tehát pszicholingvisztikai szempontból vizsgálva még mindig nagyrészt a hipotézisek szintjén mozog, s bár az ideggyógyászat és neurolingvisztika által feltérképezett agyi területekről és a hozzájuk kötődő funkciókról szerzett ismeretek beépültek e diszciplína elméleti apparátusába is, számos olyan kérdés létezik, melyben a pszicholingvisztika művelői mindmáig nem értenek egyet.

Problematis kérdés például éppen a pszicholingvisztika egyik központi kategóriájának, a mentális lexikonnak definiálása, felépítése és szerveződése is.

A mentális lexikont (agy szótárt) nagyjából a beszéd létrehozásához és megértéséhez szükséges eszközök tárolási rendszereként képzelhetjük el, melyben a nyelv és a beszéd jelein (artikulációs mozgásokon, akusztikai lenyomatokon, szó- és toldalékformákon, kifejezéseken) kívül még fonológiai és grammatikai szabályok, pragmatikai sajátosságok, valamint tárolási és előhívási szabályok is fellelhetők.³ E lexikon szerveződésének és működési stratégiáinak feltárása a pszicholingvisztikai kutatások egyik legfőbb érdeklődési körének tekinthető, s ennek megfelelő arányú vitát is váltott ki.

³ Vö.: Gósy Mária: *Pszicholingvisztika*. Bp., Corvina, 1999; 121–150.

Mind a mai napig például nem tisztázódott a megértés folyamatának mi-kéntje, hogy az vajon egymástól szigorúan elkülönült alrendszerekben tör-ténik-e, melyek részeredményei a folyamat végén összegződnek (moduláris felfogás), illetőleg „a szótár, az ismeretek és a problémamegoldás egyetlen közös rendszert alkot, mely minden lépésben irányítja a megértést”⁴ (inter-akciós felfogás). Hasonlóképpen több elmélet létezik a beszédhangok felis-merésének módjáról is (szűrőelméletek, templátum-elméletek stb.)⁵, illető-leg magának a mentális lexikonnak szerveződési elveiről (atomgömb-mo-dell, pókháló-elmélet) stb.

Milyen információkhoz juthat tehát mindezekből a nyelvész? Milyen ku-tatásokba érdemes bekapcsolódnia, hogy a pszicholingvisztikai válaszok teljesebbé tegyék a nyelvről alkotott tapasztalatait és ismereteit?

Ilyen szempontból mindenekelőtt el kell határolnunk azokat a vizsgálato-kat, melyek a beszédjelenségek felismerésére és megértésére irányulnak, azoktól, melyek a beszéd megalkotására összpontosítanak. E két folyamat ugyanis szorosan összefonódik, de lefolyásuk alatt különböző mechanizmu-sok aktiválódnak bennük. A dekódolás szakaszában a hallás útján befoga-dott akusztikai inger aktiválja a mentális lexikon azon mechanizmusait, me-lyek a lexikonban levő akusztikai lenyomatok (neurális spektrogramok) vi-szonylatában képesek egyeztetni és felismerni azt. Ezek után további fonoló-giai és grammatikai műveletek következnek, s végül az így létrejött men-tális szóalak jelentést és értelmet nyer. A kódolás folyamatában viszont – a mondandó beszéd előkészítési stratégiájával összhangban – a mentális lexi-konból előhívott fogalom megfelelő nyelvi átalakításon esik át, melyet egy fonológiai és artikulációs tervezés követ. Ezt követően pedig az artikuláci-ós mozgások agyi aktiválásával a mentális szóalakok és mondatok artikulált hanghullámokká alakulnak át.

E két folyamat közül pszicholingvisztikai (kísérleti) módszerekkel a megértést könnyebb vizsgálni, mivel a kísérletet végző személy szóbeli vagy egyéb visszajelzés útján belátást nyerhet arról, hogy alanya megértet-te-e azt a nyelvi struktúrát, melyet fel kellett ismernie, vagy sem. A beszéd produkciójára összpontosító vizsgálatok viszont nagyobb nehézség elé állít-ják a kutatót azzal, hogy a mentális lexikonban lejátszódó előkészítő műve-letekbe (tervezésbe) efféle betekintést nem nyerhet.

a) A beszéd percepciójának kutatási lehetőségei

Ennek megfelelően tehát az sem véletlen, hogy a beszéd megértésére irá-nyuló kísérletek a gyakoribbak. Az általuk vizsgált jelenségek a nyelvi rend-szer minden szintjét lefedik, s eredményeik nem ritkán tanúsítják az egyes

⁴ Pléh Cs.: uo., 426.

⁵ I. m., 429.

nyelvi szintek interakcióját a megértés folyamatában, mint például Pléh Csabának és Dankovics Natáliának⁶ a kísérlete, melynek során kimutatták, hogy a megértésben részt vevő folyamatok elemzésekor fokozott figyelmet kell szentelni a kontextusnak is. A kísérlet folyamán a kísérleti alanyoknak jellegzetes köhögő hanggal torzított mondatpárokat játszottak le, melyekben az eltorzított hangok megfelelő morfo-szintaktikai pozíciókban helyezkedtek el. A kísérleti alanyoknak rekonstruálniuk kellett az ép struktúrát. A vizsgálat eredménye azt mutatta, hogy bizonyos grammatikai pozíciókban elhelyezkedő végződéseket (például az ige után elhelyezkedő tárgy ragját vagy az ige vonzatkörét jelölő ragot) az alanyok könnyebben rekonstruáltak, mint például a többes szám jelét vagy az olyan szótagot, melynek hangalakja megegyezett az igei vonzatkeretben található rag alakjával, azonban egy lexikai szó részét képezte. A grammatikai kontextus tehát már a beszédhangok azonosítása folyamán fontos szerepet játszik.

Percepció vizsgálatok végezhetők a szavak szintjén is. Ezek a kísérletek többnyire asszociációs teszteken alapulnak⁷, melyek a hívószóra kapott szóelőfordulások alaktani és szemantikai jellemzői alapján próbálnak következtetni a megértés mechanizmusára és a mentális lexikon felépítésére. Bizonyos kísérleteknél a hívószó és a válasz között eltelt idő is figyelembe veszik. A kísérleti alany által adott válaszokig eltelt idő ugyanis utalhat az adott szó aktív vagy passzív szerepére a mentális lexikonon belül, illetve egyéb előhívási nehézségekre.

De lényegesek még azok a szintaktikai vizsgálatok is, melyek a mondatok aktuális tagolását és annak szerepét vizsgálják a beszéd megértésében. Ezekben a vizsgálatokban a szupraszegmentális eszközök megfigyelése is fontos, tehát a kísérlet eszköztárába a fonetikai méréseket is bekapcsolják.

A beszédpercepció vizsgálatának legmagasabb szintje a szövegértés. Ennek kísérleti megközelítése egy szöveg hangos felolvasása révén történik, melynek elhangzása után a kísérleti alanyok feladata a szöveg bizonyos szempontú rekonstrukciója, megadott kérdésekre adott válaszok útján, vagy önálló elmeséléssel, leírással⁸.

b) A beszéd produkciójának kutatási lehetőségei

A beszédtevékenység produkcióját ezzel szemben a spontán megnyilatkozások rögzített (optimális esetben digitalizált) változatának vizsgálata teszi lehetővé, s ilyen szempontból inkább a hangsúlyok, szünetek, hezitálá-

⁶ Dankovics Natália – Pléh Csaba: Hangrestaurációs jelenségek és alaktani feldolgozás a magyarban: Azt halljuk-e, amit várunk? = Pléh Csaba – Lukács Ágnes, szerk.: A magyar morfológia pszicholingvisztikája. Bp., Osiris, 2001; 55–81.

⁷ Többek között Lengyel Zsolt végzett ilyen kísérleteket.

⁸ L. Simon Orsolya: Egy szöveg értésének és rekonstrukciójának összefüggései. = Beszédkutatás 2002, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézet, 2002; 131–149.

sok, szótévesztések, nyelvbotlások és egyéb strukturális anomáliák utalnak a beszédprodukciónak során bekövetkező mentális történésekre, mint maga a szöveg.⁹

4. Konklúzió

Végezetül tehát ismét feltehetjük a kérdést, hogy milyen tanulságokat vonhat le a nyelvész a beszédjelenségek pszicholingvisztikai kutatásaiból.

Egyrészt a percepció vizsgálatok révén feltérképezhetővé válik a szűkebb és tágabb nyelvi környezet reprezentatív grammatikai és szemantikai kompetenciája, melynek révén a nyelvi változások tendenciái is áttekinthetőbbé válnak, másrészt – s nem utolsósorban – a beszédjelenségek mechanizmusának teljesebb megértésével és tudatosításával a beszédprodukciónak folyamata is sikeresebbé tehető.

Irodalom

- Göncz Lajos: A kétnyelvűség pszichológiája. Újvidék, Forum, 1985.
- Gósy Mária (szerk.): Kísérleti beszéd kutatás. = Beszéd kutatás 2002, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézet, 2002.
- Gósy Mária (szerk.): Elméleti és alkalmazott fonetikai tanulmányok. = Beszéd kutatás 2003, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézet, 2003.
- Gósy Mária (szerk.): „Nyelvbotlás”-korpusz, tanulmányok. = Beszéd kutatás 2004, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézet, 2004.
- Gósy Mária: Pszicholingvisztika. Bp., Corvina, 1999.
- Kiefer Ferenc (szerk.): A MAGYAR NYELV kézikönyve. Bp., Akadémiai Kiadó, 2003.

A NEW PSYCHOLINGUISTIC APPROACH IN RESEARCHING SPEECH PHENOMENA

Psycholinguistics is a relatively new discipline on the borderland between psychology and linguistics. Here, in Vojvodina, it was Lajos Göncz, among others, who conducted researches in this field at the Institute for Pedagogy and later the Department of Psychology at the Faculty of Philosophy, Novi Sad, beginning with the mid-seventies. He studies the psychological aspects of Hungarian-Serbian bilingualism in Vojvodina. Psycholinguistics, on the other hand, is concerned with the projection of total speech production and perception in the minds of individual speakers. From this aspect, therefore, it would be informative to examine the psycholinguistic projection of concrete speech phenomena (articulation,

---

⁹ L. Gósy Mária, szerk.: „Nyelvbotlás”-korpusz, tanulmányok. = Beszéd kutatás 2004. Bp., MTA Nyelvtudományi Intézet, 2004.

stress break, melody patterns, lexicological, semantic and morphological decisions, sentence patterns, lapsus linguae, etc.) among Hungarian speakers in Vojvodina. It is these unexamined and possible fields of research that I would like to point out in my paper.

KOVÁCS RÁCZ ELEONÓRA

A FRÁZISOK JELLEMZŐI A FEJKÖZPONTÚ FRÁZISSTRUKTÚRA-NYELVTAN KERETÉBEN

Characteristic Features of Phrases within the Frameworks
of Head-Driven Phrase-Structure Grammar

A tanulmány a lexikalista elméletek egyikével, a fejközpontú frázisstruktúra-nyelvtan szerkezetével, szemantikai és szintaktikai aspektusaival foglalkozik. A HPSG a nyelvi jelből kiindulva a frázisok felszíni szerkezetét vizsgálja, miközben megszorításokat alkalmaz az egyes mondatstruktúrák frázisaira vonatkozóan. Megszorításalapú nyelvtanként az eltérő nyelvi szinteket különböző aspektusú konstrukciók által szemlélteti. A hangalakot, a szintaktikai és szemantikai jegyeket ún. típusos jegy-érték-struktúrák jelölik (attribute-value structure). Mindez azért történik így, mert a modellt megalkotó nyelvészek szerint a nyelvről szóló tudás különböző aspektusait az emberi elme egyszerre dolgozza fel.

Kulcsszavak: HPSG, jel, AVS, típusos jegy-érték-struktúrák, gráf, gyökércsomópont, fejvázat-konstrukció (head-complement structure), fej-szabadbővítmény-konstrukció (head-adjunct structure), fej-kitöltő-konstrukció (head-filler structure)

1.1. A HPSG és a jel

A GPSG-re irányuló kutatások mellett a HPSG a szituációs szemantika és az adattípus-elmélet eredményeit is felhasználta nyelvtani alapfogalmainak és modelljének kidolgozásában. A HPSG-t jelen fejezet a Carl Pollard és Ivan Sag, valamint Ginzburg munkája nyomán keletkezett fejközpontú nyelvtan alapján mutatja be.

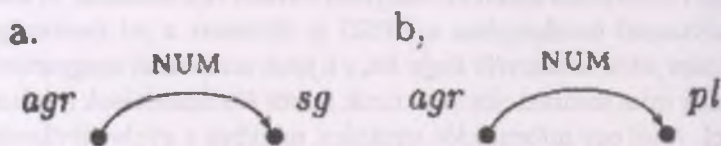
A HPSG a frázisstruktúra-nyelvtanok sorába tartozik. A frázisok között függőségi viszonyokat alakít ki, melyeket a frázis feje dominál. A konstrukciós nyelvtannal összhangban a HPSG is felismeri a *jel* fontosságát. „A nyelvet mint jelek rendszerét fogja fel, s a jelek rendszerét magyarázó elméletet a jelek mint információs struktúrák feletti általánosítások rendszerének képzelel el. A jel egy információs struktúra, melyben a nyelvi ábrázolás minden szintjére vonatkozó információ egyszerre van jelen – beleértve tehát a hangalaki, alaktani, mondattani és szemantikai tulajdonságokat, de a prag-

matikai és diskurzushelyzettől függő használati feltételekre vonatkozó információt is.” (Trón, 2001. 20) Mindebből az következik a számunkra, hogy a HPSG deklaratív nyelvtan, mivel a transzformációs nyelvtanok ellenében a felszíni szerkezetet nem a mélyszerkezet kezdeti nyelvi formáiból vezeti le, hanem bizonyos megszorításokat alkalmaz a felszíni szerkezetre vonatkozóan, és ezzel leírja azt, nem pedig arról szól, hogy mely folyamatok által állíthatók elő a jelek. Ezen oknál fogva sorolhatjuk a megszorításalapú nyelvtanok körébe, melyek viszont a levezetéses vagy derivációs nyelvtanokkal állíthatók szembe. Mivel az egyes nyelvi szintek egy szinten helyezkednek el, ezért a megszorítások, azaz konstrukciók egyszerre vonatkoznak a nyelvi jelek különböző aspektusaira. Azok a nyelvi objektumok jólformáltak, melyek megfelelnek a megszorítások követelményeinek. A HPSG tulajdonképpen a pszicholingvisztikai kutatások felfedezései nyomán arra az elképzelésre alapoz, melyek szerint a tudást és annak különböző szintjeit az emberi elme egyszerre dolgozza fel.

1.2. Az AVS szerkezet általános jellemzői

A HPSG a hangalakot, a mondattani jegyeket valamint a jelentést *ún. típusos jegy-érték-struktúrák* által mutatja be, tehát információkat közöl a nyelvi jel különböző aspektusairól, és információtartamuknak megfelelően rangsorolja a lexikont. A típushierarchia legmagasabb fokán az általános fogalmak és a rájuk vonatkozó elvek, alsóbb szintjein egyedi elemek – például szavak – találhatóak sajátos tulajdonságaikkal együtt.

Mint említettem, a nyelvi objektumokat a HPSG jegy-érték-struktúrával, más néven attribútum-érték-struktúrával (angolul *feature structure* vagy *attribute-value structure*, melynek rövidítése: AVS) jellemzi, és ezzel a róluk szóló információt elemzi. Ugyanakkor ezek a jellemzők a leíró nyelv formuláira vonatkoznak, és a nyelvi objektumok ezen formulák megfelelői. „Tekintsük úgy, hogy modellünk objektumai olyan összefüggő irányított *gráfok*, amelyeknek egy gyökércsomópontja van (a *gyökércsomópont* az a pont a gráfban, amelyből minden pont elérhető az élek mentén haladva), és amelyben az élek meg vannak címkézve” (Trón, 2001. 23). Íme egy példa, melyben az egyeztetést jelölő (*agr*), gyökércsomópontból vezető NUM (grammatikai szám) típusú él egyes vagy többes számú jeggyel egyaránt rendelkezik:

Lexikalista elméletek, 2002, 162.

A HPSG nyelvelmélete feltételez egy lexikont, melyet univerzális és nyelvspecifikus elvek koordinálnak. Ezen elmélet megpróbálja elkülöníteni a performancia (a nyelvi jelek előállítása a nyelvhasználat tárgya) és a kompetencia (meglévő nyelvi tudás, mely lehetővé teszi a nyelvi jelek előállítását) kérdéskörét, s deklaratív voltával (megpróbál minél kevesebb előfeltételt szabni) az utóbbi modellje kíván lenni. Az AVS-ek által a nyelvi elemek bizonyos halmaza fajtákba (sort/species) sorolható. A fajták közös jellemzőik alapján osztályokká rendeződnek, melyeket ún. *típusos AVS-ek* szemléltetnek. A típusos AVS-ek közé sorolható az ún. *alulspecifikált* (underspecified) ábrázolás is, mely a többértelmű kifejezéseket reprezentálja (a magyarban ilyenek a többértelmű szavak és homonimák).

1.2.1. Az AVS szerkezete

A HPSG a saussure-i jelfogalomból (sign) kiindulva a jelet tekinti a nyelvi elemek legáltalánosabb típusának, a szavak pedig ezen típus altípusai. A nyelvi jel a következő attribútumokat tartalmazza:

PHON – hangalak

SYNSEM – szintaktikai és szemantikai tulajdonságok

Az utóbbin belül:

LOC – lokális tulajdonságok: CAT (kategória, azaz szófaji, szubkategorizációs/ valencia, szelekciós tul.),

CONTENT (tartalom),

CONTEXT (kontextus).

A CAT jegy tartalmazza még a HEAD értéket, amely egy adott kifejezés fejét jelöli, tulajdonságait az adott nyelvi kifejezés minden eleme örökli.

A CONTENT attribútum szemantikai objektumokat tartalmaz, ezek az ún. nominális objektumok, azaz főnévi jelentések (nom-obj) és a tényállások, azaz predikatív jelentések (soa). A nominális objektum egyeztetési jegyet (INDEX: szám, személy, eset) és ún. RESTR jegyet tartalmaz, mely bizonyos megszorítást jelöl a nominális egységre nézve.

A szubkategorizáció a régensek és igék argumentumait egyaránt tartalmazta. A szubkategorizációs listát felváltották azonban a valenciajegyek. A szubkategorizációs listát Borsley alanyi (SUBJ) és más bővítményekre (COMP) osztotta fel, s ezzel lehetővé tette, hogy a nem alanyi vonzatok kapcsolódhassanak a régenshez anélkül, hogy a régens alanyt vonzana. A valenciajegyek a SYNSEM listán belül a főnevek reprezentációja, ún. specifikáló (SPR) segítségével történik, amely feltételezi, hogy egy adott nyelvi szerkezetnek maximum egy alanya lehet, de az is előfordulhat, hogy nincs alanya. Abban a nyelvi szerkezetben, amelynek van feje, a valenciajegy a frázis és a lánycsomópont SYNSEM lista összekapcsolásából jön létre. A specifikáló tulajdonképpen valenciajegy. Az alany problémáját pedig

úgy oldja meg az elmélet, hogy az időjeles igéket tartalmazó szerkezetek esetében az alanyt bővítményként ábrázolja, a nem időjeles igéknél viszont a SUBJ kategórián belüli valenciajegyként. *A SUBCAT jegy oly módon alakult át, hogy a régens argumentumszerkezetét jeleníti meg.* Azonban az argumentumok csupán a régensre vonatkoztathatók, a frázisok esetében valenciáról kell beszélnünk, ezért a SUBCAT jegyek nem vonatkoznak rájuk. Ebből az okból kifolyólag jelöli a szakirodalom a SUBCAT jegyet ARG-ST (argument structure) rövidítéssel, mely tehát egy adott szóhoz kapcsolódó argumentumok (determináns, prepozíció stb.) számát jelöli.

A HPSG a szabad bővítményeket (pl. a főnévi fej előtt megjelenő jelző) a lexikai fej dependenseiként elemzi (DEPS), a valódi bővítményeket viszont argumentumstruktúra reprezentálja, s ezen belül valenciajegyként szerepelnek. Mindkét bővítménytípus az ún. függő elemek listáján szerepel. Mivel az említett bővítmények már a lexikonban kapcsolódnak a lexikai fehez, ezért a jelentést a *fej jegyei* határozzák meg.

Az elkövetkezőkben a főnevet és az igét mutatom be a HPSG lexikonában. A tényállást kifejtő igék CONTENT jegyének soa nevű altípusa jelöli az ige és vonzatai közötti „relációt”, ezért ezt relációs típusú reprezentációnak is nevezhetjük. Íme egy közmondás:

Jó ló kétszer hús.

PHON (ló)

	HEAD	noun	
		PRED	-
		SPR	(1DETP)
		SUBJ	()
SYNSEM LOC	CAT	ARG-ST	(1)
	CONT INDEX NUMBER		sg

Trón, 2001. 55

Látható, hogy a SUBJ valenciajegy üresen marad, mivel a lexikai elem maga az alany, ezért nem szelektálhat újabb alanyi argumentumot. Ugyanakkor a ló lexéma argumentuma (SPR) és valenciajegye, azaz specifikálója (ARG-ST) azonos, melyet azonos index jelöl. Érdekes azonban, hogy a tartalom itt grammatikai értelemben használatos, mivel csupán a főnév egyes vagy többes számát jelöli. A kontextuális jellemzőkről viszont semmit sem közöl a szakirodalom.

Az iménti közmondás igei összetevője a HPSG szerint a következő reprezentációt kapja:

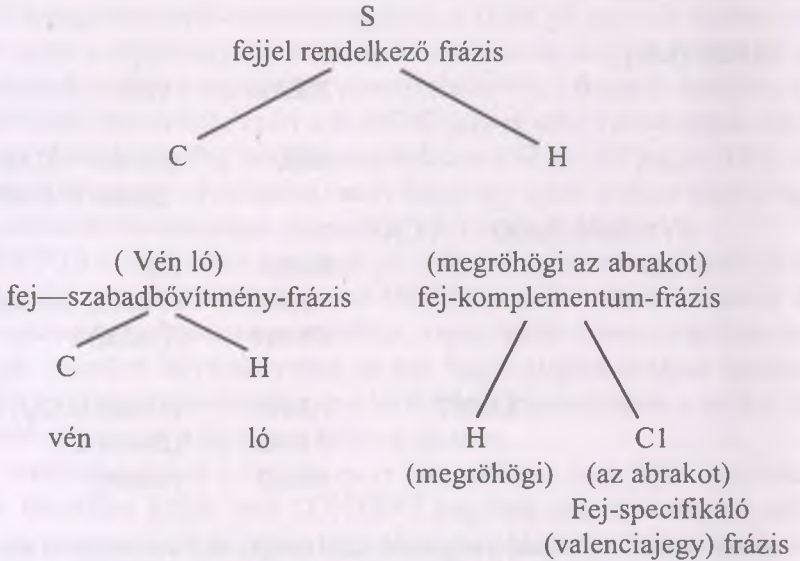
PHON (húz)	HEAD	verb
	SPR	(1noun CASE nom 2noun CASE acc)
SYNSEM LOC CAT	SUBJ	(1)
	ARG-ST	(1 noun, 2noun)
	COMP	(1 num)
	CONT	ARG1 (1noun CASE nom) ARG2 (2noun Ø) ARG3 (1num)

Amint azt jól láthatjuk, a régensek által megkívánt vonzatkeret nem mindig telítődik. Mindezt a megfelelő zéró jel mutatja az ábrán. Ez azzal magyarázható, hogy az idiómák kontextuális jelentése eltér a hétköznapi nyelvhasználat jelentésétől, s benne a *szabad bővítmény* (COMP) fontosabb szerepet játszhat, mint a vonzatok.

1.3. A frázisok és a valencia a HPSG-ben

A HPSG nemcsak szavakat, hanem frázisokat is vizsgál, mivel a mondatok ezekből épülnek fel. Ugyanakkor a szavak és a frázisok a jelek altípusai. A frázisok olyan „szóhalmazok”, melyek önálló egységet alkotnak a mondaton belül, alkotórészeik azonban szintén önálló, autonóm összetevők. „Ezeket az összetevőket kódolja a DTRS (daughters 'lánycsomópontok' = 'közvetlen összetevők') jegy értékeként megjelenő részstruktúra. Ennek a részstruktúrának a típusa attól függ, hogy az illető frázis közvetlen összetevős szerkezete milyen konstrukciót testesít meg” (Trón Viktor, 2001, 59) Közvetlen összetevős szerkezetből épülnek fel például a *fej-vonzat-konstrukció* (head-complement structure), a *fej-szabadbővítmény-konstrukció* (head-adjunct structure), valamint a *fej-kitöltő-konstrukció* (head-filler structure). A szavakat és frázisokat alkotó összetevők tehát funkcionális fejek (head daughter, azaz H-DTR), vonzatok (complement daughter, azaz C-DTRS) vagy szabadbővítmény-összetevők (adjunct daughter, azaz ADJ-DTR) lehetnek. A frázisstruktúrát ábrázoló, közvetlen összetevőkből felépülő fa a fej és a bővítmények mentén ágazik el:

Vén ló is megröhögi az abrakot.

A vén ló frázisfej (H-DTR), és a hozzá kapcsolódó, azt módosító szabadbövítmény (ADJ-DTR) sémát szemlélteti, s a frázison belül a ló képezi a frázis fejét. A másik frázis esetében az ige a frázis feje (H-DTR), és hozzá kapcsolódik a vonzat (C-DTRS). Ugyanakkor a teljes mondat feje az ige, amelynek az alany és tárgy kötelező vonzatai. A szabadbövítmények törölhetőek a komplementumok sorából, anélkül, hogy a mondat értelmét vesztené. A specifikáló frázisok pedig valenciajegyek.

A frázisok a fej és a hozzá kapcsolódó bővítmények viszonya alapján a következő csoportokra oszthatók tehát:

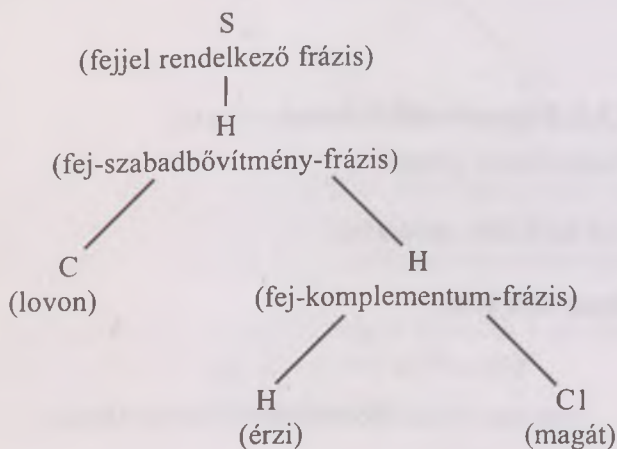
- „fejjel rendelkező frázis,
- fejjel nem rendelkező frázis,
- fej-szabadbövítmény-frázis,
- fej-töltő-frázis (topikalizáció),
- csak a fejből álló frázis,
- fej-alany-frázis,
- fej-komplementum-frázis, (néhány komp. törölhető a valencialistáról)
- fej-specifikáló-frázis,
- alany-segédige-inverzió” (Trón, 2001. 76)

A frázisok üres komplementumlistáit a HPSG szerint a komplementumok egyszerre töltik ki, s ezzel a fej és bővítményei egymás testvéreivé válnak az összetevős szerkezetben. A fejjegyelv kimondja, hogy a fej szintaktikai és szemantikai tulajdonságait az egész frázis öröklí. Ily módon a va-

lencialisták telítettsége vagy telítettségének hiánya is függővé válik a fejtől, mivel megtörténhet, hogy a fej törli a valencialista egyes elemeit. A fej-komplementum-frázisokban, a fej-alany-frázisokban, valamint a fej-specifikáló-frázisokban (fej + néhány nemfej összetevő) ez igen gyakori jelenség. A valencialista tulajdonképpen attól függően változik, hogy az adott összetevős szerkezet feje milyen komplementumokat enged meg. *Mindez szinte domináns jellemzője az idiómáknak, mivel ezekben a frázisok nem köznyelvi jelentésükben fordulnak elő, ezért a fejhez kapcsolódó komplementumok többnyire egyszeri struktúráként szerepelnek.* Íme néhány példa az előbbiekről szemléltetésére:

1.3.1. Fej-komplementum-frázis

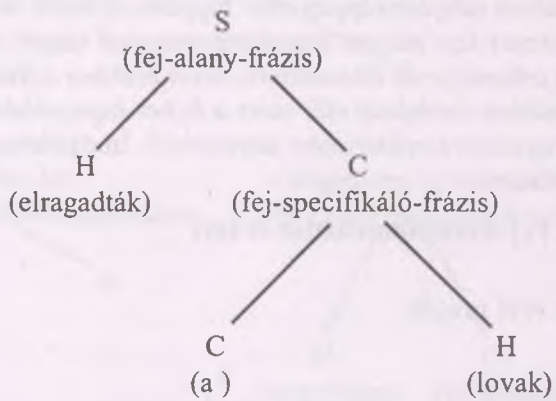
Lovon érzi magát.

Mivel a fej törölheti a komplementumokat, ezért ez az alanyi bővítményre vonatkozóan meg is történik. A leíró nyelvészet meglátása szerint ebben az esetben az igei szemályrag utal a rejtetten jelenlévő alanyi funkcióra. Ezen kívül igen gyakori a fej-komplementum-frázison belül a tárgy hiánya, mely egyébként az adott igei fej valenciajegyei közé tartozik.

1.3.2. Fej-alany-frázis (head-subject phrase)

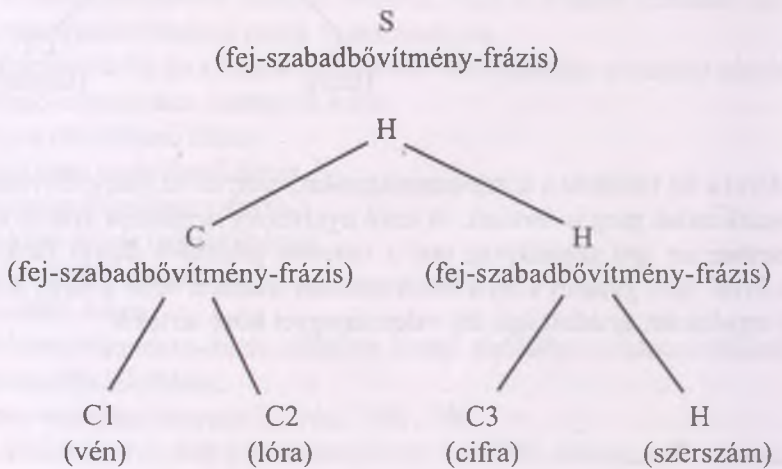
Elragadták a lovak.

1.3.3. Fej-szabadbővítmény-frázis (head-adjunct phrase)

Vén lóra cifra szerszám.

Rossz lóra tesz.

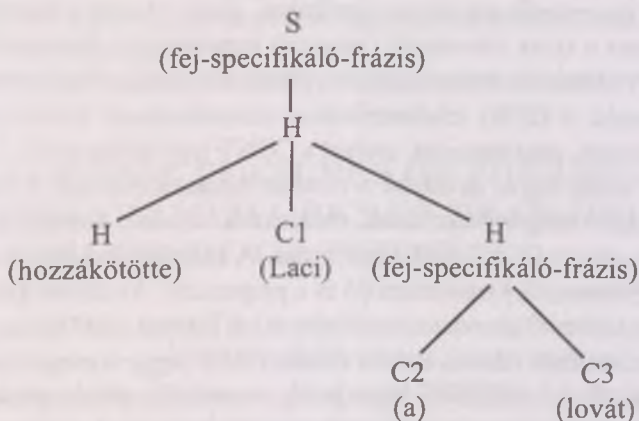

1.3.4. Fej-specifikáló-frázis

(fej + néhány nemfej összetevő)

(head-specifier phrase)

Hozzáköttette Laci a lovát.

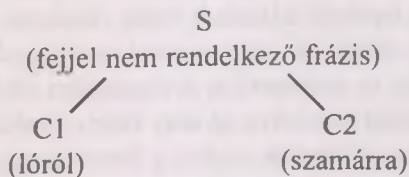

Ezen frázisok esetében a fejet specifikáló frázisok kielégítik a fej valenciagegyeinek megfelelő, „kötelező” bővítmények listáját, közülük nem marad el és nem törlődik egy sem, mint például a fej-komplementum-frázisok esetében.

Amennyiben a nemfej összetevők megfelelnek és teljesítik a fej minden komplementumigényét, ún. default specifikációval találkozunk.

1.3.5. Fejfel nem rendelkező frázis (non-headed phrase)

Lóról számárta.

Láthatjuk, hogy ezen szólások hiányos mondatok, s közülük néhány ezért nem rendelkezik fejjel.

A frázisok nem csupán a fejtől örökölnék bizonyos tulajdonságokat, hanem az egyes mondattípusoktól is. „A mondattípus dimenziója lehetővé teszi, hogy a mondat jelentéséhez ne csak a fejek specifikációi járuljonak hoz-

zá, hanem a mondatok típusa is. Az egyes mondat típusokhoz a megnyilatkozások magasabb szintű jelentésösszetevőire (pl. üzenet, beszédaktus) vonatkozó megszorításokat rendelhetünk. Ezzel kiküszöbölhető olyan funkcionális fejeknek a bevezetése a mondatban, amelyek a mondatkonstrukcióhoz köthető jelentés-hozzájárulásért lennének felelősek. A mondatság dimenzió bevezetése lazítja a HPSG fejközpontú szemléletét. Vannak tehát a nagyobb összetevőknek olyan aspektusai, amelyet nem a részeiktől örökölnek, hanem a rájuk illeszkedő (mondat) konstrukciók hoznak létre.” (Trón, 2001. 79) Mindez a konstrukciós nyelvtan elméletével rokonítható.

A mondat a HPSG értelmezésében üzenethordozói funkciójától függően közöl jelentést, azaz üzenetet, melyet a CONT jegy értéke jelöl. A szólások éppen ezen oknál fogva tartoznak a mondat dimenzióba, mivel, habár nem teljes, de önálló megnyilatkozások, melyeknek üzenete szemantikai objektumként (sem-obj) a CONTENT jegy értéke. A szemantikai objektum altípusai a kérdés (eldöntendő, kiegészítendő) és a proposíció. Az előbbi kérdő mondatot, az utóbbi kijelentő mondatot eredményez. A kérdést a HPSG a proposíció elvonatkoztatásának tekinti, ezért a kérdés PROP jegye a proposíció tényállását közli (soa), PARAMETERS jegye pedig a nominális objektumokat (nom-obj), melyek értéke eldöntendő kérdés esetén üres halmaz. A kijelentő mondat pedig fej-alany-frázisszerkezete mellett az állító mondat altípusa.

Ezen kívül a HPSG megkülönbözteti a felszólító és felkiáltó, valamint a vonatkozó mellékmondatot és az ún. alapmondatot. Ez azonban egy további tanulmány tárgya lehet.

1.4. Összegző megállapítások

A HPSG abból a már jól ismert megállapításból indul ki, mely szerint a nyelv információt közlő jelrendszer. A jelek egyaránt tartalmaznak hangtani, alaktani, mondatnani, sőt pragmatikai információkat a nyelv vonatkozásában oly módon, hogy ezen aspektusok rendszerre szerveződnek. Teszi ezt pszicholingvisztikai kutatások alapján, melyek szerint az emberi elme egyszerűen dolgozza fel a nyelvről kialakult tudás részleteit.

A HPSG főként a nyelvi jel grammatikai aspektusait ábrázolja. Erre vonatkozóan szintaktikai és szemantikai értékpárokat alkalmaz, melyek a fráziselemek jellemzéséből kiindulva az össz frázis általános jellemzéséig terjednek. A szemantikai jellemzők csupán a főnevek egyes és többes számát, valamint az igék bővítményeit tartalmazzák.

A frázisok ezen elmélet keretein belül a felszíni szerkezet szintjén elemzendők, mivel az egyes frázistípusok aktuális szórendjük alapján nyernek csoportosítást. A HPSG a frázisok általános jellemzésétől eljut a mondatok elemzéséig, megállapítva, hogy a frázisok tulajdonságai nem csupán az azokat alkotó összetevőktől függenek, hanem a mondatkonstrukcióktól is.

Források

- Bárdosi Vilmos (2003, főszerk.): Magyar szólástár. Bp., Tinta Könyvkiadó
Margalits Ede (1993): Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Bp. Kiadja Kókai Lajos, 508–513.
O. Nagy Gábor (1966): Magyar szólások és közmondások. Bp., Gondolat

Irodalom

- Kálmán László, Trón Viktor. Varasdi Károly (2002, szerk.): Lexikalista elméletek a nyelvészetben. Bp., Tinta Könyvkiadó
Trón Viktor (2001): Fejközpontú frázisstruktúra-nyelvtan. Bp., Tinta Könyvkiadó

CHARACTERISTIC FEATURES OF PHRASES WITHIN THE FRAMEWORKS OF HEAD-DRIVEN PHRASE-STRUCTURE GRAMMAR

The study deals with one of the lexicalist theories, the structure of head driven phrase structure grammar, and its semantic and syntactic aspects. HPSG studies the surface structures of phrases taking as its starting point the linguistic sign while subjecting the phrases of certain sentence constructions to constraints. As a constraint-based approach to grammar it presents the different language levels by constructions of various aspects.

Phonetic forms, and syntactic and semantic features are marked by the so-called attribute-value structures for reasons that linguists who set up these models are of the opinion that the human mind processes the various aspects of linguistic knowledge simultaneously.

KATONA EDIT

BESZÉLŐ NEVEK, NÉVHANGULAT ÉS FORDÍTÁS

Punning Names, Emotional Colouring in Names and Translation

A szerző dolgozatában a beszélő nevekkel foglalkozik, s egy sajátos másodlagos metaforizációként definiálja a megjelenésüket. Néhány fordításpéldával pedig a nevek, főként a beszélő nevek fordítási problémáit illusztrálja, az ekvivalencia felállításának nehézségeit bizonyítja.

Kulcsszavak: beszélő név, másodlagos metaforizáció, névalkalmazás, névteremtés, névhangulat, névfordítás

A névadás összetett kérdéskör. A nyelvtörténet kitarató kutatásokkal mutatja ki egy-egy név eredetét, származását, a névtan pontosan besorolja, fel térképezi a használatát. A nyelvfilozófia a név természetéről kialakított nézeteivel izgalmassá teszi a témakör tanulmányozását, egy-egy új aspektus felvillantásával, a név viselője és a név közötti kapcsolat természetének a vizsgálatával.

A beszélő név jobbára ellentmond a tulajdonnév természetéről szóló megállapításoknak. Ezt tapasztaljuk például Kiefer Ferenc *Mit jelent a tulajdonnév?* című munkájának kimunkált állításait olvasva. Megállapításai mintegy negatív bizonyítási anyagul szolgálnak a beszélő nevek jellemzéséhez. Kiefer többek között a tulajdonnév lexikai (logikai) és kontextusbeli jelentését vizsgálja, s megállapítja, hogy „a tulajdonnév eredeti jelentése a kontextus alapján eltolódhat” (KIEFER, 1989. 289.). A beszélő névre viszont az jellemző, hogy már kontextustól függetlenül is lehet több-kevesebb következtetést levonni az irodalmi hős személyére vonatkozóan. A beszélő név a kontextusban általában beigazolódik.

A jel jelentése és annak vonatkozása közti különbségtételt vizsgálva pedig az alábbi következtetésre jut Kiefer: „a tulajdonnév nyelvi jelentésének nem lehet része az, amit a tulajdonnév viselőjéről tudunk” (i. m., 290.) A beszélő név esetében pedig éppen ellenkezőleg, már a névvel jellemezhetünk, hangulatot kelthetünk, jelezhetünk. Németh László egyik drámájához írt sorában így fogalmaz: „Megvolt a keresztelő is: a névadás egy kicsit mindig

előhúzza a jellemeket” (NÉMETH LÁSZLÓ, 1963. 194–5.). Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy valaki egy irodalmi alkotásban a Lengeffy, a Zwetschke, a Joó vagy a Hintáss nevet kapja.

A névválasztás tudatossága szerzőnként különböző lehet, akárcsak a behelyettesíthetősége, de a hatásától nem tudunk elvonatkoztatni. Az író ilyenkor tulajdonképpen azt az ősi névadási rítust viszi végbe, amely a nevek kialakulásakor is megtörtént, vagyis a névadás archetipikus formájával él (ALFÖLDY JENŐ,).

A névhangulat rendkívüli jelentőséggel bírhat, bár a különböző tapasztalatok összetettebbé tehetik a befogadást is.

Az *Esti Kornélban*, ahol a nevek meghatározó jelentőségűek, a Paula névről például ezt olvashatjuk:

„– Hogy hívják?

– Paula – válaszolta a nő, valami lágy, náthás hangon. Estire a szavak babonásan hatottak, ez a név úgy hatott rá, mint egy hervadt tearózsa. Lehunyta szemét.” (Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*. V. fejezet)

Hitelesek Kosztolányi szavai, még ha a mi képzeletünkben a Mézga család Paulája is megjelenik. A rajzfilmsorozat szerzője egy más jellegű karaktert jellemezett vele, de mindenesetre mindkét szerző egy erős hangulati töltésű, szokatlan nevet keresett.

A jelentéssel bíró, metaforikus átvitelen alapuló nevek elvesztik jelentőségüket a használatban, a mindennapi beszédben. Az állat- vagy növénynevekből kialakult személynevek például már nem váltanak ki közvetlen aszociációkat belőlünk. A műben azonban egy-egy jól megválasztott név esetében feléledhet az eredeti lexikai tartalom egy sajátos *másodlagos metaforizáció*ként (például *Nyúl Béla*, *Kökörcsin* tanár úr).

Az ember azonosítása – a metaforizáció révén – a költészetben szüntelenül zajlik

Az irodalomban az embermetaforák jellegzetes formája az EMBER=ÁLLAT, EMBER=MADÁR, EMBER=ANGYAL, EMBER (főként nő)=TÜNDÉR stb. metafora. Karinthy pl. beszél *embermadárról*, Kiss Anna *embersólyomról*, de a szépirodalomban egész tárháza lelhető fel az ilyen jellegű képeknek. Például:

„Én, *angyal* meg *állat*, vagy csak por meg pára.”
(Csokonai V. Mihály: *Halotti versek* I.)

„Miért e lom? szagáról ismerem meg
Az *állatember* minden bűneit.”
(Vörösmarty Mihály: *Gondolatok a könyvtárban*)

„Ki megteremtven a világot, embert,
E félig *istent*, félig *állatot*”

(Vörösmarty Mihály: Előszó)

„Egeit az Ember, e vándor *állat*,
az évek nyári nappalára s téli
éjére fülledt üngökként cseréli”

(Babits Mihály: Dante)

Különös figyelmet érdemelnek a mítosz- és mesevilág figuráinak neveiből kialakult személynevek. A szakirodalom (BÜKY BÉLA, 1989. 282.) a különleges lelkiállapotokra utaló neveknel tartja őket számon, például *Ördög*, *Sárkány*, *Tündér* stb. Természetesen a szépirodalom is él velük metaforaként is.

„Holubár, cseh fajzat, prédaleső *sárkány*”

(Arany János: Daliás idők)

A *Sárkány* személynév Kosztolányinál (az *Esti Kornélban*), Vernénél (a *Sándor Mátyásban*) is előfordul beszélő névként, azonban a két szerző a mesebeli alak sajátosságaiból különböző jegyeket emel ki. Az ambivalencia minden névben, minden szóban, sőt minden hangban benne lehet, ahogy ezt Rimbaud szonettje is érzékelteti.

A nevek kialakulásának és használatának sajátos jelensége, hogy a főnév jelzői szerepben fordul elő a vezetéknevében, de a jelző is főnévként funkcionálhat tulajdonnévként. Ez utóbbira szolgál például Balga Vörösmarty Mihály mesedramájában, az alábbi idézet pedig köznévi szinten hozza mindkét szerepet:

„*Balga* ember, vándor ember,
Balgák közt *balga*, vagy lángelme volt-e”

(Reviczky Gyula: Az utolsó költő)

A *Tünde* név előzménye, a *tündér* szintén gyakori metaforákban mindkét szófaji szerepben, hogy azután névvé alakuljon Vörösmartynál. Természetesen a *Tünde* tulajdonnév jelzői előéletére is számtalan példát találhatunk:

„Szól s menne a hajós,
De a hölgy, kit hozott,
Tündér tekintetű
Asszonyná változott.”

(Vörösmarty Mihály: Árvizi hajós)

„futva az erdőből ivott a kedvesem,
vizet vett tenyerén a *tündér*; bohó lány”
(Victor Hugo: A költő szomorúsága
Kosztolányi Dezső fordítása)

„Tünt Anna, te *Tünde*
Te édeni kert”
(Juhász Gyula: Profán litánia)

„Azért szeretlek Anna, mert nagy emlék
A *tünde* múlt örök hárfája vagy”
(Juhász Gyula: Azért szeretlek, Anna)

Nevek a fordításban

A fordításnak mindig érzékeny pontja a beszélő nevek és általában a nevek kérdése. Ez kortól is függő jelenség, régen divatosabb volt. A hagyomány is befolyásolhatja a fordítást. Például hogy az uralkodók nevét, állandó jelzőjét lefordítjuk. Irodalmi művek átültetésekor a fordító számára is meggondolandó, melyik tényezőt tartja fontosabbnak, a szemantikai tartalom átmentését vagy az idegen név megtartását, az adott kultúra hangulatának őrzését, esetleg a lábjegyzetes jelzést. Ha lefordítunk egy nevet, vajon nem disszonáns jelenség-e, ha a többit változatlanul hagyjuk? Mivel szolgáljuk az olvasót? Mivel segítjük a befogadást? Mi a cél: hozzánk idomítani az idegen művet, vagy nekünk idomulni hozzá?

Szerbre való fordításkor a szokásos átváltási műveletekhez tartozik a *névátalakítás*. Például ilyen párhuzamokkal találkozunk: *Edit – Edita, Erzsi – Erža, Noémi – Noema, Anna – Ana, Eszter – Estera, Nelli – Nela, Jolán – Jolanda, Katalin – Katarina*.

Németh László regénye, az *Égető Eszter* fordításban az *Estera*, Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című műve pedig az *Ana* címet kapta. Mindkét cím a női életregényre összpontosít, s talán így is szolgálja legjobban a befogadót. Az *Édes Anna* esetében a fordítás feltételezhetőleg nem keltené a vezetőnév képzetét, és téves konnotációkat válthatna ki az olvasóban. Itt eleve le kell mondani a szemantikai, grammatikai összefüggések átültetéséről, a Kosztolányi írói névadásában jelentkező többlettartalom közvetítéséről. Kosztolányi annyira szoros kapcsolatban van a szóval, hogy mindig eljátszik a hangulat és a jelentés összefüggéseivel is, ezt azonban csak az anyanyelvi olvasóval oszthatja meg. Az *Édes Anna* névről például így vall: „Jólesett mondogatnom, leírnom. Talán azért tudtam vele annyira szeretettel foglalkozni. Én az Anna nevet régóta szerettem: mindig a mannát hozta eszem-

be, azonkívül egy kacér és nagyon nőies föltételes módot is. A vezetéknev, amely ösztönösen társult melléje, nem egyéb, mint hódolatom kifejezése. A kettő együtt, vezeték- és keresztnév, a maga lágy zeneiségében egy másik ősi és végzetes szókapcsolatot idézett fel: az édesanyát.” (KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, 1957. 124–125.).

Édes Anna neve az édesanya szinonimájává válik. Kosztolányi képzeletében biztosan, és esetleg egyes anyanyelvi olvasók nyelvi világában is, bár nevének azonosító szerepe alapvetően problematikussá válik, hiszen a címszereplő teljesen eltárgyasulva jelenik meg a műben, aki képtelen kialakítani szinte bármiféle beszédmódot, s a név így nemigen funkcionálhat egy szubjektum azonosítójaként, az identifikáció eszközeként. (STEMLER, <http://magyar-irodalom.elte.hu>).

Idegen művek befogadjaként elgondolkozhatunk azon, hogyan viszonyulnánk hozzá, ha *Bovary* nevét lefordítanák, éreztetvén, hogy az ökör szóval tart rokonságot, mint ahogy Shakespeare esetében kísérleteztek a magyar megnevezéssel. Gogol *Köpönyegét* olvasva is érezzük *Akakij Akakijevics* elnevezésével kapcsolatban a groteszk jelleget, de nyilvánvalóan nem tudjuk az orosz olvasóval egyenértékűen élvezni a dilemmát, hogy *Mokkij*-nak, *Szosszj*nak vagy éppen *Hozdrat*nak keresztelik-e a gyereket, illetve hogy a *Trifilij*, *Dula* és *Varahaszj* név is felmerül, sőt a *Varadat*, *Varuh*, a *Pavszikahij*, *Vahtyiszj* is elfogadhatónak látszik.

A névhangulat, az általa keltett asszociációk elvesznek a *Kücsük*, *Ürögi Dani*, *Cseregdi Bandi* fordításában – *Kičik*, *Iregi*, *Čeregdi* – nem csupán a hanghatások átalakulása, hanem a szemantikai, történeti kötődések miatt is.

Az irodalmi névadásnál alapvető kérdés (és a fordításnál is fontos tényező lesz), hogy névalkalmazásról vagy névteremtésről van szó. A *Pacsirta*, a *Pávaszem*, az *Amazontermészetű Márta*, a *Mirigy* feltűnik az idegen nyelvi fordítónak, és világossá válik a fordító számára is a szándékosság. Ha nem létező névről van szó, a fordítónak is teremtenie kell. Persze erről szólva a szimbolikus, allegorikus jelleg is felvetődik. Ugyancsak érdekes megemlíteni (az *Édes Annából*) például *Druma Szilárd* ügyvéd nevét, amelyről a befogadó feltétlenül asszociálhat allegorikus volta révén a dumára, a sok beszédre, azonban a fordítás olvasóját is emlékeztetheti az orosz parlament nevére, a dumára.

Hogy névteremtésről van-e szó, azt néha nem könnyű megállapítani. *Tal-leróssy Zebulon* esetében, gondolhatunk a jellemzési törekvésre, egyes polgárnevek vagy arisztokrata nevek kapcsán felmerülhet a keresettség gondolata az olvasóban, ugyanakkor a fordító nem feltétlenül tudja ezt érzékeltetni. Át is alakítja például a nemesi neveket, mivel az ipszilon nem szerepelhet a fordításban. Így *Pamutkaj* lesz a *Pamutkayból*, de épp Mikszáthnál a

tematika, a földrajzi kötődés folytán a szerb befogadó esetleg többet is ért a nevekből, mint a magyar, beszélő névvé válhat számára az, ami a magyar olvasótábornak motiválatlan szó, például a *Trnowszky – Trnovski, Pruzsinszky – Pružinski, Mravák – Mravak, Korenyák – Korenjak*.

Az *Esti Kornél* beszélő név, ha a megfejtése nem is egyértelmű. Kosztolányi Dezsőné maga így fogalmaz: „Esti Kornél? Hogy hogyan támadt ez a név? Igazán magam sem tudnám megmondani. Talán a pesti polgár alakjából, aki nem derűs, világos, egyszerű, mint a nappal, de baljós és kétes, akár az este, keresztnéve Kornél, tehát polgár, akár Vizy Kornél, Édes Anna Vizy Kornélja, de sokkal-sokkal bonyolultabb és veszélyes, furcsán ön- és közveszélyes, kissé az elmebaj határán, irracionális, mint maga az emberi élet. Tetszett neki ez a név, de sohasem elemezte a keletkezését. Én is önkényesen teszem. Ez az alak az ő másik énje, az ő érzelmes és polgári énjének csúfondáros és korlátlan mása...” (KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉ, 2004. 279.).

Esti különös, titokzatos figura, otthontalan vándor, valamit éreztetni akar ebből a fordító Sava Babić is, amikor a *Kornel Večernji* címet adja a fordításának. Ha közelebbről megvizsgáljuk a kérdést, megállapíthatjuk, hogy kiemel egy nevet, amelynek jelentése van, ám a műben a többi használata sem véletlen (például *Magass – a zeneszerző, Scartabelli – esztétikus és polihisztor*). Azt csak a befogadó, a szerb anyanyelvű olvasó tudná elmondani, miképp éli meg azt, hogy az illető (*Esti – Večernji*) nevet érti, hogy beszél vele, a többi névvel ellentétben, illetve eme nevek is jeleznek valamit a számára, ha mást nem, hogy egy másik kultúrában, világban járunk.

A *Géza Géza* név ismétlődésével hasonló hatást válthat ki az eredeti és a fordítás befogadójában, akár csak az idegen nevek, bár az is különböző lehet, mennyire idegen, milyen előzményei vannak a névnek az illető kultúrában. Kosztolányi nem tudja a nyelvi játékot kihagyni akkor sem, ha idegen nevekről van szó. *Thomas Alva Edison – Edison Alva Tamásként* jelenik meg egy új identitású személy megnevezéseként az *Esti Kornél* tizenegyedik fejezetében. A fordításban szereplő név: *Alva Tomas Edison* alva eleme jelentéssel bír közszóként a szerb nyelvben is, ám a személynév fordításától tartózkodik a fordító.

A *Gólya* iparművész *Gojaként* való megfeleltetése a magyarnál erőteljesebb konnotációval bír, mivel a véletlen folytán teljesen megegyezik a jeles festő nevének a szerb nyelvben szokásos formájával.

Az *Esti Kornél* másik jeles alakjának, *Sárkánynak* a neve szintén fordításra buzdítana, de a fordító ezt az azonosságot nem vállalta, mivel a szerb olvasó tudatában a *Zmaj* írói névként már kötött, más személyhez fűződik.

Kosztolányi rájátszik a névalkalmazás-névteremtés kettősségére az *Ibolya* és a *Nefejejs* névnél is, melyek közül csak az egyik lehet személynév is.

„– Tudod olyan barna haja van, de nem fekete, nem is gesztenyeszín – gondolkozott –, kakaószínű haja van. Szeme, mint az a kis kék virág. Hogy is hívják?

– Ibolya?

– Nem, nem – fejét rázta Pali.

– Nefelejcs?

– Az, Nefelejcs...”

(Kosztolányi Dezső: Esti Kornél. VIII. fejezet)

A fordító nem alkalmazhatja a *Ljubica* nevet az *Ibolya* megfelelőjeként, mert nem tudja párba állítani a *Nezaboravnjak* – fiktív névvel, így itt is költött nevet alkalmaz: *Ljubičica*. A köznevesült tulajdonnevek, reáliák még nagyobb fejtörést okozhatnak a fordítónak, s ilyenkor leíráshoz kénytelen folyamodni, így lesz a *ferencjóska crni smoking*.

A fordítók különbözőképpen viszonyulnak a címadás kérdéséhez is. Marko Čudić a *Pacsirta* fordításakor meghagyja a beszélő nevet a címben: *Ševa*, míg Stevan Letmanji a leíró cím mellett dönt: *Život u kavezu*. Ezt a kettősséget figyelhetjük meg például a franciából átültetett Verne-regény fordításában is. A magyar változat a főszereplő nevét emeli ki címként: *Nemo kapitány*, míg a szerb változat a franciának megfelelő leíró címet hagyja meg: 20.000 milja pod morem. Megoldhatatlan helyzetbe akkor kerülünk, ha hangulati-ritmikai többlet van a címben, például a *Pop Ćira i pop Spira* című Stevan Sremac-regény estében. Nem véletlen az összefoglaló cím választása a magyar változatban: *Papháború* – mert a cím játékosága mindenképp elveszne a fordításban.

Az örök kérdés – érdemes-e fordítani, ha valami mindig elsikkad, például ha a név más jelentést kap, nem ekvivalens az eredetivel – mindig fennáll, de nyilvánvalóan sokkal többet közvetítünk egy jó fordítás által, semhogy ezt a kérdést érdemes lenne feltenni. Egy mű bemutatása egy másik kultúra számára a hiányosságok ellenére is mindig áldásos lehet, ha a fordító jól befogadható alkotást hoz létre. Kitűnően illusztrálja ezt az a közmondás is, amelyet Sava Babić fordításelméleti munkáit tartalmazó kötete elé mottóként tűz: A jó lónak száz rossz tulajdonsága van, a rossznak csak egy.

Szakirodalom

Ádám Anikó: Kosztolányi a nevekről. Összeállítás Kosztolányi írásaiból. Helikon, 1992. 3–4., 389–399.

Alföldy Jenő: (M)irigység. Adalékok egy Vörösmarty-dramahős névetimológiájához.

Büky Béla (1989): A lélekfogalom és a lélekmegnyilvánulási tünetek legkorábbi névtani nyomai. = Névtudomány és művelődéstörténet. Szerkesztette: Balogh Lajos és Ördög Ferenc. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 278–282.

Babić, Sava (1986): Razabrati u pletivu. Književna zajednica Novog Sada

- Kornyané Szoboszlai Ágnes (szerk., 2000.): Megvolt a keresztelő. Dolgozatok Németh László irodalmi névadásáról. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai. 75. szám, Debrecen
- Hajdú Mihály (2001): Metafora a személynevekben. = A metafora grammatikája és stilisztikája. Szerkesztette: Kemény Gábor, Tinta Könyvkiadó, Bp., 92–95.
- Derrida, Jacques (1993): Esszé a névről. Jelenkor Kiadó, Pécs
- Kiefer Ferenc (1989): Mit jelent a tulajdonnév? = Névtudomány és művelődéstörténet. Szerkesztette: Balogh Lajos és Ördög Ferenc. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.
- Klaudy Kinga (2002): Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Scholastika, Bp.
- Kosztolányi Dezső (1957): Ábécé. Gondolat Kiadó, Bp.
- Kosztolányi Dezsőné (2004): Kosztolányi Dezső. ASPY Stúdió Kiadó, Bp.
- Kovalovszky Miklós: Irodalmi névadás (Részlet). Helikon, 1992. 3–4., 504–522.
- Magyarlaki Józsefné (1989): Kosztolányi névválasztása novelláiban. Szerkesztette: Balogh Lajos és Ördög Ferenc Névtudomány és művelődéstörténet. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 303–306.
- Németh László (1963): Mai témák. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- J. Soltész Katalin (1979): A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Stemler Miklós: Japán Sárszegen. <http://magyar-irodalom.elte.hu>
- Tolcsvai Nagy Gábor (2003): A metafora alakulástörténete a magyar lírai modernségben. = Hang és szöveg. Szerkesztette: Bednics Gábor – Bengi László – Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszák Mihály, Osiris Kiadó, Bp., 26–61.

PUNNING NAMES, EMOTIONAL COLOURING IN NAMES AND TRANSLATION

The author deals with punning names and defines them as specific secondary metaphors. By giving a few examples of names in translation, she illustrates the problems of translating names, especially punning names, and the difficulties the translator faces trying to achieve equivalence.

CSEH MÁRTA

NÖVÉNYNEVEK TULAJDONNÉVSZERŰ ELEMÉIRŐL

Proper Name-like Elements of Plant Names

A névtan tárgyát képező, tárgykörökben és változatokban gazdag két területet érint vizsgálódásaim anyaga: a növényneveket – a botanika terminuskészletének a főnevek és az állandósult szókapcsolatok keretébe tartozó állományát – egyrészt, másfelől pedig a tulajdonnevek ugyancsak sokrétű, változatos készletét. Azt vizsgálom: milyen tulajdonnévszerű elemek jelennek meg növénynévként, illetve növénynév részeként, hogy a tulajdonnevek mely osztályai képviselhetik magukat a növénynevekben, s hogy mutatkoznak-e párhuzamosságok például a magyar és a latin megnevezésmódok között.

Kulcsszavak: lingvisztika, lexikográfia, tulajdonnevek, nevezéktan, a botanika terminológiája

A növényrendszertannak a család (*familia*) alatti minden szintjén tetten érhetünk tulajdonneveket, ill. tulajdonnevekre emlékeztető, ilyenekhez hasonló és rájuk visszavezethető neveket vagy névelemeket; a nemzetségekben, a fajnevekben, az alfajok és a változatok megnevezései között is előfordulnak ilyenek, a magyar megnevezésformában éppúgy, mint a latinban. (Ezt a szoros kapcsolatot már az is érzékeltetheti, hogy a növényvilág közismert latin neve, a *flóra* – *Flóraként* – női keresztnéveink között is megtalálható.) Ezek a tulajdonnevek (ill. tulajdonnévszerű névelemek) vagy földrajzi nevekkkel vagy pedig embernevekkel kapcsolódnak össze. Az itt következő példatár a *Növényhatározóban* való lapozgatás során jött létre. Mutatvány annak érzékeltetésére, hogy a kétféle megnevezéskategória: a növényneveké és a tulajdonneveké milyen gyakran és milyen változatos formában érintkezik egymással is és ugyanakkor a szavak más csoportjaival is (például a népnevekkel, az állatnevekkel, tárgynevekkel, a melléknevekkel stb.).

A helyzet a szerb növénynevekben is hasonló, ott is földrajzi nevek és embernevek ismerhetők föl helyenként. Például: **altajska** ljubica (*Viola altaica*), **španjolska** trska (*Calamus rotang*), **ivanjsko** cveče (*Galium verum*), **lazarkinja** (*Asperula odorata*), **Marijine** suze (*Briza media*), **Petrov** krst (*Paris quadrifolia*) stb.

I. Földrajzi nevek

1. A latin rendszertani név is és a magyar megnevezésforma is tartalmaz földrajzi névvel kapcsolatba hozható elemet, ill. ilyen név melléknévi származékát. (A népneveket nem vettem figyelembe, csak ha visszavezethetők például valamely ország vagy tartomány nevére. Tehát például az erdélyi lednek vagy *Lathyrus transsilvanicus* ebbe a csoportba került, a magyar lednek, a *Lathyrus pannonicus* viszont az I.3. alá.); *Populus* – nyárfa: *P. canadensis* – kanadai ny.; *P. berolinensis* – berlini ny.; *Diphysium issleri* – bükki korpafű; *Botrychium* – holdruta: *B. virginianum* – virginiai h.; *B. lunaria* – kis holdruta; *Cedrus libani* – libanoni cédrus; *Juniperus virginiana* – virginiai boróka; *Aconicum moldavicum* – kárpáti sisakvirág; *Spiraea japonica* – japán gyöngyvessző; *Sorbus pannonica* – berkenyefaj: *S. danubialis* – dunai b.; *Sophora japonica*: japánakác; *Vicia* – bükköny: *V. pannonica* – pannon b.; *Lathyrus* – lednek: *L. transsilvanicus* – erdélyi l.; *Polygala* – pacsirtafű: *P. carniolica* var. *pannonica*: krajnai p.; *Oenanthe* – borgyökér: *Oe. banatica* – bánsági b.; *Galium* – galaj: *G. parisiense* – párizsi g.; *G. austriacum* – balatoni g.; *G. abaujense* – abaúji g.; *Tilia* – hársfa: *T. americana* – amerikai h.; *T. caucasica* – kaukázusi h.; *Geranium* – gólyaorr: *G. pyrenaicum* – pireneusi g.; *Euphorbia* – kutyatej: *E. helioscopia* – napraforgó k.; *Ligustrum* – fagyal: *L. japonicum* – japán f.; *Heliotropium* – kunkor: *H. europeum* – európai k.; *Onosma* – vértő: *O. tornensis* – tornai v.; *Mentha* – menta: *M. carinthiaca* – karintiai m.; *Melampyrum* – csormolya: *M. bihariensis* – erdélyi cs.; *Orabanche* – vajvirág v. szádorgó: *O. alsatica* – elzászi v.; *Plantago* – útifű (útilapu): *P. schwarzenbergiana* – erdélyi ú.; *Lepidium* – zsázsa: *L. virginicum* – amerikai zs.

2. A növénynév földrajzi névvel kapcsolatba hozható elemét (ill. ilyen név melléknévi származékát) a magyar név tartalmazza: *Rumex* – lórom: *R. scutatus* – római (francia) sóska; *Populus* – nyárfa: *P. deltoides* – virginiai ny.; *Botrychium* – holdruta; *Prunus* – szilva: *P. domestica* – besztercei sz.; *Sedum* – varjúháj: *S. spurium* – kaukázusi v.; *S. neglectum* – mecseki v.; *Ononis* – iglice: *O. semihircina* – tiszaháti i.; *Vicia* – bükköny: *V. sparsiflora* – pilisi b., *V. biennis* – kunsági b., *V. oroboides* – zalai b.; *Partenocissus* – vadszőlő: *P. tricuspidata* – japán v.; *Lonicera* – lonc: *L. caprifolium* – jerikói l.; *Tilia* – hársfa: *T. euchlora* – krími h.; *Linum* – len: *L. dolomiticum* – pilisi l.; *Melittis* – méhfű: *M. melissophyllum* – délvidéki m., *M. grandiflora* – nagyvirágú m. (mecseki tea); *Armoracia* – torna: *A. macrocarpa* – debreceni t.; *Sprengularia* – budavirág.

3. A növénynév földrajzi névvel kapcsolatba hozható elemét (ill. ilyen név melléknévi származékát) a latin név tartalmazza: *Trollius europeus* – zergeboglár; *Cimicifuga europaea* – poloskavész; *Clematis alpina* – havasi iszalag; *Asarum europaeum*; *Sorbus pannonica* – *Sorbus bükkensis*;

Sorbus vértesei; *Sorbus gerecsensis* – *Sorbus pseudovértesei*; *Sorbus bakonyensis*; *Sorbus balatoniea*; *Sorbus pseudobakonyensis*; *Mespilus* – naspolya: *M. germanica*; *Kerria* – boglárkacserje: *K. japonica*; *Rubus* – szeder: *R. silesianus*; *R. sopronensis*; *Sedum* – varjúháj: *S. hispanicum* – deres v.; *Parnassia* – fehérmájvirág; *Genista* – rekettye: *G. germanica* – sváb r.; *Cytisus*: zánót: *C. austriacus* – buglyos z.; *Trifolium* – here: *T. pannonicum* – magyar h.; *Dorycnium* – dárdahere: *D. germanicum* – selymes d.; *Lathyrus* – lednek: *L. pannonicus* – magyar l.; *Polygala* – pacsirtafű: *P. amarella* ssp. *austriaca* – kisvirágú p.; *Acer* – juharfa: *A. campestre* – a mezei j. „alakjai” közt: „var. *austriacum*”; *Euonymus* – kecskerágó: *E. europaeus* – csikos k.; *Sanicula* – gombernyő: *S. europaea*; *Torilis* – túske-mag: *T. japonica* – bojtortjános t.; *T. ucranica* – aprótermésű t.; *Pleurospermum* – borzamaz: *P. austriacum*; *Cephalaria* – fejtörő: *C. transsilvanica* – mezei f.; *Lavatera* – madármályva: *L. thuringiaca* – parlagi m.; *Linum* – len: *L. austriacum* – hegyi l.; *Oxalis* – madársóska: *O. europaea* – sárga m.; *Geranium* – gólyaorr: *G. bohemicum* – cseh g.; *G. sibiricum*; *Euphorbia* – kutyatej: *E. pannonica* – magyar k.; *Fraxinus* – kőrisfa: *F. pennsylvanica* – vörös k.; *F. angustifolia* ssp. *pannonica* – magyar k.; *Syringa* – orgona: *S. persica* – perzsa o.; *Gentianella* – tárnicska: *G. austriaca* – hegyi t.; *Cynanchum* – méreggyilok: *C. pannonicum*; *Cynoglossum* – ebnyelvűfű: *C. hungaricum* – magyar e.; *Symphytum* – nadálytő: *S. officinale* – fekete n., ssp. *bohemicum* (var. *ochroleucum*); *Anchusa* – atracél: *A. italica* – olasz a.; *Echium* – kígyózsizs: *E. italicum* – magas k.; *E. russicum* – piros k.; *Nepeta* – macskamenta: *N. pannonica*: bugás m.; *Dracocephalum* – sárkányfű (pofóka): *D. austriacum* – osztrák s.; *Stachyis* – tisztessű: *S. germanica* – fehér t.; *S. byzantiana* – nyúlfüle; *Salvia* – zsálya: *S. aethiopsis* – magyar zs.; *S. austriaca* – osztrák zs.; *Thymus* – kakukkfű: *Th. austriacus* – osztrák k.; *Mentha* – menta: *M. dalmatica* – dalmát m.; *Verbascum* – ökörfarkkóró: *V. austriacum* – osztrák ö.; *Pinguicula* – hízóka: *P. alpina* – havasi h.; *Erucastrum* – nyurgaszál: *E. gallicum* – francia ny.; *Conringia* – nyilasfű: *C. austriaca* – osztrák ny.; *Biscutella* – korongpár: alfajai közül sok „legfeljebb változatnak minősíthető”, pl. a *B. laevigata* ssp. *hungarica*; *Arabis* – ikravirág: *A. alpina* – havasi i.; *Delphinium consolida* – szarkaláb; *Groenlandia densa* – sűrűlevelű békaszőlő.

II. Embernevek

1. A latin rendszertani név is és a magyar megnevezésforma is tartalmaz embernévvel kapcsolatba hozható elemet, ill. ilyen név melléknévi származékát: *Rumex* – lórom: *R. kernerii* – kerner l.; *Rosaceae* – rózsafélék: *R. Waldsteinia*; *Rosa* – rózsza; *Waldsteinia* – Waldstein-pimpó; *Cytisus*: zánót: *C. heuffelii* – Heuffel-z.; *Lotus* – kerep: *L. borbásii* – borbás k.;

Orlaya – Orlai-turbolya; *Syringa* – orgona: *S. josikaea* – Jósika o.; *Jasminum* – jázmin, sárgajázmin; *Veronica* – veronika; *Thlaspi* – tarsóka: *Th. jankae* – janka t.; *Barbarea* – borbálfű; *Clarkia* – klárika; *Dahlia* – dália, georgina; *Viola* – ibolya; *Herminium* – minka; *Palmae* – pálmák.

2. A növénynev embertnévvel kapcsolatba hozható elemét (ill. ilyen név melléknévi származékát) a magyar név tartalmazza: *Huperzia* – gyöngyfű; *Ranunculaceae* – boglárkafélék; *Ranunculus* – boglárka; *Ceracephalus testiculatus* – sarlóboglárka; *Batrachium fluitans* – úszó víziboglárka; *Ficaria verna* – salátaboglárka; *Kerria* – boglárkacserje; *Prunus* – szilva: *P. syriaca* – mirabella sz.; *Hydrangea* – hortenzia; *Cercis* – júdásfa; *Gleditsia* – lepényfa (Krisztus-tövis); *Gentiana* – tárnics: *G. cruciata*: szentlászló t.; *G. pneumonanthe* – kornis t.; *Cuscuta* – aranka; *Ipomoea* – hajnalka; *Cypripedium* – boldogasszony papucs; *Paphiopedilum* – Vénusz-papucs (orchideafaj); *Hydrangea* – hortenzia; *Centaurea* – imola; *Hyacinthus* – jácint; *Aubrietia* – pázsitviola; *Polygonatum* – salamonpecsét.

3. A növénynev embertnévvel kapcsolatba hozható elemét (ill. ilyen név melléknévi származékát) a latin név tartalmazza: *Populus* – nyárfa: *P. gom-boczi* – szürke ny. (a *P. canescens* „pirosuló bibéjű variánsa”); *P. simonii* – kínai ny.; *Ceterach jávorkaeum* – magyar pikkelysáfrány; *Adonis* – hérics; *Spiraea japonica* – japán gyöngyvessző: *S. van-houttei* – közönséges gy.; *Sorbus jávorkae*; *Sorbus soói*; *Sorbus borosiana*; *Sorbus rédliana*; *Sorbus adami*; *Sorbus kárpáti*; *Sorbus andreánszkyana*; *Sorbus simonkaiana*; *Sorbus eugenii-kelleri* (berkenyefajok); *Rubus* – szeder: *R. schleicheri*; *R. bellardii*; *Potentilla* – pimpó: *P. lóczyana* (a *P. thyrsoflora* ssp.-je); *Cerasus* – cseresznye, meggy: *C. mohácsyana* „keverékfaj”; *Sedum* – varjúháj: *S. hillebrandtii* – homoki v.; *Vicia* – bükköny: *V. Kitaibeliana* var. *Biebersteiniana*; *Impatiens* – nyenyúlhozám (nebáncsvirág): *I. walleriana* – szultán-n.; *Scandix* – berzenke: *S. pecten-veneris*; *Trinia* – nyúlkapor: *T. ramosissima* (*kitaibelii*) – magyar ny.; *Angelica* – angyalgyökér; *Hera-cleum* – medvetalp; *Valeriana* – macskagyökér; *Cephalaria* – fejrővirág: *C. transsilvanica* – mezei f., var. *sillingeri*; *Knautia* – varfű: *K. kitaibelii* – fehér v.; *Geranium* – gólyaorr: *G. robertianum* – nehézszagú g.; *Gentiana* – tárnics: *G. asclepiadea* – fecske t.; *Buddleia* – nyáriorgona: *B. davidii* – *Thymus* – kakukkfű: *Th. Kosteleckyanus* – magyar k.; *Mentha* – menta: *M. smithiana*; *Petunia* – tölcsérke: *P. atkinsiana*; *Pentstemon* – bugatölcsér: *P. hartwegii* – piros b.; *Paulownia* – császárfű; *Euphrasia* – szemvidító: *E. kernerii* – réti sz.; *Rhinanthus* – kakascímer: *Rh. borbásii* – pusztai k.; *Rh. wagneri* – balkáni k.; *Utricularia* – rence: *U. bremii* – lápi r.; *Fumaria* – füstike: *F. schleicheri* – közönséges f.; *F. vaillantii* – szürke f.; *Biscutella* – korongpár: *B. kernerii*; *Danae* – dudamag; *Ericaceae* – hangafélék; *Iris* – nőszirm; *Mercurialis* – szélfű.

III. Földrajzi nevek, embernevek

A gyűjtés során olyan növényneveket is találtam, amelyek latin, ill. magyar névalakja mind földrajzi, mind pedig embernévhez köthető névelemet tartalmaz. Ilyenek például a következők: *Populus* – nyárfa: *P. simonii* – kínai ny.; *Adonis* – hérics: *Adonis vulgaris* – volgamenti h.; *Cuscuta australis* – nádfojtó aranka; *Cuscuta europaea* – közönséges aranka; *Veronica austriaca* – fogaslevelű veronika; *Veronica bihariensis*; *Veronica persica* – perzsa veronika; *Rosa damascena* – damaszkuszi (olasz v. hónapos) rózsza; *Rosa persica*; *Rosa virginiana* – virginiai rózsza; *Rosa rugosa* – japán r.; *Rosa gallica* – parlagi r.; *Hibiscus* – hibiszkusz: *H. syriacus* – törökrózsza; *Rhinanthus* – kakascímer: *Rh. wagneri* – balkáni k.; *Lunaria* – holdviola; *Phoenix canariensis* – datolyapálma.

Irodalom

Soó Rezső – Kárpáti Zoltán: Magyar flóra. Harasztok – virágos növények. Növényhatározó II. kötet. Bp., Tankönyvkiadó, 1968.

Ladó János: Magyar utónévkönyv. Bp., Akadémiai Kiadó, 1978.

Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., Akadémiai Kiadó, 1983.

PROPER NAME-LIKE ELEMENTS OF PLANT NAMES

My present study focuses on two spheres, rather rich in subject matter and variants: partly on plant names – among botanical terms word-material comprising of nouns and idiomatic expressions –, and partly on the wide-ranging and varied stock of proper names. I am interested to see what proper name-like elements occur as plant names or part of plant names, what classes of proper names are represented in plant names, and whether there are parallels between e.g. Hungarian and Latin nomenclature.

A TANSZÉK HALLGATÓINAK KUTATÁSAIBÓL

ETO: 811.511.141(497.113Péterréve):81'373.231 CONFERENCE PAPER

BOLDIZSÁR RENÁTA

KERESZTNÉVDIVAT PÉTERRÉVÉN

Fashionable Christian names at Péterréve

Bevezető

Dolgozatomban Péterréve névdivatját, a keresztnévek előfordulási gyakoriságát, változásait ismertetem, valamint új nevek bekerülését a névállományba, és hogy 100 év leforgása alatt hogyan változott a névdivat ebben a mintegy 7000 lakosú faluban. Kitérek a generációs névöröklődés kérdésre is, amelynek egészen a '60-as évekig nagy hagyománya van. Mivel a névállomány hatalmas, így nincs lehetőségem minden keresztnév feltüntetésére, ezért tízévenkénti csoportosításban állítottam össze a gyakorisági listát a tíztíz leggyakoribb férfi- és női névvel. Az érdekességekre igyekszem felhívni a figyelmet, s ezek függvényében átfogóan ismertetni a keresztnévdivatot.

'10-es évek

A 20. század első évtizedeire a hagyományőrzés, a magyarosság tiszteltben tartása a jellemző. Főleg a férfineveknél vált uralkodó szokássá, hogy a nevet generációról generációra örökítették.

A hagyományos magyar nevek: István, Ferenc, József évtizedekig szilárdan őrzik a gyakorisági listán vezető pozíciójukat.

A női nevek közül legkelendőbb az Erzsébet, Mária és Ilona, ezt követi a Julianna, Rozália, Viktória, Margit, Anna, Katalin, Teréz. A listavezető három női név sokáig megtartja népszerűségét és felváltva uralja a gyakorisági listán az első helyet.

Az új, kirívó nevek – egyelőre – nem válnak gyakorivá: Károly, Urbán, Balázs, Ottília, Krisztina, Berta, Zsuzsanna, Márta, Klára, Aranka. Egyedi név marad továbbá a Lukács, Vendel, Dömötör, Vencel, Elek, Gergely, valamint a Júlia, Petronella, Róza, Amália, Marcella. Névdivatot teremt a Jusztna, a Piros és Etel keresztnév.

A generációs névöröklődés – mint már említettem – nagyon kifejezett. Ikergyerekek esetében többször előfordul, hogy az ikerpár egyik tagja apja nevét, míg a másik anyját örökli. Azonos nemű ikreknél megfigyelhető olyan jelenség, hogy egyikük apja/anyja nevét kapja, míg másikuk nagypapja, illetve nagyanyja nevét viszi tovább. Figyelmet érdemel még, hogy a szülők néhány esetben különböző nemű ikergyermeküket Ádámra és Évára kereszteltették.

Rengeteg kételemű nevet jegyeznek be, minden hatodik fiúgyermekre és minden nyolcadik leánygyermekre kettős név jut. Leggyakoribb a Péter Pál – 1910-ben öt, 1913-ban kilenc, 1915-ben nyolc újszülött kapja, s egészen a '40-es évekig népszerű marad. A legkedveltebb női kettős keresztnév a Mária Magdolna. Még túlsúlyban vannak a hagyományos nevek, ezekhez rendelnek másikat, hagyományos vagy egyedi kiegészítő nevet: Imre Bálint, Gyula Vince, András Árpád, Ágoston Vida, Mátyás Hugó. A fordított névkombináció is előfordul: Bonifác Mihály, Fülöp Jakab, Béla Albin, Aladár János. Egyedi kettős női nevek: Elizabetta Mária, Irén Paula, Katalin Cicelle, Sarolta Aranka.

A kételemű nevek mellett háromeleműek is előfordulnak: István Kristóf Dániel, Sándor Ágoston Imre, Gábor József Károly, Anna Erzsébet Terézia, Augusztina Mária Magdolna.

'20-as évek

A 20-as évek névanyaga is jórészt hagyományos nevekből áll, de szép számban jelennek meg új keletű nevek is: Ignác, Boldizsár, Máté, Ádám, Andor, Bálint, Vilmos, Zsófia, Ella, Vilma. A női nevek sokkal fogékonyabbak a divat iránt. Névdivatot teremt a Piroska, Verona, Irén, ezek mellett mindinkább feltűnnek a Franciskák, Veronikák, Gizellák. Továbbra is terjedő tendenciát mutat a Borbála és az Ágnes név, férfineveknél pedig a László és a Béla. Immár sok új keresztnévet önállóan jegyeznek – a tízes években ezek még kiegészítő névként szerepeltek.

A nevek írásképe megfelel az ejtésnek: csak néhány esetben jegyeztek Ferenczet Ferenc, Vinczét Vince helyett.

A kételemű neveknél a hagyományos+hagyományos névkombináció mellett (Imre Sándor, János Mihály, Lajos Ferenc, István András, József Sándor) újabb keletű nevek is előfordulnak: Ferenc Péter, László István, Károly Imre. Női neveknél ez még gyakoribb: Piros Ottilia, Viktória Anna, Erzsébet Regina. Kedveltek a ritka, egyedi kettős nevek: Károly Albert, Adél Mária, Teréz Jusztin, Ágota Margit, Krisztina Margit, Etel Stefánia, Zsuzsanna Anna, Emerencia Margit. Megjelenik a Péter Pál fordított változata a Pál Péter, valamint az Anna Mária – ez utóbbi két név később egybeolvadt, így lett belőle jóval később, a '80-as évektől divatos Annamária.

Külön érdekesség, hogy ebben az évtizedben egy négyelemű név is előfordul: Gábor János Sándor Lajos. Hozzáteszem, ezek közül egyik sem az apa neve (!).

1922 közepétől a keresztelési anyakönyvbe minden nevet latinos formában jegyeznek be, egészen 1974-ig (Stephanus, Josephus, Joannes, Maria, Rosa, Elizabetha).

'30-as évek

A '30-as években is igen kifejezett a magyarosságot tisztelő tendencia, ez a férfineveknél sokkal inkább jelen van: az Istvánok és Imrék fele, a Jánosok és Andrások harmada, valamint a Józsefek, Sándorok, Ferencek fele viszi tovább apja nevét. A női neveknél a generációs névöröklődés csak az Erzsébeteknél és Máriáknál figyelhető meg (egyharmaduk anyja után kapja nevét), míg kisebb arányban az Ilona, Teréz, és Julianna név esetében.

Ritka nevek ebben az évtizedben: Gusztáv, Rudolf, Tamás, Gáspár, Ádám, Kálmán, Árpád, Géza, Vilmos, Albin. Gyakorivá válik a Nándor, Szilveszter, Albert, Ágoston, Gábor.

Ritkán előforduló női nevek: Ottilia, Klára, Emília, Regina. A sok hagyományos név mellett egyre több Cecília, Borbála, Jolán, Rózsa, Magdolna tűnik fel. Gyakori nevek még: Etelka, Anna, Matild, kisebb számban előfordul az Ágnes, Júlia, Valéria, Aranka, Ida, Verona.

Új névként bejegyzettek: Gellért, Zoltán, Flórián.

Már ekkor feltűnik néhány divatos új keletű női név: Márta, Emma, Georgina, Hajnalka, amelyek az elkövetkező évtizedben teremtenek névdivatot.

A kételemű neveknél egyre inkább teret hódít a hagyományos+új keletű, illetve új keletű+hagyományos névkombináció: Tibor Vince, Csaba Tibor, András Csaba, Sándor Csaba, János Attila. Női neveknél ez négyszeres gyakorisággal fordul elő, ezek sokkal fogékonyabbak a divat iránt: Katalin Zsófia, Eleonóra Éva, Julianna Georgina, Mária Márta. Kedvelt kételemű név a Péter Pál, valamint a Mária Magdolna, immár a Magdolna Mária is.

Minden ötödik fiúgyermek és minden nyolcadik leánygyermek kettős keresztnévet visel.

'40-es évek

A 40-es években rég elfeledett keresztnévek tűnnek fel, melyek a századelőn voltak divatosak: Frigyes, Gáspár, Alajos, Gusztáv, Máté (ezek a nevek a '20-as-'30-as években eltűntek). Névdivatot teremt a László, felkerül a gyakorisági lista negyedik helyére, maga mögé utasítva Ferencet és Jánost, míg a Károly a hetedik helyet birtokolja, megelőzve Sándort és Mihályt. Többen lesznek a Géza, Szilveszter, Zoltán, Gábor nevet viselők, mint az előző évtizedben. A női neveknél önálló névként jegyzik a Zitát, Ernát és Violát. A Valéria név népszerűsége megháromszorozódik, míg a Viktóriaé

igencsak csökken: egyetlen Viktóriát jegyeznek be (a '30-as években számuk 11 volt!).

A kételemű nevek még gyakoribbak, mint az előző két évtizedben: minden negyedik fiúgyermek és minden harmadik leánygyermek kéttagú nevet kap. Az elmúlt évtizedekben népszerű Péter Pál nevet viszont már csak egyetlen újszülött viseli. A régi idők legkedveltebb kételemű női keresztnéve, a Mária Magdolna ezekben az években annyira kelendővé válik, hogy felkerül a gyakorisági lista ötödik helyére. A szülők a kételemű nevek esetében már szép számban választanak az újabbak közül is: Dezső Kálmán, Zoltán Árpád, Flóra Matild, Gyöngyike Mária, Ida Margit, Ildikó Gyöngyike, Zita Zsuzsanna, Gizella Györgyi, Malvin Margit, Éva Gabriella, Erika Anna.

A háromelemű neveket főleg a leánygyermek kapja, általában az első keresztnév a modernebb, az újabb, míg a kiegészítő második, illetve a harmadik név hagyományos.

A generációs névöröklődés még mindig nagy hagyománnyal bír: az Istvánok, Józsefek és Jánosok fele, a Ferencek harmada, az Imrék és Sándorok negyede öröklí apja nevét. Női neveknél ez ritkábban fordul elő, leginkább a Máriák és Erzsébetek kapják anyjuk után a nevüket.

'50-es évek

Az 50-es években sok új női név jelenik meg: Irma, Judit, Livia, Melinda, Hajnalka, Eleonóra, Klarissa, Zita, Berta, Izabella, Katarina. Névdívatot teremt a Márta, Erika és Ildikó – ezek a nevek a '40-es években bukkantak fel, de akkor még egy hagyományos mellé rendelték őket, ebben az évtizedben viszont már önálló névként szerepelnek a keresztelési anyakönyvben. Férfinevek közül bejegyzésre kerül a Dániel, valamint a Róbert és az Andor, de a hagyományos nevek a tradíció eredményeként szilárdan őrzik a gyakorisági listán a vezető helyüket. Ez a férfi- és női nevek esetében egyaránt érvényesül.

Régi, egyedi nevek is feltűnnek ebben az évtizedben: Illés, Toma, Simon, Ádám, de ezek nem válnak visszatérővé.

A kételemű nevek aránya nem csökken, leggyakoribb az új keletű+hagyományos névkombináció: Leona Anna, Hajnalka Mária, Ágota Ágnes, Elvira Anna, Ildikó Gizella, Edit Rozália; sűrűn előfordul hagyományos kételemű keresztnév is: Terézia Erzsébet, Ilona Piroska, Rózsa Teréz. A hagyományos nevek közül leginkább a Mária mellé rendelnek új keletű nevet: Mária Gyöngyike, Mária Erika. Előfordul, hogy mind az első, mind a kiegészítő név is újabb, modernebb: Balázs Benjámín, Olívia Rita, Hamida Margita.

Férfineveknél főleg a Zoltánhoz rendelnek még egy nevet, leggyakoribb a Zoltán István, ezt követi a Zoltán József majd a Zoltán László.

'60-as évek

A '60-as évek névdivatja szintén egy sor új nevet hozott: Ákos, Roland, Flórián, Oszkár, Lóránt. A női nevek is tovább differenciálódnak: Rita, Tünde, Gabriella, Bernadett, Brigitta, Karolina, Anasztázia, Edit, Gyöngyike, Jutka, Alberta, Györgyi, Krisztina, Teodóra, Melinda, Georgina.

A férfinevek közül a László listavezető névvé lesz, a Róbert is már a hatodik legkelendőbb (az '50-es években egyetlen ilyen név volt!), és a Tibor is felkerül a tízes listára.

Női neveknél divattá válik az Erika és az Angéla, az Ibolya és a Magdolna népszerűsége is ugrásszerűen megnő, valamint a Katalin név is gyakoribbá válik az előző évtizedekhez képest, s felkerül a negyedik helyre.

A kételemű neveknél legtípikusabb az új keletű+hagyományos névkombináció: Erika Rózsa, Ildikó Terézia, Elvira Erzsébet, Dorottya Anna, Hajnalka Ágnes, de még mindig legtöbb esetben a Máriát választják kiegészítő névként: Enikő Mária, Eleonóra Mária, Kornélia Mária, Ildikó Mária, Anikó Mária. Egyre inkább hódít az új keletű+új keletű névkombináció: Elvira Ildikó, Brigitta Csilla, Hargita Zita, Tünde Márta, Ildikó Gyöngyike. Kisebb arányban az első név a hagyományos: Anna Anikó, Magdolna Dorottya.

A kettős férfineveknél leginkább a Zoltán mellé rendelnek hagyományos vagy újabb nevet, akárcsak az '50-es években, de bővítik új kombinációkkal: Zoltán Pál, Zoltán György, Zoltán Kálmán, Zoltán Vilmos.

A Zoltán kedvelt marad kiegészítő névként is: László Zoltán, Imre Zoltán.

'70-es évek

A '70-es években szinte teljesen megszűnik a névörökítő hagyomány, hatalmas változás történik a névállományban: a sok új név, amely ezekben az években felbukkan, leszorítja a hagyományos nevek nagy részét a gyakorisági listáról. Ez a jelenség a női neveknél kifejezettebb: a Mária elveszíti listavezető szerepét, s népszerűsége olyannyira csökken, hogy egyetlen évtized alatt leszorul a tízes listáról! Ugyanez történik az Erzsébettel, Ilonával is. Megfigyelhető, hogy Katalinon és Éván kívül már nem találunk hagyományos nevet a tíz leggyakoribb között. A rengeteg új név között éppen a hagyományosakon akadhat meg a tekintetünk, ezek válnak feltűnővé és egyedivé: Piroska, Gizella, Margit, Etelka.

A férfinevek is immár hozzáidomulnak a legkülönbélebb női nevek adataához. A Róbert a legkelendőbb férfi keresztnév lesz, de most már felkerül az Attila, Csaba, Zsolt is, maguk mögé utasítva Sándort és Istvánt.

A női neveknél divatot teremt a Szilvia, Mónika, Andrea, Gabriella, de szép számban jegyeznek be Ildikót, Csillát, Brigittát, Saroltát, Eleonórárt is. Új férfinévként említendő a Norbert, Ervin, Tamás, Kornél, Krisztián, Bertalan, Sebestyén.

Új női nevek: Dóra, Bianka, Szabina, Tímea, Magdaléna, Aurélia, továbbá Kornélia, Zita, Noémi, Barbara, Violetta, Berta, Beáta, Melitta, Zsóka, Lídia, Olga, Nóra, Zinella, Alexandra. Immár önálló névként jegyzik az Anikót és az Enikőt is.

A kettős nevek aránya a '60-as évekhez képest csökkenő tendenciát mutat, de még mindig szép számban találhatóak a keresztelési anyakönyvben, amelybe 1974 óta újra magyarul jegyzik be a neveket. Férfineveknél a legtipikusabb az új keletű+hagyományos névkombináció: Rómeó Géza, Roland Imre, Róbert József, Endre Sándor. Ritka nevek is alkotnak névkombinációt: Gyula Márton, Aladár Antal.

A kételemű női nevek e tekintetben nagyobb tarkaságot mutatnak, mindenféle kombináció előfordul: hagyományos+új keletű (Julianna Csilla, Teréz Andrea), új keletű+hagyományos (Leonóra Mária, Tímea Ilona, Noémi Piroska), új keletű+új keletű (Melinda Zsuzsanna, Leila Lívia), hagyományos+hagyományos (Ágnes Éva).

'80-as évek

A 80-as évek évtizede is valóságos keresztnéváradatot hozott. Számos új férfi- és női név kerül bejegyzésre: Erik, Vidor, Barnabás, Dávid, Vili, Áron, Rihárd, Edvin, Csongor, Borisz, Ervild, Adrián, valamint Natália, Malvin, Hermina, Fanni, Blanka, Izolda, Lara, Evelin, Daniella, Anett, Valentina, Melánia, Anasztázia, Rita, Marianna, Hédi, Lenke, Kinga, Irisz, Boglárka, Klementina, Annamária, Szamanta, Elizabetta, Johanna, Tamara.

Az Anikó a legkelendőbb női keresztnévvé tör elő, holtversenyben Mónikával és Krisztinával. Felbukkan és divatot teremt a Renáta és a Klaudia, férfineveknél a Norbert és a Dániel, valamint a Szabolcs.

Ezektől az évektől érezhető a neveken a média hatása, a szülők gyakran szappanoperák, sorozatok hatására különleges nevet választanak gyermekeiknek.

A kettős nevekre ebben az évtizedben mindössze hat példa van, de egyik sem generációs névöröklődés eredménye. Külön érdekesség a Szebasztján Sebestyén: a gyermek ugyanannak a névnek magyaros és idegen alakváltozatát is viseli.

'90-es évek

A '90-es évektől még inkább kedveltté válnak a feltűnő keresztnévek: Nikolett, Narina, Glória, Grácia, Szanella, Loretta, Lotti, Ivett, Titanilla. Az idegen nevek hulláma immár a férfineveket sem kerüli el: Zádor, Lénárd, Bertold, Csanád, Fábían, Márk, Edvárd.

Bejegyzésre kerül még a Lilla, Adrienn, Marina, Adrianna, Emma, Henrietta, Rebeka, Annabella, valamint az Ármin, Kristóf, Alexander.

Elavultnak számító nevek is tarkítják a '90-es évek névanyagát: Alfréd, Miklós, Rudolf, Virág, Rózsa, Stefánia. A régen népszerű nevekből már igen kevés van, a József is eltűnik, viszont a Sándor újra bekerül a tíz leggyakoribb keresztnév közé. Az Attila is újra egyre feljebb kerül a tízes listán, olyannyira, hogy immár az első helyet birtokolja. Még mindig népszerű a László is, ezeket szorosan követik az előző évtizedekben feltűnt keresztnevek: Tamás, Dániel, Kornél, Róbert.

A női neveknél a Tímea a leggyakoribb, az új névként bejegyzett Réka felkerül a második helyre, de egyre kelendőbbé válik az Edina is.

Ezekben az években egyetlen kettős név kerül bejegyzésre: Renáta Orsolya.

'2000-es évek

Az egyedieskedés az évezred végére a végletekig fokozódik, és a '2000-es években éri el a tetőfokát. Divatnévvé válik a Levente, Hunor, Bence, valamint a Nikoletta, Zsanett, Fanni. Bejegyzésre kerül még a Leo, Szilárd, Zsombor, Olivér. Az '50-es-'60-as évek divatneveiből még találunk Mártát, Erikát, Diannát, de már ezek is elavultnak számítanak a Kszénia, Szandra, Kitti, Helga, Dorol, Zsaklina mellett.

Napjainkban a neveknél akkora a differenciálódás, hogy már a tízes listát is nehéz felállítani. A születési arányszám fokozatosan csökken, a névállomány viszont újabb és újabb neveket fogad be, így a szülőknek nagyobb lehetőségük van a névválasztásra, s kisebb annak a valószínűsége, hogy két gyermek egyforma nevet kapjon.

Több névnek feltűnik idegen alakpárja: Valentin (Bálint), Szebasztián (Sebestyén), Dominik (Domonkos). Ez aggodalomra adhat okot, hiszen hátterbe szorít(hat)ja a magyarosabb névváltozatot. Mutatóban találunk még egy-egy Istvánt, Józsefet, Jánost (ez nem generációs névöröklődés eredménye!), valamint Évát, Viktóriát, Katalint.

Tehát megfigyelhető a két véglet: vannak, akik előnyben részesítik az idegen keresztneveket, míg mások a tradicionálisakat, ami mögött talán a család előző generációi névanyagának tisztelete áll, de talán magyarságféltés is.

A szülők szíve joga eldönteni, hogy magyaros vagy idegen formájú nevet választanak-e gyermekeiknek, de itt is érvényes a mondás, hogy a többség dönt: ha ilyen ütemben differenciálódnak keresztneveink, néhány év múlva a hagyományos nevek feledésbe merülnek, s átadják helyüket a modern névváltozatoknak. Napjainkban a keresztnévállomány hatalmasabb, mint valaha, állandóan gazdagodik, újabbnál újabb nevek jönnek létre, a régiek elavulnak vagy átalakulnak, és tovább élnek modern formájukban.

Egy biztos: a divat már régóta nem a magyaros neveket diktálja.

DÉKÁNY ANITA

EGYHÁZASKÉR CSALÁDNÉVRENDSZERE

System of family names at Egyházaskér

Munkám azzal foglalkozik, hogy milyen családnevek voltak jellemzők településemre, Egyházaskérré régen, és milyenek manapság. Egyházaskér (Vrbica) Bánátban, Vajdaság északi részén helyezkedik el, ahol az ö-ző nyelvjárás jellemző, ez a hatás érezhető bizonyos névváltozatokon is.

Gyűjtési helyszín az egyházaskéri temető, ahol a temető egy kiválasztott részén nyugvó, 1877 és 1961 között születettek családnevét figyeltem meg-jelenésük gyakorisága és változatossága szempontjából. Ezt az anyagot hasonlítottam össze az 1999-es adatokkal, amelyek már az előző gyűjtések alapján rendelkezésemre álltak.

Először is a vezetéknevek alakváltozatairól: a családnevek változatokban élnek, ami írás és ejtés formájában nyilvánul meg. Fontos szerepük van, mert megkülönböztetik a látszólag egyforma nevű családokat egymástól.

A temetői gyűjtés alapján a nevek alakváltozatai:

Vass András	Kiss Pál	Horváth Mária	Rúzsza Anna
Vas Piros	Kis Irén	Horvát István	Rózsza József

Mint már a bevezetőben említettem, a családnevek alakváltozataira nagy hatással van az ö-ző nyelvjárás, ez nyilvánul meg a következő példákban:

Nemes Károly	Venyege József
Nömös Antal	Venyöge Ferenc

Az 1999-es gyűjtés alapján a névváltozatok:

Kiss Livia	Tóth József	Nagypál Marit
Kis Tünde	Tót Ilna	Nagy Pál Károly

A Papp név ebben az írásmódban csak a régi adatokban fordul elő, manapság a Pap alakot használják.

Az alakváltozatok után a nevek gyakoriságát, illetve ritka előfordulását vizsgáltam. Leggyakoribb családnevek a temetői gyűjtés alapján: Bálint, Borbély, Benák, Mihók, Kószó, Türi.

Leggyakoribb családnevek az 1999-es adatok alapján: Szabó, Takács, Tóth, Türi. Egyedül a Türi név az, ami idők folyamán megmaradt a leggyakoribbak közt.

Vannak nagyon ritka, szinte egy-két személy által viselt vezetéknevek is, a temetői adatok alapján ezek: Karzsai, Bajusz, Válinti, Spenger, Vecsernyés, Pataki, Bátori, Micsik, Kocka, Porka, Kataró, Benyócki, Kozák, Sejmes, Flamann, Fajcsák, Csehák, Börcsök.

A legritkább családnevek az 1999-es adatok alapján: Opletán, Búrány, Pacsa, Törtei, Bagi, Sziráki, Surinya, Bödő, Szemerédi, Vízhányó, Böngyik, Szécsi, Ali.

A két időszak adatai között szinte semmilyen egyezést sem találhatunk, ez annak a jele, hogy a ma kb. 300 lelket számláló falu lakossága folyamatosan cserélődik, az utódok elköltöznek és inkább olyan emberek települnek a faluba, akiknek nincs ott ősük, így a nevek nem mutathatnak nagy hasonlóságot.

GOMBÁR JUDIT

CSÉPE IMRE SZÓLÁSHASZNÁLATA

Imre Csépe's use of idioms

A megadott tárgy vizsgálatához az író prózai művei szolgáltatták az alapot.

A szólások csoportosítását alapul véve mindenekelőtt a voltaképpeni szólásokkal foglalkoztam, mivel a vizsgált művekben ezek fordulnak elő a legnagyobb számban. De előfordul természetesen a többi osztályból is egy-egy példa.

Csépe méltán meríthetett ebből a sajátos kifejezőmódból, hiszen Kishegyes szólásanyaga igen gazdag. És, mint látni fogjuk, él is az adott lehetőséggel. Beemeli ezeket a kifejezéseket, hiszen a népi élettapasztalat gyakran szül fordulatokat, és a szólások, mint tudjuk, a népi gondolkodást tükröző beszéd díszei.

A vizsgálat során a szólásokat összevettem az O. Nagy Gábor-féle szólásgyűjteményben található szólásokkal (O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982).

Az adatközlőktől pedig azt igyekeztem megtudni, hogy ezek a kifejezőmódok a köztudatban, közhasználatban mennyire élnek, mennyire vannak jelen. Akadtak olyan kifejezések, szólások is, melyeket sem a szólásgyűjtemény, sem a köztudat nem regisztrált.

A legérdekesebbnek mégis az az öt szólás tekinthető, amelynek mind-egyike szólástörténetes kapcsolatot sejtet, tehát eredetük Kishegyeshez köthető, és amelyek használata csak itt fordul elő. Sajnos azonban ezeknek története az idők folyamán elhomályosult, az adatközlők már nem emlékeztek az ezekhez fűződő adomákra, csak abból tudunk következtetni, amennyit ezek önmagukban elmondanak.

Meg kell azt is jegyezni, hogy Kishegyes szólásanyaga igen gazdag, és mindezek mellett még számos helyi jellegű kifejezőmód is jellemzi a falut. Csépe természetesen nem használta (és nem is használhatta) fel az összeset. Ugyanakkor olyanokat is felhasznál, amelyek nem jellemzik Kishegyes szó-láskörét, vagy kihaltak már a köztudatból, esetleg Csépe Kishegyest elhagyva, más településsel kapcsolatba kerülve ismert meg különböző, de Hegyesen nem használt szólásokat, és emelt be a később íródó műveibe.

Ez a kimutatás és gyűjtés azonban elénk tárja Csépe Imre szóláshasználatának színes skáláját, csakúgy, mint Kishegyes nyelvi szólásképét is.

A következőkben Fehér csönd című (1959) elbeszéléskötetéből idézem a szólásokat, összevetés szerint csoportosítva:

I. Hegyesen nem használt, de O. Nagy Gábor által regisztrált szólások:

1. *mérges, mint a darázs* – O. N. G.

Szöveggörnyezetben: A csendörök olyan *bosszúsak* voltak, *mint a mézüket vesztett darazsak*. (83. oldal)

II. Kishegyesen is használt és O. Nagy Gábor által is regisztrált szólások:

2. *olyan, mintha mennykő csapott volna bele* – O. N. G., H

Szöveggörnyezetben: A csendörök *olyanok* voltak, *mintha mennykő csapott volna közéjük*. (85. oldal)

3. *vigyorog, mint a fakutya* – O. N. G., H

Szöveggörnyezetben: Mit *vigyorogsz, mint a fakutya*. (64. oldal)

4. *virágzik, mint a tők* – O. N. G., H

Szöveggörnyezetben: *Virágozz ki itt ültödben, mint a tők*. (64. oldal)

III. Kishegyesen nem ismert, O. Nagy Gábor által sem regisztrált szólások:

5. *markolászta, mint macska az egeret*

Szöveggörnyezetben: *Úgy markolászta az atyafi ködmönét (a csendörmester), mint macska az egeret*.

(80. oldal)

6. *bánta, mint a kutya, amelyik kilencet kölykezik*

Szöveggörnyezetben: *Úgy bánta, mint a kutya, amelyik kilencet kölykezik, hogy jelentette a lopást*.

(81. oldal)

IV. Kishegyesen elterjedt, de O. Nagy Gábor által nem rögzített szólások (ezekre a szólásokra nem úgy kell tekinteni, mint kizárólagos helyi jellegű kifejezésekre):

7. *pászol, mint kutya fejébe a tojás – H*

Szövegkörnyezetben: Mindenhova *passzoltam, mint kutya szájába a tojás.* (14. oldal)

Magyarázata: nem illik valami valahová.

8. *körülrajzották, mint méhek a kaptárt – H*

Szövegkörnyezetben: *Úgy körülrajzoltak bennünket, mint méhek a kaptárt.* (16. oldal)

Magyarázata: nagyon szorosan körülvevett valaki valamit.

9. *néz, mint birka a tükörrre – H*

Szövegkörnyezetben: *Úgy nézett a hegyre, mint birka a tükörrre.* (34. oldal)

Magyarázata: valaki bambán, értetlenül néz.

10. *nekibuzdult, mint kutya a dögnek – H*

Szövegkörnyezetben: Azért lassan *nekibuzdultam, mint kutya a dögnek.* (68. oldal)

Magyarázata: kelleetlenül hozzálát valaki valamihez.

11. *állja, mint tehén a fejést – H*

Szövegkörnyezetben: Biztosan megitta vele a piros levelet, azért *állja az örökös rajtacsüngést, mint a jó tehén a fejést.* (99. oldal)

Magyarázata: nyugodtan tűr valaki valamit.

12. *fohászkodik (imádkozik), hogy hólyagot tör a nyelvén az imádság – H*

Szövegkörnyezetben: Életében olyan szorgalmasan *fohászkodott* (Isten tudja be neki), hogy *hólyagot tört nyelvén az imádság.* (131. oldal)

Magyarázata: állandóan könyörög és imádkozik, erről ismeretes.

13. *illik hozzá, mint sörhöz a bab – H*

Szövegkörnyezetben: *Illik a vasalt nadrághoz (a sikkasztás), mint sörhöz a bab.* (153. oldal)

Magyarázata: nem megy hozzá valami.

14. *él, mint szárazon a hal – H*

Szövegkörnyezetben: *Úgy él, mint szárazon a hal.* (154. oldal)

Magyarázata: nem megy jól a dolga valakinek.

15. *a kutya is döglésig él – H*

Szövegkörnyezetben: Pedig kapaszkodik levegő után, azt gondolta, hogy *a kutya is döglésig él.* (155. oldal)

Magyarázata: addig él valaki, ameddig meg nem hal.

Végül pedig azt az öt szólást is szeretném megemlíteni, amelyek Kishegyes adomaviágából származnak.

Ezek más-más elbeszéléskötetekben találhatók:

V. Szólástörténetes kapcsolatok:

1. *étkesek, mint a Ballangóék gyerekei – T (Alk)*

Étkesek, mint a Ballangóék gyerekei, mint akik leették a tűzről a kását.
(94. oldal)

2. *hizik, mint Sérke Pali a gancától – T (Alk)*

(a gácsér) *ami ugyancsak nyeli a kukoricát, de hizik is tőle, mint Sérke Pali a gancától.* (94. oldal)

3. *élvez benne, mint Oravec Ignác a nászasszonyában – T (Alk)*

Élveztem benne (a karórában), mint Oravec Ignác a nászasszonyában.
(137. oldal)

4. *megért, mint Vendel bácsiban a tavaszi nátha – T (Tarsz)*

Úgy megért a félelem a faluban, mit Vendel bácsiban a tavaszi nátha.
(195. oldal)

5. *eltűnt, mint Csülök sógor pipaszára a templomban – T (Alk)*

Úgy eltűnt, mint Csülök sógor pipaszára a templomban, sose lesz meg többé.

SZECSEI KAMILLA

EGY MAGYARKANIZSAI ÁLTALÁNOS ISKOLA DIÁKSZAVAI

Slang words used by pupils of a primary school at Magyarkanizsa

Ha egyszerűen akarunk fogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy a diáknyelv az, amit a diákok használnak. Az Értelmező Szótár a következőképp definiálja a diáknyelvet: „A diákok beszédmódja, csoportnyelve, amely a köznyelvtől főleg tréfás, játszi szóképzésben, és az iskolai élet fogalmainak sajátos elnevezésében különbözik.” A diáknyelvet a közösségben élők fejlesztik ki, tehát társadalmi jelenség. Az iskoláztatás legnagyobb időszaka a serdülőkorral esik egybe, ezért ebben a a periódusban jelentkezik leginkább a diáknyelv használata. A diáknyelv használata egy bizonyos szintű kitűnés, kiemelkedés, ugyanis olyan szavak jellemzik, amit csak bizonyos kis közösségek, baráti társaságok használnak egymás közt, azon okból, hogy mások ne tudják megérteni, hogy miről folyik a párbeszéd. Vannak azonban olyan állandósult szavak, szókapcsolatok, melyek már a köznyelvbe is beférköztek. Ezek a köznapivá vált kifejezések nem vulgarítások, inkább lazább, könnyedebb megnevezései bizonyos dolgoknak.

A diáknyelv nem zsargon, argó vagy tolvajnyelv, hanem önálló csoportnyelv, szavai általában az iskolában keletkeznek. Ennek a csoportnyelvnek nincs nyelvtana, hangtana, ragozása ugyanaz mint a köznyelvé. A köznyelvtől csak a szókincsbeli különbségek választják el. Ez a szókincs szinte egyik napról a másikra bővül, szegényedik is, tehát állandóan változik.

A diákok szókészlete nem csak az iskolai életre vonatkozik, hanem kiterjed az élet szinte minden területére.

Dolgozatommal a vajdasági magyar diáknyelv szókincsének gyarapításához igyekszem hozzájárulni. A gyűjtést (2004-ben) az észak-bácskai Magyarkanizsán végeztem, a Jovan Jovanovic Zmaj Általános Iskolában. A kérdőívek az iskola negyedik és nyolcadik osztályos tanulói számára készültek.

Az adatokat tematikus tagolásban ismertetem, először a nyolcadik osztály tanulóinak szavait.

1. Az iskolai életre vonatkozó kifejezések:

Iskola: sulí, skóla (szerb nyelvből kölcsönzött), sula, sutyi, isi

Napló: naplopó, pokol kapuja, szemét, dnevnik (szerb nyelvből kölcsönzött)

Tanszerek nevei:

ceruza: cerka

filctoll: flomi

golyóstoll: öregíró

törlőgumi: gumi

Tantárgyak nevei:

történelem: törti

földrajz: földi

biológia: bigi, biosz

matematika: matek

zeneművészet: zene

képzőművészet: rajz

testnevelés: tesi, torna

fizika: fizi

magyar nyelv: magyi

Osztályzatok elnevezései:

egyes: gamó, keca, horog, peca, girhes, kampó, csat

ötös: pötyi

2. Személyek nevei:

Leány: csaj, csajszi, nyanya, bige, kiscsaj, nő, muff, pipi

Fiú: csávó, pasi, csákó, koma, ürge, kiscsávó, srác, faszkopé

Nő: csaj, nőci, asszony, bula, csuj, pipi, tyúk

Férfi: koma, csávó, alak, bácsi, faszi, pasi, krapek, tata, csákó

Rendőr: zsernyák, zsaru, zsaci, zsandár, fakabát, pandúr

Szülők elnevezései: ősök, öregék, fater, muter, apu, anyu

Rokonok: retyeruty, família, éhenkórászok, hangyaboly, ősök ősei, nena (nagynéni), kume (keresztapa)

3. Testrészek elnevezései:

Fej: tők, kobak, buksi, bura, fő, koponya, labda

Fül: kagyló, cimpa, luk, hallókészülék, lapát, klepa

Haj: séró, csiroki, szőr, sörény, paróka, szőrcsomó

Szem: golyó, gülü, kukker

Mell: csöcs, cici, csecs, labda, lökhárító

Has: pocak, poci, sörhas

Kéz: mancs, írógép, szarmarkoló, lapát, pracli, tappancs

Láb: szartaposó, tappancs, csülök, virgács, pracli

4. Ruházati kellékek:

Nadrág: naci, gatya, farmer

Kabát: kaput, dzseki (szerb nyelvből)

Sapka: sapek, satyak, satyek, sapi, bili, mici

Cipő: csuka, patika (tornacipő), cipellő

5. Tárgyak, eszközök:

Pénz: mani, zsozsó, lóvé, suska, dohány, pezeta, csentó, lé, zseton

Számítógép: kompi, gép

Autó: kocsi, dudu, ajtó, verda, dragonya, trotyogó, trabant

Rádió: hifi, magnó

Televízió: tévé, színes doboz

6. Lelki, jellembeli tulajdonságok:

Gyáva: nyuszi, beszari, nyúl, kukac, köcsög

Áruló: beköpő, Júdás, nyamvadt, köcsög

Okos: stréber, kistojás, könyvmoly

Buta: hülye, köcsög, sütyü, tulok, gyagya, bunkó, seggfej

Aki a tanárok kedvébe jár, az: seggnyaló, talpnyaló, benyaló

Aki sokat beszél, az: dumagép, lotyogi, fecsegi, csipogi, szószátyár

Aki nem tud titkot tartani, az: pletykás, besűgő, köpő, árulkodó

7. Testi tulajdonságok:

Kicsi: ici-pici, picúr, törpe, tökmag, mini, pöttöm, törpilla, nudli

Nagy: óriás, melák, behemót, égimeszelő, Góliát, hegy, big

Kövér: duci, medve, hájas, debla, dagadt, tehén, hordó, sertés, kövér disznó

Sovány: gebe, fogpiszkáló

Gyenge: giliszta, nyüzüge, krumplipüre

Erős: bika, izompacsirta, csupa izom, állat

Szép: szexi, csini, csecse, fasza, bjutiful, csodálatos, bomba

Nagyorrú: kánya, pinokkió, vasorrú bába, kökörcsin, elefánt, bábaorrú

Nagyfülű: klepa, papírfülű, klempó, nyuszifülű

8. Állapotok elnevezései:

Részeg: szeszkazán, be van állva, segrészeg, berúgott, fakított, döglött, full, totál kész, disznó, részeg disznó

Beteg: döglük, állítólagos

Fél: gyáva, gyáva nyúl, gyáva kukac, beszari, be van szarva

Éhes: kajás, éhenkórász, hamis, nem eteti az anyja

9. A diákok csúfnevei:

Köce, Laca, Sziszi, Maris, Cinke, Futó, Nyulász, Tejföl, Norbika, Laci-ka, Zsozsó, Pobika, Gyuszika, Szabika, Zolika, Galdy, Szili, Gyuri, Röpy, Kiky, Dándy, Clada, Roby, Gyalus, Pósa, Bagi, Árpi, Juhász, Medvebocs, Sutyó, Zolly, Ancsy, Cary, Kriszta, Kismagyar, Futó, Pöcök, Törpe, Törpilla, Gazdi, Mazsola, Cumpy

10. A tanárok ragadvány- és csúfnevei:

Polírozott fejű, Fényes fejű, Törpe, Kakadu, Pingvin, Kornyacsa, Husi, Spucli, Fasírt, Kánya, Tapis Maris, Smici, Teca, Icu, Mózes, Kököröcsin, Peca

11. Köszönésformák:

Helló, szia, csá, cső, szevasz, hali, szasz, szasztok, csáo, csumi, csövi, szeva, csá-csumi-csá, csóka, csákány, csákó

*

A nyolcadikos és a negyedikes diákok szókészlete hasonló, de vannak eltérések. A tizenöt év körüli diákok nyelve sokkal szabadabb, több vulgáris kifejezést használnak.

A negyedikes tanulók diáknyelvi szavai:

1. Az iskolai életre vonatkozó kifejezések:

Iskola: suli, isi, suska

Napló: naplopó, napiló, napi

Tanszerek nevei:

ceruza: cerka

törlőgumi: törlő, radír, töröcsi

filctoll: flomi

vonalzó: voncsi

tolttartó: tolcsi

Tantárgyak nevei:

matematika: matek, mati

természetóra: termés

társadalom: társ, társi

képzőművészet: rajz

zeneművészet: zene

testnevelés: torna

Osztályzatok:

egyed: karó, kampó

ötös: ötöske, ötcsillag, csillagos

2. Személyek nevei:

Lány: csaj, nő, csajszi, szöszi, bige, bombázó

Fiú: pasi, csávó, srác, krapek, alak, pasas, koma, legény

Szülők elnevezései: fater, muter, apuci, anyuci, api, anyi, apucika, mama

Rokonok: tesó, teszi, unokatesó, uncsitesó, körcsitesó

3. Testrészek elnevezései:

Fej: kobak, bura, buksi, koponya, tojás

Fül: cimpa, fülelő, füli, telefon, klepa, hallókészülék, fülecske, fülike

Haj: séró, serkó, kóc, szőr, szörme

Mell: cici, didi, csöcs, dudli

Has: pocak, háj, hasi

Kéz: kar, mancs

Láb: végtag, pata, pati, lábikó

4. Ruházati kellékek:

Nadrág: naci, gatya

Kabát: dzseki, kabi

Sapka: sapi, fedő, kalap, fejtendő, sapesz, satyek, supi, sapec

Cipő: csuka, topogó, patkó, pata, patika, cipő, cipellő

5. Tárgyak, eszközök:

Autó: ajtó, kocsi, dudu, geda

Kerékpár: cajga, canga, bicikli, bicaj, bringa, cajger, cajgli

Pénztárca: zsozsótartó, buksza, tárca, manis, kestartó, lóvétartó, pénztáros

Televízió: tévé

Rádió: magnó, hifi, hangdoboz

6. Testi tulajdonságok:

Kicsi: mini, pöttöm, pirnyó, apró, tenyéryi, tökmag, törpe, pici, töpörttyű, picúr,

Nagy: felhőkarcoló, óriás, nyakigláb, hatalmas, meszelő, magas

Kövér: dundi, dagadt, duci, döce, testes, vastag, döcsi, súlyos, dagi, hájas

Szép: csinos, gyönyörű, bombázó, jó csaj, gyöngyi

Gyenge: nem épp izmos, vézna, nyápic, erőtlen, nyuszi, macska erő, laza

7. A diákok csúfnevei:

Szöszi, Sznezsi, Balerina, Koksza, Maca, Ügyetlenke, Petya, Ancsa, Nikol, Panna, Béka, Hoki, Marsa, Cupák, Csirke, Kenó, Kiki, Boci, Pocak, Vaszilija, Picsogós, Eszetlene, Ernyő, Csincsilla, Rafaelló, Szöcske, Balettos, Renátó, Maci, Klepafül, Vanília, Pirinyanya, Ancsita, Ancsikó, Erdő, Renó, Seggverő, Krisztilány, Pepito, Tikotiletta, Káposzta, Bagi-nyafi, Hokibot, Cili, Verő, Bógő masina, Gebe, Kakas, Nidzsó, Kecskeláb, Saláta, Lipi, Szakszi, Cila, Boga, Ádi, Csicsa, Zsolesz, Nindzsa, Petyi, Csipi, Csicsi

8. A tanító elnevezései:

Tanek, tancsi, ticsör, tanító néni

9. Köszönésformák:

Szasz, csóka, csácsumi, csá, szia, helló, csövi

Felhasznált irodalom:

Matijevis Lajos: A vajdasági magyar diáknyelv. Újvidék, 1972

TÓTH ANITA

A DIÁKNYELV

School slang

Szlang – Diákszlang

Az élet minden területén, így nyelvi téren is szükség van kikapcsolódásra; ennek a „*relaxáló*” *nyelvhasználatnak* a megvalósulása a szlang, amelyben köznyelvi változatától eltérően érvényesülhet a könnyed gúny, naiv báj, a játékoságra való hajlam, az érzelmek és jelenségek körének elbagatellizálása. Az élet, a gondolkodás bonyolultabbá válása is indokolja ezt a kifejezési formát, ezért nemhogy kihalna, éppen ellenkezőleg, a tendencia erősödése figyelhető meg.

Az ifjúság nyelve táplálkozott részben a századfordulón egyre inkább „felfedezett” diáknyelvből, emellett a katonai szakzsargonból, de jelentős hatással volt rá a tolvajnyelv, illetve megfigyelhető egy-egy sportág szakszavainak átvétele és hatása is.

A diákszlang létrejöttének alapvető feltétele egy olyan beszélőközösség, melynek tagjai naponta érintkeznek egymással. Minél intenzívebb a közöttük fennálló kapcsolat, annál nagyobb mennyiségben fordulnak elő szlangjelenségek az adott közösség beszédében.

Kiscsoport-szlangok: Jellemzőjük, hogy nyelvi anyaguk az adott csoport számára legfontosabb, legjellemzőbb dolgok megnevezésére szolgál. Ezek a fogalmak a csoporton kívüliek számára lehetnek ismertek vagy ismeretlenek.

Nagycsoport-szlangok: Kiscsoport-szlangból jönnek létre oly módon, hogy valamiféle azonosság révén a kiscsoport tagjai szorosabb kapcsolatba kerülnek egymással. Ez az azonosság lehet területi és szakmai, így a nagycsoport-szlangon belül beszélhetünk területi szlangokról és szakmai szlangokról. A legtöbb magyar szlangfajta – így a diáknyelv – ez utóbbihoz tartozik.

Ilyen csoportok létrejöhetnek általános iskolákban, középiskolákban, felsőoktatási intézményekben, és tagjaik kialakíthatják sajátos szlangjuket. A folyamat során ún. csoportszlangok jönnek létre, azaz a csoport tagjai létrehozhatnak egy „helyi” nyelvet, ami persze nem azt jelenti, hogy mások

egyetlen szavukat sem értik meg. Az egyes diákcsoportok használnak ugyanis általánosan használt szlengszavakat, amelyekről elmondhatjuk, hogy szinte mindenki számára érthetőek, másrészt azonban kialakítanak olyan speciális szavakat, kifejezéseket is, melyeket kívülállók (például a tanárok) nem értenek meg. Ezek a megnevezések főként olyan dolgokra, cselekvésekre vonatkoznak, amelyek meghatározó jelentőségűek a csoport tagjai számára, vagy esetenként titokként akarják azt kezelni.

Ha a diákszleng általánosabb vonásait próbáljuk rendszerezni, akkor az alábbi téziseket emelhetjük ki:

- Egységes ifjúsági nyelvről már nem beszélhetünk, csak elkülönülő csoportok nyelvéről.
- Az ifjúsági nyelv nem homogén nyelvváltozat, hanem, mint ahogyan a fiatalok nyelve, nyelvhasználat, beszéd- és magatartás-kultúrája, ez is rétegzett.

Életkori határai:

- Nincs életkorhoz kötve, hiszen az ifjúsági életszakasz merev életkori határai eltűnőfélben vannak.

A sajátos szóalkotás indítékai:

- Csoporthoz való tartozás.
- Elkülönülés – feltűnési vágy.
- Határozott törekvés a nyelvi normától való elszakadásra. A nyelvi devianciának fontos szerepe van a kamaszkori identitáskeresésben is.

Rokonság más csoportnyelvekkel:

- Legközelebb a tolvajnyelvhez, jassznyelvhez áll.

Nyelvi szintjei:

Három jelentős szintből épül fel:

1. a tulajdonképpeni, normatív módon szabályozott köznyelvből,
2. saját, kialakulóban lévő és átvett szlengszókincsből,
3. a mindennapi életből ismert köznyelvi trágár szavakból és kifejezésekből.

Szókinccse:

- Kifejezőkészlete hihetetlenül gazdag, gyorsan változik.
- Játékos, ötletes, vidám, de jellemző rá a durvaság, a nyelvi trágárság, amely gyakran a kommunikációs helyzetek durvaságából fakad.

A szókincs tartalmának változásai:

- Gazdagodik: a kifejezési formák elvontabbá, áttételesebbé válnak, a mondat szerkesztés sajátosságai gyors tempójú asszociációkról árulkoznak.
- Az irodalmi nyelv megújulási lehetőségeinek egyik fő forrása.
- Szegényedik, elszürkül: az élőszóbeli megnyilatkozások nyelvi eszközeiben.

A szókincs gyarapodásának módjai:

- Szóképzés
- Idegen eredetű szavak átvétele
- Lexikai elemek időleges cseréje

Miért használják a diákok a szlenget?

A vizsgálatok szerint a szleng szavai sokkal nagyobb százalékban fordulnak elő a fiatalok nyelvében, mint az idősebbekben, ami persze nem jelenti azt, hogy ez utóbbiak ne használnák azt, hiszen újabb és újabb generációk nőnek fel az évek során, így a fiatalok nyelvét egyre szélesebb körben kezdik el használni, életkortól és foglalkozástól függetlenül.

Matijevics Lajos véleménye szerint a diákok azért tartják fontosnak a szleng használatát, mert ezáltal úgy érzik, hogy egy csoporthoz tartoznak, szembeszegülhetnek a felnőttekkel, tréfálkozhatnak, gúnyolódhatnak, és feltűnést kelthetnek. A szleng használata ugyanakkor a konvencionális kötöttségektől is megszabadítja őket.

Részben szellemességre és játékosságra törekednek, másrészt szembevetőbbé próbálják tenni a különbségeket – olykor ellentétet – a felnőttek és saját világuk között.

A szleng nyelvhasználatának egy részét a humor, a tréfa, a könnyedség jellemzi, emellett gyakran együtt járhat egyfajta „nyegle” világszemlélettel is.

A köznyelvhez képest a szleng szókincsét általában lenézőnek, leki-csinylőnek érezzük, ami abból ered, hogy a beszélő erős kritikával szemléli a különféle jelenségeket, ezért esetenként ironikusnak, pejoratívnak, olykor durvának érezhetjük a létrehozott szavakat.

Szógyűjtemény

Gyűjtésemet a bácsfeketehegyi Nikola Đurković Általános Iskola negyedik és nyolcadik osztályában végeztem. Céлом az volt, hogy kérdőívek segítségével bemutassam és összehasonlítsam a két osztály diákn nyelvét. A negyedik osztály létszáma 28 (15 lány és 13 fiú). A nyolcadik osztály létszáma 16 (5 lány és 11 fiú).

1. Személyek nevei

Köznyelvi szó	a 4. osztály diáknyelve	a 8. osztály diáknyelve
leány	csaj, liba, kacsa, szuka, birka, boszi, lány, csajszi, boszorkány, tyúk, nő, kényes, köcsög, kisasszony	csaj, bige, csajszi, nő, lány, cicababa
fiú	pasi, köcsög, gyerek, hülye, pácó, fiúcska, férfi, barom, banán, fickó, srác, okos, koma	csávó, koma, köcsög, kölök, ipse, legény, srác, pasi, ficsúr
rendőr	zсарu, milicica, milicia, policia, rendi, száobrácska, fakabát, police, polisz, rendőrbácsi, törvényember, polip, milica	zсарu, szépruhás, zsernyák, zsandár, policia, csendőr, milicia
idős férfi	öregember, vén, tata, öreg, agg, öreg férfi, huse, öregapó, aggastyán, vénember, nagyapa, batya, szemölcsös, vén karantoló, vén kappany	tata, öregember, öreg, bácsi, vén, agg, deda
idős nő	öregasszony, mama, banya, nyanya, liba, vén szatyor, vénasszony, mami, öregnéni, drinyó, anyó, ráncos, öreganyó, vén béka, vén kappany, tyúk	banya, öregasszony, néni, idős asszony, öreglány, szüle, nyanya

2. Testrészek

fej	kobak, labda, gumó, agy, gömb, koponya, sütőtök, gubó, koponyacsont, tarkó, dió	kobak, kanyra, pofa
haj	sörény, farkok, paróka, lomb, lófarok	séró, lobonc

3. Tárgyak, eszközök

penz	zsozsó, mani, dinár, vas, lóvé, píz, szajré, gázszi, vaspénz, para, dohány, pare, susu, paré	lé, mani, zsozsó, píz, many
------	--	-----------------------------

4. Testi tulajdonságok

kicsi	picí, törpe, alacsony, mütyúr, töpörtyű, picur, pöttöm, apró, pindur, csitri	szmoki, törpe, apró, manó, picí, alacsony
nagy	óriás, magas, égimeszelő, mamut, ormótlan, zsiráf	égimeszelő, góliát, óriás, guliver, magas, hórihorgas
kövér	dundi, hájpacni, duci, dagadt, disznó, temérdek, duckó, kamion	bimbó, tehén, duci, ducó, testes
sovány	gersli, sovi, fogpálcika, gebe, vékonyka, vékony, giliszta, tű, csontváz	gebe, gersli, csonti, nollebcig

5. Cselekvések

lassan megy	csiga, megy, csigázik, sétál, ballag, lassú, lassi, csigabiga	andalog, csiga, lusta, sétál, húzza a belét
-------------	---	---

6. A tanárok becéző- és ragadványnevei

4. osztály: Miszisziszi, Miszisz Molnár, Missiszipy Molnár, Misiszke, Misslikbe aprított Molnár; Treszka; Öreg mami; Budvajjóska, Józsika, Vámpír, Budvai Rózsika, Józsika Budváról, Zsiráf, Jóska, Budváról jött Rózsika, Joska

8. osztály: Föcitanár; Bosnyák; Töritanárnő; Gazella, Gizi, Górac-tanárnő; Biosztanár; Treszka; Lererin; Bojtos; Örimami

7. Falucsúfolók:

8. osztály: Szárkúpsziti, Matyófalva, Szenttojás, Tepolya, Góracfalva, Lovćenáci-náci

8. Köszönésformák

	4. osztály	8. osztály
közeledés	szevasz, szia, szesz, szasz haver, sziasztok, szesztok, helló, szesz bre, csá-csumi-csá	szevasz, helló, szia, szesz, zerbusz, hellóka, sziasztok, háj, szerbusz, szasz
távolodás	na csá, pá, csá, csó, visz-lát, pápá, bye-bye, csátok, csüssz, na csász, pásztok	no szesz, szia, csáó, csinú, helló, csüs

Összegzés

Manapság nagyon sok vád éri a fiatalok nyelvhasználatát. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a nyelv a gondolkodás és a társadalom függvényében alakul, s hogy milyen társadalomlélektani okok idézik elő, például a diákszleng vulgarizálódását (a média hatása). Mint ahogy a bemutatott szavak is tanúsítják, a diákok rendkívül kreatívak, játékosak, és ez a szóalkotásukban is megmutatkozik. Szemléletességre, változatosságra törekcsenek, ezért szellemes, frappáns, képtartalmú szavakat, kifejezéseket alkotnak, vagy egyszerűen játszanak a szavakkal.

Véleményem szerint a negyedikesek diáknyelve változatosabb, játékosabb, ötletesebb, a nyolcadikosoké pedig durvább. Ez a kamaszkorral és a környezet hatásával is magyarázható. Egyes szavaknál megfigyelhető a szerb nyelv hatása is.

TÚRI GABRIELLA

BÁNÁTI TELEPÜLÉSEK NÉPIES HELYNEVEI

Vernacular forms of place names in the Banat region

Dolgozatomban 16 bánáti helység népies elnevezéseit gyűjtöttem össze: 15 faluét és egy városét. Ezek a következők:

- *Beodra* (Novo Miloševo)
- *Egyházaskér* (Vrbica)
- *Hertelendyfalva* (Vojlovica)
- *Kisorosz* (Rusko Selo)
- *Magyarcsernye* (Nova Crnja)
- *Magyarittabé* (Novi Itabej)
- *Muzslya* (Mužlja)
- *Szaján* (Sajan)
- *Székelykeve* (Skorenovac)
- *Tamásfalva* (Hetin)
- *Tóba* (Toba)
- *Torda* (Torda)
- *Torontálvásárhely* (Debeljača)
- *Udvarszállás* (Dobričevo)
- *Ürményháza* (Jermenovci)
- *Versec* (Vršac)

Nem ragaszkodtam ahhoz, hogy Bánát egyetlen tájegységével foglalkozzam. Ez pillanatnyilag nem kivitelezhető. Ráadásul, mivel szórványról van szó, legfeljebb három egymás mellett levő (illetve egymáshoz közel álló) helységet lehetett találni.

A településeket betűrendben közlöm, akárcsak a faluban levő népies elnevezéseket is. Először is feltüntetem a helység névváltozatait, majd (majd-nem) mindegyikhez egy rövid helytörténetet is csatolok, amihez monográfiákban jutottam hozzá. Próbálkoztam a földrajzi nevek szerb változatait is közzétenni, de nem jártam sikerrel, mert nemigen használják az emberek a szerb változatot, és nincs is sok szónak ilyen változata.

A nevek mellett feltüntettem a mi?, hol?, honnan? és hová? kérdésekre válaszoló tájnyelvi formákat. Törekedtem arra, hogy a kiejtéshez és a szó-káshoz híven közöljem az adatokat.

A nevekhez adatközlőktől kapott eredetmagyarázatot is mellékelek, aminek hitelességét nem biztosíthatom.

Adatközlőim különféle foglalkozásúak és életkorúak.

Dolgozatom terjedelme miatt a 16 helység közül csak egyet emelek ki. A többit is hasonló módon dolgoztam fel.

MUZSLYA – MUŽLJA

Az idő folyamán Muzslyának a következő névváltozatai¹ voltak ismeretesek: Felső Muzslya, Gornja Mužlja, Muschla, Muzsla, Mužlja, Muzslya, Muzslya (Mužlja)

A nép ajkán a falu neve: Muzsla, Muzslán, Muzslárú, Muzslára

A falu nevének eredete²: Eredetileg Felső Muzslya kellene hogy legyen. A szerb Muzara fejőtelepről kapta a nevét, mert sok tehén volt a környéken. Van Alsó Muzslya is, állítólag Szlovákiában.

Muzslya Nagybecskerekedtől (Zrenjanin) délre helyezkedik el, a Bega folyó jobb partján húzódó nyugat-északnyugat-kelet-délkelet irányban, az északi szélesség 45,21 és a keleti hosszúság 20,24 fokai között.

A városhoz való közelsége miatt változtatta státusát. Hol önálló község volt, hol a város X. kerülete stb.

A török világ elmúltával, amikor a Bánságot újra be kellett telepíteni, e vidék gyülekezőhelye lett a különféle népeknek.

Közép-Bánság területén egykoron két hatalmas tó terült el, melyeket egy löszplató választott ketté a mai Zrenjanin és Klek (Begafő) között. Az északkeleti tó vizét természetes úton vezette le a Bega folyó az alsóbb dél-nyugati tóba, amelynek kezdeti szigetein keletkezett a mai Zrenjanin. A mai Muzslya ennek a tónak a fenekén helyezkedett el.

A felső tó az idő folyamán kiszáradt, s az alsó is majdnem egészen.

A XIX. században lecsapolásokat végeztek, s így Bánát e részén három település keletkezett: Lukácsfalva (Lukino selo), Erzsébetlak (Belo Blato) és Muzslya. Ezek a falvak magaslatokon épültek.

Muzslya alacsony löszplatón épült, mindössze 2 méterre az alluviális rétegektől. Emiatt már 2 méter ásás után vastag homokréteg található a talajban.

A település 600 hektáron fekszik.

1917-ben 72 tanyatelepet osztottak ki.

¹ Erős Lajos: Adalékok a Zrenjanin–Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez. Logos, Tóthfalva, 1993

² Karl Miklós: A dülöutak szorgos népe. Forum, Újvidék, 1990

Ami a közigazgatási viszonyokat illeti, a közigazgatási politikát a helyi közösség látta el 1965-től. 1979-től máig létezik a helyi közösség közgyűlése.

1953-ban kezdték építeni az első műutat. A hidat 1955-ben építették fel. A villanyáramot 1951-ben vezették be. 1950-től működik az általános iskolai oktatás. Muzslyának nincs középiskolája. A diákok zöme a legközelebbi városba, Becskerekre jár.

Számtalan más intézménnyel gazdagodott a falu. Erre külön nem térnek ki. 1973-ban új aszfaltburkolatot kapott.

A lakosság száma a századforduló idején 3500 körül mozgott, 1900-ban pedig már 9800 volt. Legfrissebb adatokkal nem tudok szolgálni.

Muzslya népies helynevei

Bánom-kert – Bánomkert, Bánomkertön, Bánomkerttű, Bánomkertbe – Muzslyát felparcellázták. Ez egy kis földrész volt. Mindössze 20x100 m. Itt nem termett semmi. Ezért, aki ezt a földet kapta, igen bánthatta. Aki pedig nem tudott róla, s megvette, biztosan megbánta a vásárlást.

Bántelek – Bántelek, Bántelekön, Bántelekné, Bántelekre – Egy úr telke volt.

Bánteleki-kereszt – Bánteleki körösz, Bánteleki körösztné, Bánteleki köröszttű, Bánteleki köröszthön – Nincs köze az urasághoz, csupán annyi, hogy az ő földjén helyezkedett el ez a kereszt. Gyömbér András helyezte oda hálából, hogy e magaslatnak köszönve meg tudott menekülni az árvízről.

Barát-falva – Barátfalva, Barátfalván, Barátfalvárú, Barátfalvára – Utcanév. Muzslya régebben szántóföld volt. Megvásárolták, majd az utcákat a tulajdonosok nevére neveztek el. Barátfalvát Barát Jánosról neveztek el. Mai hivatalos neve Munkácsy Mihály utca.

Bikaistálló – Bikaistálló, Bikaistállóná, Bikaistállótű, Bikaistállóhon – A faluban csak egy bika volt. Azt ebben a bikaistállóban helyezték el, s ide hozták az egész falu tehenét.

Bolgár-kertek – Bolgár kertök, Bolgár kertökné, Bolgár kertöktű, Bolgár kertökhön – Ezek a kertek Muzslya szélén helyezkedtek el. A környező falvakban régen bolgárok éltek, s ők hozták magukkal a kertész szakmát. A muzslyaiak a kertészetet ezektől a bolgároktól tanulták, illetve azok pénzért tanították őket.

Csik-ér – Csikér, Csikérbe, Csikérbű, Csikérben – A csik egy hosszú hal-faj. A Csikér valójában vizet jelent, mely a Begából folyt be a faluba, s kárt okozott, mert térdig ért, s valamelyest elöntötte a falut.

Dögtemető – Dögtemető, Dögtemetőbe, Dögtemetőbű – Egy nagy árok volt, amiben az elpusztult állatokat égették. 1 km-re van a falutól.

Epres – Eprös, Eprösné, Epröstű, Epröshön – A falu végén egy park állt, amiben nagyon sok eper volt. Ennek az epernek a levelét gyűjtötték a selyemhernyók táplálására.

Égető-telep – Égető telep, Égető telepön, Égető teleprű, Égető telepre

Farkas-tó – Farkastó, Farkastón, Farkastótú, Farkastóra – Egy tó volt, ami köré odaszorították a farkasokat, hogy végezni tudjanak velük. Ezt az aradáciakkal együtt tették.

Fejős Klára-telep – Fejős Klára telep, Fejős Klára telepön, Fejős Klára teleprű, Fejős Klára telepre

Fekete kapu – Feketekapu, Feketekapuná, Feketekaputú, Feketekapuhon – Egyetlen fekete színű kapu volt az egész faluban. Mivel ez különleges volt a többihez képest, a helyet erről nevezték el. Ma már nem létezik, de ezt a helyet még mindig így nevezik. Most ott egy út megy keresztül, mely a faluból a Begához vezet.

Hajnal-falva – Hajnalfalva, Hajnalfalván, Hajnalfalvárú, Hajnalfalvára – Utcanév. Hajnal Imréről kapta a nevét.

Heteság – Heteság, Heteságná, Heteságtú, Hetesághon – Dülö.

Homokos – Homokos, Homokosban, Homokosrú, Homokosra – Homokbánya volt. Ebből szedték az emberek a homokot az építéshez. Később itt fürdő lett, de ezt is így nevezték.

Kertek alja – Kertökajja, Kertökajján, Kertökajjárú, Kertökajjára – A falu szélső utcája, csak egy oldala van. Hivatalos neve: Hunyadi János utca.

Kettőskút – Kettőskút, Kettőskúton, Kettősküttú, Kettőskútra – Olyan gémeskút volt, melynek két gémeje volt. 700 jószágot tudott egyszerre ellátni vízzel.

Kisbalta – Kisbalta, Kisbaltáná, Kisbaltátú, Kisbaltáhon – A Bega folyó kihalt része.

Kisutca – Kisucca, Kisuccán, Kisuccárú, Kisuccára – A legrövidebb utca

Kószó-falva – Kószófalva, Kószófalván, Kószófalvárú, Kószófalvára – Utcanév. Kószó Ádámról kapta a nevét. Hivatalos neve: Sziveri János utca.

Mézőkert – Mézőkert, Mézőkerten, Mézőkertrű, Mézőkertre

Mézesfalva – Mézesfalva, Mézesfalván, Mézesfalvárú, Mézesfalvára

Mosorini-sarok – Mosorini sarok, Mosorini sarkon, Mosorini sarokrú, Mosorini sarokra – Ha valaki kiáll erre a sarokra (ami Mosorin irányába néz), s látja, hogy beborult az ég, egészen biztos, hogy Muzslyán eső fog esni.

Nagy-ér – Nagyér, Nagyérben, Nagyérbű, Nagyérbe

Nagyút – Nagyút, Nagyúton, Nagyútrú, Nagyúton

Rohadt sarok – Rohatt sarok, Rohatt sarkon, Rohatt saroktú, Rohatt sarokra

Rossz Pista – Rosszpista, Rosszpistán, Rosszpistátú, Rosszpistáhon – Gát, ahol egy Pista nevű ember dolgozott, aki nagyon gonosz volt.

Sárga-töltés – Sárgatötés, Sárgatötésön, Sárgatötésrű, Sárgatötésre – Ezt a töltést agyagból építették az emberek.

Szerelem-kút – Szerelömkút, Szerelömkútná, Szerelömkúttú, Szerelömkúton – A faluban van egy kút, melyről az a hiedelem járja, hogy aki annak a vizéből iszik, szerelmes lesz.

Szűk út – Szűkút, Szűkúton, Szűkútrú, Szűkútra – Muzslyáról a város (Zrenjanin) irányában két út van. Az egyik mellett jobboldalt a Bega folyik. Ezen az úton haladva 50 évvel ezelőtt egy ösvényhez lehetett jutni, mely a Begához vezetett. Ez az út nagyon keskeny volt. Innen a Begán keresztül lehetett átjutni a városig, kompon.

Tasi-falva – Tasifalva, Tasifalván, Tasifalvárú, Tasifalvára – Utcanév. Tasi Andrásról kapta a nevét.

Temető utca – Temető ucca, Temető uccán, Temető uccárú, Temető uccára – Ennek az utcának a végén van a temető. Mai hivatalos neve: Kun Béla utca.

Tódor-tanya – Tódor, Tódorná, Tódortú, Tódoron – Muzslyáról egy út a Tiszára vezet. Ezen az úton sok tanya volt. Ezek közül csak egy maradt meg a '80-as évekig, ez a bizonyos Tódor nevű. Ma már határrész.

Tót-falva – Tótfalva, Tótfalvárú, Tótfalván, Tótfalvára – Utcanév. Tót Antalról kapta a nevét. Hivatalos neve: Szabadkai utca.

Traktorbara – Traktorbara, Traktorbaráná, Traktorbarátú, Traktorbaráhon

Újsor – Újsor, Újsoron, Újsortú, Újsorra – A legújabb utca. 1930-ban jelölték ki.

Vak utca – Vakucca, Vakuccán, Vakuccárú, Vakuccára – Zsákutca. Hivatalos neve: Dravska (Dráva utca).

Vényes – Vényös, Vényösbe, Vényösbü, Vényösbe – Olyan terület, ahol nem tudtak földet művelni, mert nád termett. Ebből a nádból készítették a nádfedelet.

Első utcák (ezeket a helybeliekről nevezték el):

Almási utca – ma Felszabadulás út

Andrási utca – ma Győzelem utca

Hertelendy József utca – ma Magyar kommün utca

Jebianszki utca – ma Kiss Ernő utca

Malcholmes Jeromos – Kun Béla utca

Menyhárt utca – ma Újsor

Morschau József utca – ma Dózsa György utca

Lindkóf János utca – ma Testvériség–egység utca

Rajter Oszkár utca – ma Petőfi brigád utca

Rónay Jenő utca – ma Arany János utca

Szöllősi utca – ma Kossuth Lajos utca

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Tanszékének folyóirata / felelős szerkesztő Bányai János ; főszerkesztő Harkai Vass Éva. – 8. évf., 26/27. sz. (1976)–.– Újvidék : Magyar Tanszék, 1976–.– 24 cm

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása

ISSN 0350-2430

COBISS.SR-ID 17698